

Provst, Dr. th. Wolf Frederik Engelbreth.

Fortsatte Bidrag til hans Levned.

Ved Holger Fr. Rørdam.

I Kh. Sml., 5. R. V, 254—314 er der meddelt en Del Oplysninger om Engelbreths Levned indtil 1806, da han nedlagde Provste-Embedet i Stevns Herred og foretog sin 3die og sidste Udenlandsrejse. Hans følgende Liv hengled stille i Lyderslev Præstegaard. Embedets Gerning gav ham en Virksomhed, som han varetog med største Troskab indtil sin høje Alderdom. Samtidig var theologiske Studier ham en stedse rindende Kilde til aandelig Vederkvælgelse. Fra 1845, da han havde været Præst i 50 Aar, holdt han en Kapellan til Medhjælp i Gerningen, men vedblev dog stadig at virke med, indtil han, 87 Aar gl., i Slutningen af Aaret 1858 nedlagde Embedet og med sin gamle Hustru 1859 flyttede til sin yngste Datter, der var gift med hans Nabo-præst, C. D. Fog i Lillehedinge. Her tilbragte han endnu et Par rolige Aar indtil sin Død 22. Maj 1862. Han naaede en Alder af 91 Aar.

Ikke faa Æresbevisninger blev ham til Del under hans lange Løbebane¹⁾, men derpaa lagde han selv kun liden Vægt, da han var en ydmyg Mand. Vel kunde han med ikke ringe Kraft hævde sin Mening i en skriftlig eller mundtlig Drøftelse af en ham magtpaaliggende Sag, og han kunde

¹⁾ Han blev efterhaanden Ridder af Danebrog og Danebrogsmand, Konsistorialraad og Æresdoktor i Theologien. I Menigheden kaldtes han altid »Provsten».

da undertiden bruge saa stærke Udtryk, at det siden fortrød ham. Men i sin dybeste Grund var han en from og gudfrygtig Mand, der snarere undervurderede end overvurderede sin egen Gerning. Hans venlige og deltagende Væsen gjorde ham afholdt af alle, der kom i nærmere Berøring med ham. De, der forstod at skønne derpaa, ærede ham desuden for hans store, bramfri Lærdom.

I nogle Bidrag til Engelbreths Karakteristik, der skyldes hans Svigersøn, afd. Konferensraad C. F. Holm, fortælles: »I Perioden fra 1813 og de nærmest følgende Aar, falder den for Engelbreth og hans Familie skæbnsvangre Tid, da hans ikke ubetydelige, især gennem hans Hustru arvede Formue for største Delen blev tilintetgjort. Da det var kommet hertil, sagde Engelbreth en Dag til sin Hustru: »Jeg veed ikke, hvorledes det er, Moder! Da vi endnu havde Penge, hvorfor vi bekymrede os, var Sindet fuldt af Uro og Ufred; men da vi ingen flere har, saa har vi Sindsro og Tilfredshed«. Naar han blev adspurgt om Fortiden, fortalte han med Liv om sine Oplevelser paa Rejserne i hans Ungdom, ligesom han gerne udtalte sig om religiøse Emner og Anskuelser, der altid blev Hovedsagen for ham. I hvilken Retning Familielivet eller Embedsforholdene bragte den kære Svigerfaders Tanker og Betragtninger: der var altid i hans kærlige Sind Plads nok for Deltagelse og Trøst for de bekymrede og sørgende. Han var utrættelig i at bringe denne baade mundtlig og skriftlig. Jeg og min Slægt har haft de stærkeste Beviser derpaa.«

Saa vidt Svigersønnens Ord. Efter at Engelbreth havde taget sin Afsked og med sin Hustru havde fundet et Hjem i sin Datters Hus, var det ham en Glæde at gaa om til syge og sorgfulde i Sognet, saa vidt han kunde naa, for at bringe dem Trøst.

Engelbreth besad en livlig Aand; hans Samtaler og Breve var ofte krydrede med en vis harmløs Humor, der virkede oplivende baade paa gamle og unge, som færdedes omkring ham. I hans høje Alder var der en ejendommelig

Fred udgydt over ham. Peter Rørdam, der som Præst i Mern oftere besøgte ham, betegner ham som »ret en lykkelig Olding«¹⁾, og den yngre livlige Mands Besøg var da ogsaa den Gamle til megen Glæde.

Engelbreth var en Præst af den gamle lutherske Skole, der allerede tidlig havde overvundet de Anfægtelser af Tidsaanden, som han under sine Ungdomsstudier ikke havde kunnet undgaa at komme i Berøring med. Partimand blev han dog ikke, hvad noksom fremgaar af hans Skrifter og af hans præstelige Omgangskreds, af hvilken kan fremhæves J. G. Willemoes i Haarlev og senere i Herfølge, de opvakte Yndlingspræst, og L. B. Leth i Lillehedinge, der nærmest repræsenterede hvad vi nu kalde indre Mission. Men Engelbreth var ogsaa en kær Gæst, naar han af og til besøgte den væsentlig grundtvigske Kreds af Præster i Sydvest-Sjælland, hvis Formand Ferdinand Fenger var ham en kær Ven²⁾. Paa Lærdommens Vegne havde han venlig Omgang med Præsten C. A. Biørn i Vemmetofte. Med Mynster, der havde været hans Nabo i Spjellerup, vedligeholdte han, baade da Mynster var Præst i København og senere, da han blev Biskop, en saare venlig Forbindelse, skønt de kunde afvige en Del fra hinanden i kirkelige Spørgsmaal³⁾. Martensen satte han Pris paa, efter at denne var kommen ud over det hegelske Standpunkt. Da E. en Gang kom til København i mine Studenterdage, ytrede han Ønske om at høre en af Martensens Forelæsninger. Vi fulgtes saa ad op til det theologiske Auditorium paa Universitetet. Saa snart Martensen her fik Øje paa den gamle hvidhaarede Mand, forlod han Kathederet og kom ned for paa den venligste Maade at hilse paa den uventede Hospitant ved hans Forelæsning. — I Præsten H. L. Møller,

¹⁾ Peter Rørdam, Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling, ved H. F. Rørdam. II, 39.

²⁾ J. F. Fenger, Det sydsjællandske Broderkonvent, S. 72, 76, 138, 152, 178—9, 201. Mau, Joh. Ferd. Fenger, S. 237 ff.

³⁾ Se Mynsters Breve til Engelbreth i Kh. Saml., 4. IV.

der 1823—27 var Kapellan i Spjellerup, havde Engelbreth fundet en Medarbejder, som han satte megen Pris paa og som bragte ham nær til den grundtvigske Retning, uden dog at kunne overvinde hans Betænkeligheder. Ved sin grundige Lærdom var Møller sin langt ældre Nabo en god Raadgiver i hans Kamp mod Rationalismen i Tiden omkring 1826.

Partimand kan Engelbreth altsaa ikke med Føje kaldes; men det, han ansaa for sandt, kunde han kæmpe for med stor Iver. Drøftelsen af theologiske Problemer var alle Dage hans Lyst, dog ikke paa offentlige Møder, men i snævrere Kredse, allerhelst paa Tomands Haand, under Vandringer op og ned ad Gulvet. I Skrifter optraadte han som en modig Forsvarer af den kristne Tro, i hvilken hans Aand havde fundet sin trygge Hvile. Han elskede skønne Salmer, danske og tyske, til hvilke sidste han havde et stort Kendskab. Endelig var han en meget varm Fædrelandsven, hvorom Ytringer i hans Breve fra Krigens Tid bærer stærke Vidnesbyrd.

I Aaret 1808 tog Biskop Balle sin Afsked træt af den anstrængende Bispegerning, som han havde varetaget med en sjelden Troskab. Hans Efterfølger Fr. Münster stod Engelbreth personlig nær paa Grund af fælles orientalske Studier. Da den ny Biskop kort efter sin Tiltrædelse af Embedet begyndte at sysle med Planen om at give de aarlige Landemoder større Interesse ved Afholdelse af videnskabelige Foredrag, var Engelbreth en af dem, af hvem han ventede »Bistand«. Ogsaa E.'s Nabo, J. P. Mynster i Spjellerup, ønskede den lærde Biskop at faa interesseret for Sagen; men da han maaske endnu stod Mynster fjernere, lod han Engelbreth tale til ham derom og foreslaa ham et Emne til Behandling. Mynsters direkte Svar til Biskoppen lyder saaledes¹⁾:

¹⁾ Orig. i Landsarkivet for Sjællands Stift, blandt indkomne Breve til Sjællands Biskop fra Stevns Herred.

Deres Højærværdigheds

sidste Brev til Provst Engelbreth har han vist mig, og jeg takker Dem forbindligst for den velvillige Erindring af mig, som er indeholdt deri. Jeg seer deraf adskillige Efterretninger, som glædede mig meget, saaledes at Deres Højærværdigheds Plan i Henseende til Landemodet ingen Hindringer synes at finde, hvilket ogsaa er mig meget ønskeligt. Det var mig tillige meget kjært at erfare, at Deres Højærværdighed beskjæftiger Dem med et Arbejde over Unions-Forslagene, hvilket uden al Tvivl, i Særdeleshed i nærværende Tidspunkt, er et meget gavnligt Arbejde. Det kunde ikke andet end være mig smigrende, at Deres Højærværdighed har den Tillid til mig, at ønske, jeg skulde selv behandle det foreslagne Spørgsmaal om Katholicismens Hovedpuncter; men — det er vel ikke første Gang, at man har fremsat de Spørgsmaal for andre, som man ikke selv havde Lyst eller Lejlighed til at besvare. Lysten til det Arbejde kunde jeg maaske endda tilvejebringe, men Lejligheden ser jeg ikke Midler til at forskaffe mig. Jeg har aldrig beskjæftiget mig med denne Sag ex professo, og skjøndt jeg ikke troer, det var nødvendigt derfor at læse et Bibliothek, saa tvivler jeg dog om, at man, især naar man ikke tilforn er vel verseret i disse Materier, kunde levere noget grundigt herom, uden at have et Bibliothek ved Haanden, og Vanskeligheden forøges derved, at de fleste Bøger, man herved skulde raadspørge, ere saa store og volumineuse, at deres Transport er meget besværlig. Ogsaa har jeg nogle andre Arbejder for, hvortil jeg for det første hellere ønsker at auvende den Tid, jeg har tilovers.

Jeg troede at skyldte Deres Højærværdighed ikke at bide med at sige Dem dette, indtil jeg har den Ære at se Dem, da det saa maaske enten kunde behage Dem at give Deres eget Arbejde en lidt større Udførlighed, hvorved hin Afhandling bedre kunde undværes, eller om De maaske kunde finde en Anden, der havde bedre Lejlighed til at paatage sig, hvad jeg ikke vel er istand til.

Endnu maa jeg bede Deres Højærværdighed undskylde, at jeg ikke har tilbagesendt Deres Bog. Foruden den Afhandling, hvorfor De egentlig havde den Godhed at laane mig den, fandt jeg en anden deri, som jeg gjerne vilde nyde, hvilket Tiden endnu ikke har tilladt mig. Jeg tager mig derfor den Frihed at beholde den lidt endnu, hvorefter den rigtig og med megen Tak skal blive Deres Højærværdighed tilstillet.

Ærbødigst

Spjellerup den 28de November 1808.

J. P. Mynster.

Højelbaarne, Højærværdige Hr. Dr. Münter, Biskop over Sjællands Stift, samt Biskop i de Kongelige Ordeners Capitul p. p.

Kjøbenhavn.

Skjönt Mynster saaledes afviste den ham tiltænkte Opgave, leverede han dog senere flere Bidrag til »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode«, der udkom som Tidsskrift i Aarene 1812—18. Det samme var Tilfældet med Engelbreth, hvem en Række exegetiske og kirkehistoriske Bidrag til Forhandlingerne skyldes. Samtidig arbejdede han flittig paa Udgivelsen og Forklaringen af de Haandskriftfragmenter af Bibelen i det koptiske Sprog, som han havde hjembragt Afskrifter af fra Kardinal Borgias Haandskriftsamling i Velitri. Hans Hovedværk i dette Emne »Fragmenta Basmurico Coptica Veteris et Novi Testamenti« udkom i Kbhvn. 1811 i 4to. Senere fortsattes Samlingen med Brudstykker af Johannes' Aabenbaring i samme Sprog, (trykte i de ovennævnte Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode 1. Bind).

Foruden Biskop Münter har der næppe været ret mange, om ellers nogen her hjemme, der ret forstod at skønne paa disse lærde Sager, men vel i Udlandet¹), hvor

¹) Observations sur les fragmens Coptes (en dialecte Baschmourique) publiés par M. W. F. Engelbreth — par Champollion le jeune, Paris 1818. I en Artikel af Karl Piehl om Kopterne i det Let-

Münter søgte at udbrede Fragmenterne, som følgende Brev viser:

1.

Mangfoldig Tak for den lærde Dissertation¹). Jeg fik den igaar, men kun Eet Exemplar. Hav da den Godhed at sende mig snarest mueligt flere. Jeg behøver dem for at skikke dem omkring. Eet skal til Coimbra i Portugal, et andet til Wien, hvortil jeg med Fornøielse skal føie de basmuriske Fragmenter, saasnt jeg faaer dem. Ogsaa til Hug²), skal jeg sende et Exemplar, og vil De lade mig faae Fragmenterne med, skal De have Tak. Forresten skulde Thorlacius³) ikke have gjort Dem bange! De havde vist forsvaret den, om De kun havde bestaget Cathedram. Thi det gaaer der som i Slaget: endog den tappreste Soldat har noget af det, man kalder Canonfeber. Men saasnt Ilden har begyndt, er han en Helt. Dog jeg haaber, at det theologiske Facultet vil vide, hvad det har at giøre, naar Deres Andet Specimen udkommer. D. 4. Sept. reiser jeg til Møen, og derfra paa Visitatz i Hammer Herred. Mine bedste Hilsener til Frue Provstinden og Deres Naboe-colleger.

Vale et fave T. T.

Kbhvn. d. 19. Aug. 1815.

Fr. Münter.

2.

Khv. 12. Dec. 1815.

Indlagte Skrivelse med Bilag fra Hr. Klinker i Amsterdam vil sikkert interessere Dem, kiere Herr Provst; derfor gjør jeg mig en Fornøielse af at meddele Dem samme, og beder kun, at De ved Leilighed vil sende mig det tilbage. I øvrigt har jeg nogen Tvivl, om Mss.tets Sprog er

terstedtske Tidsskrift for 1893, S. 502, nævnes Zoega, Münter, Engelbreth og Åkerblad som Mænd, der har gjort sig fortjente ved at sprede Lys over det koptiske Sprogs Dunkelhed.

¹) Om denne s. ndf. S. 691.

²) Berømt katholsk Theolog, Professor i de østerlandske Sprog og Bibelfortolkning i Freiburg i Br.

³) Professor Børge Riisbrigh Thorlacius, en stor Latiner.

ægyptisk. Jeg har seet en liden Prøve af Materien, hvorpaa det er skrevet, og denne er ingenlunde Papyrus, men før en Træbark.

I Lydersløv Kirke skal der være en Metal-Lampe i Form af en Oxe eller Løve med Menneskehoved. Saadan en har jeg faaet for Commissionen for Oldsager fra Walløebye. Er Sagnet sandt, saa hav den Godhed at sende mig den ved første gode Leilighed. Jeg er Dem ansvarlig derfor, indtil det bliver afgjort, hvor den for Fremtiden skal giemmes; men disse Menneskehoveder paa Dyrekroppe interessere mig meget. Menneskehoved paa Dyrekrop er persisk. Paa en Oxes er [det] den kampaniske Bos Hebon, den Indiske Bacchus.

Mangfoldige Hilsener til Fru Provstinden!

S. T. Hr. Provst Engelbreth,
Lydersløv.

T. T.

Fr. Münter.

Af Deres Basmuriske Fragmenter har jeg sendt¹⁾ 1 Ex. til Hr. Klinker, 1 til Jahn i Wien. Ligeledes tre²⁾ Exempl. af Inauguraldisertationen fordeelte rundt omkring, og Ingen har jeg mere tilbage! Stiftsbibliotheket eier endnu ikke de Basmuriske Fragmenter!!

Vale.

Den her nævnte »Inauguraldisertation« var første Del af Engelbreths 1815 udkomne latinske Oversættelse og Fortolkning af Visdommens Bog (hvoraf andet Bind udkom 1816) Dette Skrift var bestemt til at erhverve dets Forfatter Doktorgraden i Theologien, med hvilken Grad han allerede, men urigtig, var betegnet i den gejstlige Statskalender for 1809³⁾. Da det kom til Stykket, veg han dog

¹⁾ Her efter var skrevet: »1 Ex. til Champollion«, men atter overstreget, maaske fordi Münter kom i Tanker om, at der allerede var sendt et Exemplar til denne berømte Videnskabsmand (s. Salomonsens Konversations-Leksikon IV).

²⁾ Tallet utydeligt.

³⁾ Lærde Efterretninger 1809, S. 143—4.

tilbage, fordi han, der var saa hjemme i det latinske Sprog som nogen lærd Filolog, mente, at han ikke besad tilstrækkelig Færdighed i at tale Sproget. Et Par Breve til ham, foruden den ærefulde Indbydelse, vil vise, at man fra det theologiske Fakultets Side ikke undlod at gøre, hvad man kunde, for at rydde den beskedne Mands Betæneligheder til Side:

1.

Da i Anledning af Deres Majestæters forestaaende Kroning Doctor Promotioner skulle finde Sted ved vort Universitet imod Enden af October eller i Begyndelsen af November og det baade vilde være hæderligt for vor Høiskole og tillige gavnligt for Videnskaberne, jo flere Lærde ved denne Leilighed foranledigedes til at fremtræde, tager det theologiske Facultet sig herved den Frihed at indbyde Deres Velærværdighed Hr. Provst Engelbreth, hvis bekjendte Lærdom giver Dem saa grundet Adkomst til den theologiske Doktorværdighed, at ville erhverve sig samme ved at indsende til Facultetet en theologisk Inauguraldissertation og derefter offentlig forsvarer samme.

Kjøbenhavn den 6. Sept. 1814. .

Ærbødigst

Til

P. E. Müller. J. Møller.

S. T. Provst Engelbreth.

2.

Køb. d. 4de Juli [1815].

Deres Høiærværdighed!

Min Kollega Møller har fortalt mig, at Deres Høiærværdighed, hvis Doctordisputats længe har været færdig, ikke endnu var ganske bestemt, om De vilde indsende samme. For muligen at fremhaste Deres Beslutning, tager jeg mig den Frihed at tilskrive Dem disse Linier. Ikke blot, at det vilde være Facultetet behageligt, og hædrende for Universitetet og Videnskabelighedens Tilstand hos os, jo flere der meldte sig til Gradens Erholdelse. Det forekommer mig, som der just, med Hensyn til Deres Høiær-

værdighed, ere særegne Grunde, som maatte fremskynde Deres Beslutning. De erindrer vel Deres Tvist med min gode Ven Clausen i Stubbekøbing¹⁾. Hvis De ikke ved denne Leilighed promoverte, efter at have ved lærde Skrifter erhvervet Dem dertil en saa gyldig Adgang, efter desuden at være bleven indbudt, hvilket sidste ikke er nogen Hemmelighed, vilde han ikke undlade at ansee Deres Beskedenhed for Mangel for Evne, og hvis end ydermere en Afhandling af Dem, tienlig til Inauguraldisertation, blev forelagt Landemodet, vilde han holde sig overbevist om, og venteligen ikke tilbageholde sin Overbevisning, at det har gaaet for Dem som forud ham selv, at nemlig Deres Dissertation var blevet forkastet. Med disse almindelige og særegne Grunde til at disputere forekommer mig, at ikkun lidt kunde indvendes. Den vigtigste Grund var vel Mangel paa Øvelse i at tale Latin, men den kan De faa afhiulpen i Deres Huus ved at tale en Times Tid dagligen med Deres Børns Lærer, som jeg haaber ikke har svedt sin Latin ud. Naar De dertil vælger Dem en duelig Defendens, f. Ex. Povl Møller, der ved stundom at tage Ordet kan give Dem Pusterum, vil det hele let gaae fra Haanden. Men gierne ønskede jeg snart at erholde Dissertationen, er den ikke helt skreven færdig, kunde De maaskee sende det Halve først. Tillige udbeder jeg mig paa Facultetets Vegne deres Vita, der skulde indføres i Programmet, enten med Disputatsen eller et Par Dage efter.

Undskyld, at jeg saa ligefrem har yttret Dem mine Tanker, og modtag Forsikringen om den Høiagtelse og Hengivenhed, hvormed jeg forbliver Deres

P. E. Müller.

Til S. T. Hr. Provst Engelbreth,
Lyderslev pr. Kiøge.

¹⁾ Se Barfod, Den falsterske Gejstlighed II. 14., D. biogr. Lex. III, 625. Naar P. E. Müller kalder Clausen sin Ven, er det maaskee ironisk, da hans Artikel mod Clausen, i Nyeste Skilderie af Kbhvn. 1809, 1. 1031—2, synes at vise det modsatte.

Paa Bagsiden af Brevet har Engelbreth henkastet nogle utydelige Linier af en Klade til Svar paa ovenstaaende Brev. Heraf fremgaar, at medens han skønnede paa Müllers Skrivelse, agtede han ikke videre paa Advarselen angaaende Dr. Clausen »i Betragtning af Mandens Adfærd [først var skrevet: Ubetydelighed], da han har megen Lighed [rettet til: tilfælles] med en Rumlepotte«.

Sagen var den: Præsten Johannes Clausen havde skrevet en lidet værdifuld Afhandling for den theologiske Doktorgrad. Den synes at være forkastet af det theologiske Fakultet i Kbhvn., men siden fik han den antaget af Universitetet i Göttingen (1800). Dens daarlige Sprog blev slemt medtaget i en Artikel i Polit.-physisk Magazin XVI, 602—8. Mulig har dette været Grunden til, at Clausen 1805 erhvervede en ny Doktorgrad i Kiel¹). Da Engelbreth, som ovf. er omtalt, 1809 (i Lærde Efterretninger, der redigeredes af Prof. P. E. Müller) afviste Gejstlig Stats Omtale af ham som Dr. theol., benyttede han Lejligheden til — uden at nævne noget Navn — ret haanligt at omtale dem, som rejste »over Belterne« for at købe sig en Doktorgrad, saa følte Clausen sig truffen og skrev en meget heftig Artikel i »Nyeste Skilderie af Kbhvn« for 1809, Nr. 62, hvori han angreb baade P. E. Müller og Engelbreth, men fik saa vægtige Svar af dem begge (i samme Blad Nr. 64 og 66), at Lysten til videre Forhandling forgik ham²).

3.

Kjøbenhavn d. 3. Aug. 1815.

Høiestærede Hr. Provst!

Idet jeg aflægger min hierteligste Taksigelse til Deres Velerværdighed for det skønne Exemplar af Deres lærde Dissertation, De har behaget at beskikke mig, bør jeg ikke fordølge, at min Smule Forfængelighed (der vel faaer hedde saa, skjøndt den visselig ei er saa stor, som hvad Voltaire

¹) Erslews Forfatterlex. I, 208—9.

²) Engelbreths Svar er dat.: 19. Maj 1809.

kaldte sa petite vanité) ikke fandt sig lidet smigret ved at have faaet Andeel i et saa vakkert Arbeides Dedication. Men med jo mere Tilfredsstillelse jeg læste denne Diss. inauguralis, desto mere har jeg beklaget, at ingen Inauguration skulde følge derpaa. Jeg er vis paa, at Deres Velærværdighed miskjender Deres egne Kræfter, naar De frygter for Disputationsacten. Ved Hjælp af et Gran Courage og en god respondens vilde det Slag nok blevet vundet for de Allierede, hvilke jo allevegne nu have Lykken med sig¹⁾ (det maa the little Bonny selv sande!), skjøndt de vist ikke alle saa vel fortjene det som Deres Velærværdighed i Spidsen for en lærd Coalition²⁾. Imidlertid er der vistnok langt mindre Glæde ved at hedde Doctor (man spørge Dr. Joh. Clausen) end ved at være sig bevidst og have godtgjort for den lærde Verden, at man fortjener denne Værdighed. Det sidste har Hr. Provsten nu paany godtgjort, og følgelig er den Tid og Flid, som nærværende Arbeide har kostet Dem, vel anvendt.

Udbedende mig Deres Venskab ogsaa for de kommende Dage, henlever jeg med sand Høiagtelse.

Deres forbundne Tjener

J. Møller.

Velærværdige og Høilærde Hr. Provst Engelbreth
til Lydersløv ved Ringsted.

Den Dedication, hvortil der hentydes i foranstaaende Brev, er dateret Kbhvn. 4. August 1815 og er stilet til de tre Professorer i det theologiske Fakultet, C. F. Horneman, P. E. Müller og J. Møller, og indeholder en varm Tak til dem, fordi de havde villet hædre Forfatteren med den theologiske Doktorgrad og opfordret ham til at indlevere en dertil skikket Dissertation, hvad han nu ogsaa havde gjort, og den havde erholdt en overordentlig hædrende Paategning af Decanus i Fakultetet, som særlig værdig til at forsvares

¹⁾ Hentydning til de politiske Forhold efter Napoleons Fald.

²⁾ Formodentlig menes det theol. Fakultet.

for Graden. Alvorlige Grunde (res satis gravis momenti) havde dog hindret Forfatteren i det mundtlige Forsvar, hvorfor han, for at bevise sin Taknemmelighed for den ham tiltænkte Ære, tilegnede de højtagede Professorer sit Skrift, som han agtede at fortsætte med en anden Del, om nærværende vandt Bifald hos lærde Læsere (si hæc Specimina Vobis et reliquis doctis lectoribus haud desplicuerint).

Saaledes endte denne ret ejendommelige Episode i Engelbreths Forfatterliv. Men at Skriftet ikke er blevet ubemærket, fremgaar af den lærde Consistorialraad Paulus's rosende Anmeldelse i *Heidelberger Jahrbücher der Literatur*, 11. Aarg., 12. Hefte, S. 1228—31.

Et af de interessanteste Afsnit af Engelbreths lange Liv er hans Optræden under den saakaldte Kirkekamp 1825 og følgende Aar, thi derved vandt han en Anseelse i kirkelige Kredse, som han længe nød godt af. Tidligere var det hans store Lærdom, som havde kastet Glands over hans Navn; men fra det ovennævnte Tidspunkt kom der et nyt Moment til, der gjorde hans Navn kært for mange danske Kristne.

I en Redaktionsartikel i et af vore politiske Blade omtaltes nys »det store aandelige Gennembrud, i 1825 og Tiden derefter, et Gennembrud, der har haft større Betydning for Danmarks og tildels Nordens Historie, end noget andet siden Reformationens Tid«¹⁾. Det er jo Grundtvigs Udgivelse af »Kirkens Genmæle« og den Kamp mod Rationalismen, repræsenteret af Professor H. N. Clausen, som derved inaugureredes, hvortil der sigtes i ovenanførte Ord. Engelbreth kom ogsaa til at tage Del i denne Kamp; han var vel ikke Grundtvigianer, men hans Kærlighed til Luthers Minde, der allerede i hans yngre Aar, da han besøgte Wartburg, havde yttret sig stærkt²⁾, bragte hans varme Blod i Kog ved Læsningen af de nedsættende, ja

¹⁾ »København« for 9. Nov. 1912.

²⁾ Se Kh. Sml. 5. V, 306—7.

haanlige Ord, hvormed Clausen havde omtalt Luther i sit Skrift »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (Kbh. 1825), det samme Skrift, som havde kaldt Grundtvig frem paa den kirkelige Valplads.

Samme Aar Clausens store Bog var udkommen, imødegik Engelbreth hans Dom om vor Reformator med »Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Hr. Dr. og Prof. H. N. Clausens Beskyldninger mod ham. Samlet af Luthers Skrifter, og udgivet med nogle Bemærkninger.« Det er et grundigt og dygtigt Skrift, der vandt Engelbreth megen Anseelse og Yndest fra Grundtvigianernes Side, der i ham saa en Allieret i deres Kirkekamp. Da hans Skrift nu sjeldnere forekommer, vil det maaske findes passende, at »Forerindringen« her meddeles, som en Prøve paa Engelbreths kække, men noget tunge Skrivemaade i Forsvaret for den Kirkens Mand, som han satte højest næst Herrens Apostle. Karakteristisk er Forfatterens Frygt for, at Rationalismen skulde fremme »Pavedømmet«, for hvilket Engelbreth, der i sin Ungdom i Rom havde set Katholicismen paa nært Hold, nærede en Afsky, der aldrig forlod ham.

Forerindring.

Ved at samle af Luthers Skrifter nogle Hovedsteder, som kunne oplyse de indre Bevæggrunde, der ledte Luther under hans Strid mod Zwingli, har jeg havt til Hensigt: dels at vise, hvorlidet hiin fortjener de haarde Beskyldninger, Hr. Dr. og Prof. Theol. H. N. Clausen, i sit Skrift: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus, har fremsat mod ham, da disse Luthers Ord godtgjøre, at han i Striden viste sig hverken som en sycphantisk Consequentsmager, eller som en Mand af et uædelt Hierte, der rasede frem med uforsonligt Had, hovmodig og liig en ugudelig Hedning, dels var det ogsaa min lid at bevare Læsere, som see hine Beskyldninger saa raskt henkastede, og, som det synes, understøttede ved Citationer, for at tage Deel i denne ubillige Dom over vor store, herlige Reformator, og at lede dem paa ret

Vei, til at bedømme hans redelige Hierte, hans varme, barnlige Troe paa Guds Ord, og paa Jesum Christum, vor Frelser, samt hans ubøielige Samvittighedsfuldhed, der hverken saae til verdslig Fordeel eller Skade, Gunst eller Ugunst, men kun holdt fast ved det, Guds Ord viste ham at være det Rigtige.

Hvorvidt jeg, ved disse mine Bestræbelser, kan bringe Hr. Dr. og Prof. Clausen paa andre Tanker om Luther, veed jeg ikke; thi imellem Luthers Lære og Hs. Høiærværdigheds Forestillinger om den rette Protestantisme er en saa fuld Uoverensstemmelse, at aandelig Enighed neppe er tænkelig, og derfor synes det umuligt, at han kan agte Luther videre, end forsaavidt denne, ved at fremdrage Herrens Ord af Pavedommets undertrykkende Skiul, aabnede Døren for en fri Undersøgelse i Guds Ord. Dog, fordi vi nu ere komne giennem Døren, og tumle os lysteligen paa den frigiorte Tænkings-Plads, skulde vi derfor ringeagte ham, som, under den haardeste Kamp og understøttet af Guds Naade, fik opbrudt Døren for os?

Betragte vi Luthers Tro paa Guds Ord, som et i vor Saligheds Sag fast, sikkert, tilstrækkeligt og ubedrageligt Lys fra Gud, reent og klart i alt det, som kun er fornødent, sin egen Tolk, og givet for at lede vor, formedelst Synden svækkede, aandelige Kraft paa den rette Vei, samt bevare den fra Afvei — og sammenligne vi dermed Hr. Dr. og Prof. Clausens Troe paa Guds Ord, saaledes beskaffen, som han fremstiller den i ovennævnte Bog, p. 306—14; saa seer jeg ikke rettere, end at den hellige Skrift, efter hans Mening, er i sig selv ufuldstændig, fuld af Huller; tier, hvor den skulde tale; er dunkel, hvor Øiet begierligst søger Lys; er aabenbaret os saaledes, at den synes uvis og usikker, ja kan endog føre paa slemme Afveie; at den er død og stum, naar ikke philologisk Lærdom, historisk og philosophisk Kritik kommer den mangelfulde, dunkle, ubestemte Aabenbaring til Hiælp, da den just er given os saaledes indrettet, for at vor Kritik og Lærdom kunde have Leilighed til at fuldkommengjøre den ufuldkomne Aabenbaring, forbinde dens (foregivne) stridige Elementer, som vise sig i Apostlernes theologiske Forskiellighed, som i Lærens Mangfoldighed, til en høiere Eenhed — ja, vi komme saaledes, med vor Lærdom og Kritik, Guddommen til Hiælp ved dens

mangelfulde og dunkle, ubestemte og uvisse Aabenbaring, skøndt der ogsaa (p. 107) siges, at Guddommen kommer vor Svaghed til Hiælp. Heraf synes det da indlysende, hvilken en himmelhøi Forskiel der er imellem Luthers og Hs. Højærværdigheds Troe paa Guds Ord.

Luther gik i sin Fortolkning ud fra den gamle christelige og sande Regel, at den er den bedste Bibelfortolker, som ikke bringer sin Mening ind i Skriften, og retter denne efter hiin; men den, som tager Skriftens Mening, og retter Hierte, Siæl samt Sind derefter. Derimod gaaer Hr. Dr. og Prof. Clausen ud fra den Grundsætning, „at Fornuften, i Tillid til den indre Aabenbaring, følger sit eget Lys, udvikler Indholdet af den almindelige religiøse Bevidsthed, og derefter søger Stadfæstelse for sine Resultater i det aabenbarede Ord“ (p. 373). Ligesom nu af Luthers Grundsætning kom det Resultat: hvad Guds Ord lærer i sin naturlige og aabne Mening, det bør vi troe, og søge at bringe vor Fornuft i Harmonie dermed, saaledes kommer af Hs. Højærværdigheds Grundsætning det Resultat: Fornuften danner sig sit System ved sit eget Lys i Tillid til den indre Aabenbaring; søger derpaa at finde Stadfæstelse for sin Mening i den hellige Skrift, og bruger philologisk Lærdom, philosophisk Kritik, Orientalisme, for at faa den til at sige Ja til det, Fornuften iforveien har fastsat i sig selv at være Sandhed, (eller, som han siger (p. 381): „at bringe dens Lære i Samklang med Fornuftens Udsagn“), hvoraf da følger, at naar nu Skriften lærer Noget, som ikke passer til Fornuftens System, føres dette hen til det rummelige jødiske Magazin, hvor det glemmes under Navn af Mythe, temporelle Forestillinger etc. Guds Ord var saaledes for Luther den høieste Autoritet; men for Hs. Højærv. er Fornuften det, og hans Fortolkningskunst gaaer ud paa, at bringe Skriften i Samklang med Fornuften, da Luther derimod stræber at bringe Fornuften i Samklang med Skriften. Ved denne Stræben efter (skjøndt Skriften tillægges i Navnet den høieste Ære) at skaffe Fornuften den høieste Anseelse, med hvis Udsagn Fortolkningen maa bringe Skriften i Samklang, holder han til den romersk-katholske Lære om Skriften, som i sig selv ufuldstændig, dunkel, usikker, utllstrækkelig og farlig, naar ikke Traditionen kommer den til Hiælp, en Helden, han

har tilfælles med alle rationalistiske Theologer, og hvorved, efter min Mening, Veien aabnes for den ømme papistiske Møderkirke til at faae sine affaldne Børn tilbage i sine Arme. Rigtignok sige Rationalisterne: der er en himmelhøi Forskiel imellem Fornuften og Traditionen; men hvad er da Traditionen Andet, end Kirkens Fornuft concentreret i Paven og Concilierne? For Begge, Paven og Rationalisterne, er Skriften ufuldstændig etc. for Begge staaer Fornuften, Kirkens eller Rationalisternes, over Skriften, for at bruge denne til sin Hensigt, bevise, hvad Fornuften under dens Auctoritet vil have beviist, udfylde og fuldkommengjøre den. Forskiellen er altsaa blot, at den lærde rationale Theolog sætter sin Fornuft i Stedet for Pavens; men da den mindste Deel af Menneskene staaer tryg-geligen ved deres egen Fornuft, og derfor søger sig en Auc-toritet, hvortil de kunne holde sig, hvad er da rimeligere, end at, naar de mærke, Skriften ikke er for Lærerne en sand, fast og sikker guddommelig Aabenbaring, der, som givet af Gud, har den høieste Anseelse, men er Lærerens Fornuft under-ordnet, de da i Tiden foretrække Pavens og Conciliernes For-nuft, som taler til dem i en gammel Kirkes Navn, for den enkelte Lærdes Fornuft? især, naar de mærke, at den ene Lærers Fornuft søger Øster, medens den Andens søger Vester, men de dog længes efter en sikker Auctoritet, hvortil de kunne holde sig, og finde Vished, „naar Dagene komme, om hvilke de maae sige: de behage os ikke“, Præd. 12, 1, og de ikke kunne finde denne Vished i den offentlige protestantiske Kirke, fordi Lærerne, hovmodige i egen Viisdom, give deres Eget, og ikke det Guds er, søge dierveligen at slaae sig til Riddere paa Herrens Ord, og, saavidt de formaae det, at undergrave ved falske Skingrunde dets sande, guddommelige og derfor høieste Anseelse, som ikke skal dreies til Samklang med For-nuftens Udsagn, men hvormed Fornuften skal søge at komme i Samklang. Da Extremer berøre hinanden, synes derfor Veien til Pavedømmet, ad den rationalistiske Bane, ikke saa umulig, som mange tænke; ja jeg anseer de rationale Theologers Stræben, at faae Guds Ord berøvet dets sande og høieste Anseelse, at forestille Christus blot som et viist Menneske, og hans Apostlers Lære som en blot menneskelig Lære (dog med Æres-Prædiketet:

guddommelig), tvertimod Skriftens klare Lære, for en Jesuitismus, der ad en tilsyneladende lang Omvei, igiennem mange Krumninger, saa Maalet ikke sees, førend man er tæt derved, vil føre den protestantiske Kirke tilbage i Pavedommets Skjød; skjønt jeg paa den anden Side er ligesaa overbeviist om, at de Fleste ikke ahne, de ere hildede af Jesuitismens Garn, men redeligen mene, ved deres Lære netop at arbeide Pavedømmet imod, og frie os i alle Stykker derfra. Der er kun eet Palladium mod Pavedømmet, og dette er Guds Ord, som en fast, sikker, guddommelig Aabenbaring; derfor er dets Udbredelse Paven saa meget til Besvær. I dialectiske Kunstgreb til at hilde Fornuften, og at bedrage ved Skingrunde, ere de Romersk-Catholske Mestere; derfor bør hver videnskøbelig Supernaturalist modstaae Rationalismens Skingrunde, og hævde den hellige Skrifts høieste guddommelige Anseelse saa meget, han formaaer. Luther og med ham alle Supernaturalister stride mod denne Fornuftens Anmassen over Skriften, og gaae ud fra den Sætning, at da Menneskets Fornuft ikke kan vejlede sig selv i alt det Fornødne til Salighed, efterdi dens Øie omtaages af Synden, har Gud givet os sit aabenbarede Ord, som en sikker Lods paa Livets Hav, til at vejlede Fornuften; som en Lov af høieste Auctoritet, der kan gjøre Fornuften sikker i dens Dom. Hr. Dr. og Prof. Clausen, og med ham de rationale Theologer, indrømme vel, at den hellige Skrift er en guddommelig Aabenbaring og Lov, men de ville ikke erkiende, at den er en saadan guddommelig Lov, som er given for at vejlede den menneskelige Fornuft i det aandelige Mørke, hvori den formedelst Synden er kommen; de ville ikke erkiende Aabenbaringen for en Lods, der har høieste Magt, og for hvem Skibets rette Styrmand maa vige, og hvilken altsaa i denne sin Post, som Lods, ikke kan staae under den menneskelige Fornuft, saa at dens Lærdomme skulle bringes i Samklang med Fornuftens (thi da blev jo Styrmanden og ikke Lodsen Føreren over de farlige Steder); men Fornuften skal rette sig efter sin Lods, og søge at bringe sine Forestillinger i Samklang med Aabenbaringens, som dømmende skal Fornuften idelig spørge Loven tilraads og saaledes vel granske i Loven, for ret at fatte dens Aand og sande Mening, men den skal

ikke føre sin Mening ind i Loven, dreie og pine dens Ord, indtil den paa een eller anden Maade kan faae det til at samklinge med sin Mening, og forkaste, hvad den ikke kan faae til at passe dermed; thi da er Skriften ikke den høieste Auctoritet, den høieste Fornufts, Guds Aabenbaring; men Menne-skefornuften, som skulde være den underordnede, blev da den høieste Auctoritet. Idet de rationale Theologer ikke ville erkiende dette, paastaae de og Hr. Dr. og Prof. Clausen med dem: Vi give den hellige Skrift Ærestitelen, at have den høieste Auctoritet; men den er som en aandelig umyndig Konge, hvis Minister egentligen er den Regierende, saa at Kongen blot auctoriserer hans Ideer og Planer med sin Underskrift; saaledes er Fornuften i Tingen den Høieste, efter hvis Udsagn Aabenbaringen maa lempe sig, auctorisere disse, og saaledes bringes i Samklang med hiin. Dette er nu Fornuftens Anmassen, den ingen sand Christen indrømmer, eller kan indrømme, saalænge Aabenbaringen virkelig er Guds sande Ord. Ved at antage en saadan, samstemme de rationale Theologer med Paven, idet de alle sige: Kirkens Fornuft, Traditionen, eller vor egen Fornuft er den høieste Auctoritet, vel ikke i Navnet men i Sagen, og efter den maae Skriften rette sig. — Da nu saaledes Luthers og Hs. Høierværdigheds Fortolknings-Grundregler ere hinanden saa aldeles modsatte, saa maa de naturligvis stedse stride mod hinanden.

Luthers aandelige Hierte var Troen paa Jesum Christum, Guds eenbaarne Søn, Menneskehedens forsonende Frelser, og hans Bekiendelse i Liv og Død var Apostelen Pauli: Jeg agter mig ikke at vide Noget iblant Eder, uden Jesum Christum og ham korsfæstet, 1. Cor. 2, 2; er han end Jøderne en Forargelse og Grækerne en Daarlighed, saa er han for dem, som troe paa ham, en Guds Kraft og Guds Viisdom, 1. Cor. 1, 23, 24. Hvad Christus er for Hr. Dr. og Prof. Clausen, veed jeg ikke, thi det er for dunkelt antydet i hans Værk; men at det er den historiske Christus, Luther troede paa og bekiendte, tvivler jeg paa; heller ikke veed jeg, hvorledes han tænker sig Guds Naade i Forbindelse med Jesu Fremtræden paa Jorden; hvad derimod Jesu Døds forsonende Kraft angaaer, da forkaster han den paa den bestemteste Maade p. 409, 413, og som en

Følge deraf tillige den lutherske Lære om den hellige Nadvere, om Syndforladelse i Daaben, og dens Grund, Læren om Arvesynden, hvilke alle hos Luther staae i den nøieste Forbindelse med hans Lære om Jesu Døds Kraft. Idet Hr. Dr. og Prof. Clausen tager Hiertet ud af Luthers aandelige Liv, ja, idet han betragter dennes Troe paa Guds Ord som en Daarlighed, en blind Troe, ligesom aftapper Blodet af hans aandelige Legeme, saa maa dette Luthers aandelige Legeme, d. e. hans Lære, ligge for ham som dødt, mishandlet og hæsligt, hvilket han altsaa ikke har Lyst til at see paa, men vender sig derfra med Modbydelighed. Dreven af denne, er han bleven partisk og bitter dømmende mod den redelige, gudfrygtige og diærve Stridsmand i Guds Kirke, Morten Luther.

Engelbreths Forsvar for Luther fik en meget rosende Omtale i Anmeldelser af J. C. Lindberg i Grundtvigs og Rudelbachs Theol. Maanedsskrift VI, 47—54, og af G. L. Baden i Østs. Archiv IV, 307—14. Den sidste siger: »Det er en Fornøjelse mellem de mange, deres Forfattere og den diskuterede Genstand lige uværdige Pamfleter, som Prof. Clausens Skrift har frembragt, endelig at træffe paa et Skrift, som det her anmeldte, der i denne Strid hidtil ikke har sin Lige, og vanskelig vil faa det«. Størst Interesse for os har Mynsters Dom i et privat Brev af 22. Nov. 1825 til Engelbreth, trykt i Kh. Sml., 4. R. IV, 485 ff. Stillingen var denne: Mynster billigede slet ikke Clausens Skrift; men Grundtvigs, Lindbergs og Rudelbachs Skrivemaade var ham i høj Grad imod, særlig at de havde »ligesom indstævnet Clausen for Mængden, der ikke veed, og ikke engang kan faa at vide, om man gør ham Uret, eller ikke«. Og nu havde Mynsters gamle Ven, Engelbreth, paa en Maade givet Angriberne en Haandsrækning ved sit Skrift mod Clausen. Dette var ikke efter Mynsters Hoved. Imidlertid lykkedes det Engelbreth ved sit Svar at bringe Bølgerne til at lægge sig, saa Venskabet ikke blev brudt, og Mynster indrømmede da ogsaa, at »Clausens Bog næsten helt igjennem vækker til Opposition«. Da Engelbreth modtog

Mynsters Prædiken om »den christelige Visdom« fra Forfatteren, skrev han: »Den vakte næsten Fortrydelse hos mig, at have givet mig ud paa Kamppladsen; men da jeg var mig bevidst, at jeg havde søgt at undertrykke hvert Udtryk, der kunde betragtes som personligt, og kun holdt mig til Sagen ved dette mit Forsvar for Luther — hvem jeg ærer og agter, ja jeg kan sige med Sandhed: elsker, saa højt, at der gaar faa Dage forbi, hvori jeg jo læser i hans Skrifter — saa lod jeg det gaa sin Gang og sin Skjebne imøde«¹⁾).

Da Lindberg havde skrevet til Engelbreth og sendt ham et af sine Stridskrifter (vistnok: Hvad er Christendom i Danmark? 1826), gav denne følgende Svar, der viser hans elskværdige Væsen overfor en Mand, som Flertallet af den Tids Præster vistnok betragtede som en skadelig Urostifter, som man helst skulde holde sig i tilbørlig Afstand fra, men i hvem Engelbreth saa en hensynsløs modig Kæmper for sin Overbevisning.

Højstærede! Deres Velbyrdigheds ærede Skrivelse, der er ligesaa hjertelig, som den er kristelig, tilligemed deres Prøvelse af Dommen i Sagen mellem Prof: Clausen og Pastor Grundtvig, har jeg modtaget og takker paa det forbindligste for denne Gave, som overraskede mig. Overbevist om, at Deres aabne Fremtræden i Kampen ene hos Dem har sin Grund i Erkjendelse af Sandhed og det ene Fornødne, og i Følelse af Deres Pligt, at maatte forsvare den og dette, uden Hensyn til, hvad Følger det kan have for Deres jordiske Lykke, kan jeg, som erkjender min Kirkes Lære for at være den sande og i Hovedsagen et Gjenskin af Jesu guddommelige Lære, og saaledes i kristelig Overbevisning samstemmer med Dem, ikke andet end bevidne Dem min oprigtige Agtelse, fordi De har Mod til at gaa i en Kamp, hvori faa har Lyst at følge Dem, og De har

¹⁾ Breve fra og til J. P. Mynster II, 119—20.

Modstandere, som er mægtige i det timelige. Deres Velbyrdigheds Prøvelse af Dommen kan ikke andet end vække fornyet Opmærksomhed paa denne vigtige Sag, og saavidt jeg er istand til at bedømme den, synes den mig klar og grundig. Men meget frygter jeg for, at Deres Skrift vil volde Dem selv Ubehageligheder, thi det synes mig umueligt, at enten Retten eller Biskopperne kan tie, især disse Sidste, naar de ikke vil ansees for at være af lige Mening med Prof. Clausen.

Med Hensyn til Tidsalderens Tænkemaade tror jeg, at Kampen i Almindelighed føres med større Fordel for Sandhedens Sag, naar Personer saa lidt som mueligt indflættes i Sagen. Da Tidsalderen nu en Gang gjør det til en uhyre Brøde, naar de, der forsvarer gammel Kristendom, ikke viser denne — som det kaldes — Humanitet, og hvor denne mangler, veed at give Sandheden selv Skyld derfor. (Mod sine egne Børn er den langt mere skaansom og holder dem letteligen deres Uartigheder tilgode). Men jeg indser tillige, at dette meget afhænger af, enten man har bestemt sig til at føre Striden i det almindelige, eller man tror sig nødsaget til at vende sine Vaaben mod en enkelt af Modpartiet; thi da er det vistnok umuligt andet, end at den enkelte Personlighed, hvad hans Lære angaar, maa drages ind med i Striden, dog saaledes, som Deres Velbyrdighed meget rigtigt bemærker, at vi ikke glemmer Kjærligheden. Om vi nu vælger den ene eller den anden Stridsmaade, dette afhænger saavel af vor Strids Øjemed som af Følelsen af egen Kraft eller Overbevisning.

Med Hensyn til, hvad De behager at skrive om Dr. Mynster, da tilstaar jeg, at jeg med sand og dyb Højagtelse ærer ham som en oprigtig Kristen, og hans Venskab er mig saare dyrebart. Derfor holder jeg mig overbevist om, at det vil skade Sandhedens Sag, om De, som det synes, vil vende Deres Vaaben imod ham i en kritisk Undersøgelse af hans Prædiken, »Den kristelige Visdom«, og ingenlunde raader jeg dertil. Han nyder med fuld Ret

en saa almindelig Agtelse, som en ret kristelig Lærer i Lære og Levnet, at den bedre Del af kristelige Medborgere vilde misbillige et saadant Angreb, og maa da ikke Sandheds Sag tabe istedetfor at vinde derved? At han ingenlunde samstemmer med Prof. Clausen i hans Lærdom, derom er jeg fast overbevist. Derfor tror jeg, han i sin Prædiken mere har havt til Hensigt at dadle Maaden, hvorpaa Angrebet skete, end Angrebet selv, da Prof. Clausens Skrift var skrevet ikke for Mængden men for Theologer og Videnskabsmænd, burde Sagen ikke være dragen for Mængdens Dom, hvoraf han befrygtede mere Skade end Gavn, da denne dog ikke var istand til at dømme i Sagen, men vel kunde samle Gift af en Kundskab, som for videnskabelige Læsere var uskadelig, ligesom Angrebet kunde betragtes som et Forsøg paa at indskrænke den protestantiske Kirkes Lærefrihed, hvorefter Indvendinger og Angreb, videnskabeligen fremsatte, ikke skal nedtvinges, men tillades fremsatte, for derefter at drøftes og gjendrives. Denne min Vens Overbevisning deler visselig mange med ham, og skulde da ikke i nærværende Gjæring et Angreb paa ham være mere skadeligt end gavnligt? Hvad mig selv angaar, havde jeg ønsket, at Dr. Mynster ikke blot havde betragtet Sagen fra den Side, Videnskaben kunde betragte den fra, men tillige taget Hensyn paa det kristelige Grundprincip hos det ene og det ikke kristelige hos det andet Parti. Hvorfor han ikke har gjort det, ser jeg mig ikke istand til at sige.

Deres Velbyrdigheds Yttring, om jeg vilde meddele Dem Raad, er mig et behageligt Vidnesbyrd om Deres gunstige Mening om mig, hvorfor jeg meget takker Dem. Men dels tiltror jeg mig ikke denne Evne, dels er Sagen nu af den Beskaffenhed, at De som kæmpende fornemmelig maa hente Raad af Deres eget Indre og Deres faste Overbevisning om, hvad Pligt er for Gud og Samvittighed, og Følelse af, om De og har Kraft til at forsvare erkjendt Sandhed under alle Omstændigheder.

Den Velvillie, hvormed De har modtaget mit lille Skrift

med alle dets Ufuldkommenheder, og Deres gunstige Overbærelse med samme, forbinder mig til den største Taknemlighed.

Af Hjærtet ønsker jeg, at Deres kristelige Kamp maa bringe sand Vinding for kristelig Sandhed, da høster De selv den skønneste Løn i Bevidstheden heraf; dog ønsker jeg tillige, at denne Kamp maa medføre for Dem saa faa Ubehageligheder som muligt.

Deres Velbyrdigheds
ærbødigste Tjener

Engelbreth.

Lydersløv den 20/12 26.

Velbyrdige Hr. Adjunct Lindberg.¹⁾

Naar Engelbreth gentagne Gange i dette Brev bad Lindberg betænke, hvad denne Kamp vilde koste ham, kommer man til at tænke paa, hvad J. F. Fenger har fortalt, at da Lindberg (1842) ved en Bibellæsning vilde forklare Patriarken Jakobs Ord: »Faa og mærke var mit Livs Dage«, blev han saa bevæget, »at han for Graad næppe kunde fremføre Ordene«²⁾. Sikkert har Tanken om hans egne trange Kaar gennem de mange Aar, siden han stillede sig ved Grundtvigs Side i Kirkekampen, paa én Gang overvældet ham.

Engelbreths skarpe Kritik af Clausens Ytringer om Luther og Angreb paa dennes Nadverlære fremkaldte et Svar fra Cl., indsvøbt i et »Sendebrev til Hr. Stiftsprovst Dr. Rasmus Møller«³⁾, i Anledning af dennes Afhandling »Rationalismen i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen«. Da Clausens Svar var meget hvast, maatte Engelbreth endnu en Gang at tage til Orde⁴⁾, idet han til Indledning yttrede:

¹⁾ Hist. Månedsskr. for folkelig og kirkelig Oplysning V, 121 ff.

²⁾ Det sydvestsjællandske Broderkonvent, S. 129.

³⁾ J. Møller. Theol. Bibl. X, 260 ff.

⁴⁾ Smst. XII, 233—88. »Svar til Hs. Høiærværdighed Hr. Dr. og Prof. Theol. Clausen«.

»At Deres Høiærværdighed ikke vilde lade mit udgivne Forsvar for Luther ubesvaret, formodede jeg vel, men maa dog beklage, at De efter saa lang Betænkningstid ikke i deres Sendebrev til Stiftsprovst Møller i en roligere Sindsstemning har kunnet tage til Gjenmæle imod mig. Deres Sideblik til min Tænkemaade kunde maaskee have bevæget mit Sind, dersom jeg havde skrevet »Luthers Forsvar« af anden Aarsag, end fordi det smertede mig at see en af Fortidens Herligste, hvem jeg ærer næsten som en Herrens Apostel, behandlet af Dem paa en uværdig Maade. Men, mig en reen Hensigt bevidst, har jeg læst Deres Bitterheder med fuldkommen Rolighed. Havde der været mindre Galde og mere Sandhed i Deres Svar, vilde jeg visseligen ikke have fornyet Striden, som jeg kun fører med Ulyst. Men da det indeholder idel bittre Beskyldninger imod mig, fremsatte paa en Maade, der sætter mit »Luthers Forsvar« i et saadant Lys, som om det var lige langt fra Redelighed og fra Sandhed, seer jeg mig nødt til igien at fremtræde i denne Strid, for nærmere at oplyse, paa hvis Side Sandheden er«.

Med dette Svar endte Fejden, som Engelbreth ikke havde været glad ved¹⁾, men som han ansaa for en Kærlighedspligt mod Luthers Minde. Hvem veed, om den dog ikke har bragt Clausen til at fortryde sine haarde Udtryk om Luther. De fortræffelige Foredrag, han holdt 1836 om Reformationen, taler i alt Fald et ganske andet Sprog og tillægger Luther den Ære, han fortjener. Clausens Følelser overfor Engelbreth har sikkert ogsaa efterhaanden ændret sig. Tyve Aar efter Striden var han med til at kreere sin fordums Modstander til Æresdoktor i Theologien, og det er bekendt, at han paa sine gamle Dage naaede til en dybere Opfattelse af Kristendommen, end Tilfældet havde været i hans yngre Aar²⁾. Engelbreths sidste Skrift, udgivet i

¹⁾ Se Engelbreths Brev af 27. Sept. 1827 ndf. til H. L. Møller.

²⁾ Det hører til mine Erindringer, at jeg i Aarene 1865 o. fl., Søndag efter Søndag, har set Prof. Clausen sidde som en opmærksom

hans Dødsaar 1862 («Er den hellige Skrift et dødt Guds Ord»), har vistnok haft Clausens fulde Bifald.

Medens Engelbreths Forsvar for Luther var under Pressen, var han sysselsat med Udarbejdelsen af et andet, der mere direkte var et Angreb paa den endnu saa mægtige Rationalisme og et Forsvar for den kristne Tro paa den treenige Gud. Herom førte han en livlig, mundtlig og skriftlig Forhandling med sin tidligere nævnte Nabo, H. L. Møller, Kapellan hos Pastor Lang i Spjellerup og Smerup. Møller var en stilfærdig men lærd og kristeligsindet ung Mand, som Engelbreth satte stor Pris paa. Da hans Søn, Præsten Otto Møller i Gylling, har bevaret Engelbreths Breve til Faderen og overladt dem til mig, skal de her meddeles, da vi gennem dem faa et Billede af den livlige Brevskriver. Møllers Breve er ikke bevarede. Som man vil se, er de allerfleste af E.'s Breve kun Smaabilletter, hvis Antydninger man maa tænke sig udfyldte ved jævnlige mundtlige Samtaler. Men netop den koncentrerede Skikkelse, hvori Tankerne fremkommer i disse Billetter, gjør dem ret tiltalende og let læselige. Ofte handler de tillige om Boglaan; men det vækker vor Forundring, hvor ofte det var den ældre Provst der søgte Laan hos den unge Kapellan.

Breve fra Engelbreth til H. L. Møller.

Ærbødigst!

Jeg takker forbindligst for Deres meddelte Tanker om Fortalen til min lille Afhandling¹). Naar den kommer for

Tilhører under Frimodts Prædikestol. Dette Faktum behøver ingen Kommentar. — Endnu en lille Erindring fra en tidligere Tid: Som ung Kandidat besøgte jeg undertiden Præsten B. J. Fog i Nestelsø (siden Sjællands Biskop) der fortalte mig, at da han (i Begyndelsen af Fyrreerne) hørte Clausens Forelæsninger og havde sin Ven Kristian Mantzius ved sin Side, skete det, at Professorens klare og kolde Foredrag blev afbrudt ved en Nysning. Mantzius stødte da til Fog og hviskede: «Kan du høre, det er dog et Menneske».

¹) Theologiske Afhandlinger af W. F. Engelbreth, Kbhvn. 1826.

Lyset, er endnu ikke afgjort; den maa først drøftes nøie. Indledningen kan ogsaa imidlertid lide nogen Forandring; jeg har siden sidst forøget den med en Sammenligning mellem den pavelige Lære om Tradition og Skrift og Rationalisternes Lære om Forstand og Skrift, som har en frapperende Lighed, naar man blot sætter Wegscheider i Röhrs¹⁾ Forstand istedet for Kirkens og Pavens Forstand. Men det hele er endnu ikke fuldbaaren, og fra Barnet bliver født og endelig reenskrevet, til det kommer i Kirke og i Møllers Bibliothek, kan man jo efter Nutidens Brug lade lang Tid hengaae og imidlertid sye adskilligt Børnetøj til det, medens det ligger uden Kirke. — Hvad Standpunct jeg betragter Sagen fra, er desuden klart af Indledningen selv.

Med Taksigelse for sidste Nærværelse og Tak for Laanet følger Rudelbach²⁾. Jeg har læst den med Fornøjelse. — — Ligeledes følger Storr 2. Deel, som jeg glemte sidst at levere Dem. Jeg maae dog see at faae den af Gebhardt³⁾ mod Zölllich, om den er saa uigendrivelig, som Recensenten udraaber den; thi han kan giærne have forsvaret sin Sag bedre, end Rec. tilstaaer, han var istand [til] (thi hvem veed, hvilken tynd Leipziger Magister det kan være) og det kan derfor være simpelt nok. Striden vil desuden aldrig kunne endes; thi ligesom Supernaturalisterne sætter Fornuften øverst, næst Skriften, saa sætter det andet Partie Forstanden høiest, og ved guddommeligt forstaaer det ene Partie et, og det andet et andet. Troen er det ene Parties Fane, Erfaringen det andets. Hvor Principerne er saa forskellige, der er Enighed umuelig. Er hans [og Gebhards]

¹⁾ »Röhr er sammen med Wegscheider Vulgærrationalismens klassiske Repræsentant« (Kirke-Leks. for Norden III, 857). Meningen her er forøvrigt noget utydelig fremsat.

²⁾ Maaske »Aandeligt Feltraab i Kirkens Trængselsdage af J. de Costa«, udg. af Rudelbach (1825). Jvfr. Kh. Saml. 4. IV, 494.

³⁾ I Indledningen til sine Theol. Afhandlinger, S. VIII, citerer og imødegaaer Engelbreth en Ytring af Gebhard i hans Skrift »Die letzten Gründe des Rationalismus«.

ikke stærkere end Wegscheiders og Plums¹⁾ mod Vaticanier, er de slappe.

Forbindligst Hilsen!

Deres forbundne og ærbødigste

Lydersløv 3. Febr. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse følger tilbage Storr, Schott²⁾ og Grundtvig, Weber ønskede jeg endnu at beholde en kort Tid. Den længe beholdte Luther 23 B. følger ligeledes, men Flatt³⁾ udbeder jeg mig at maatte beholde for det første. Har jeg flere? Har de ikke fundet Thisted?⁴⁾ saa er jeg i Deres Gæld for den; men den skal da blive afbetalt. Kommer De ikke snart herover? Nu er det Tid, at man bruger det apostoliske Befordringsvæsen til stor Nytte for Sundheden og Humøret, som let i en mørk Tobaksstue præcipiteres til en død Materie, der trykker.

Forbindligst Hilsen.

Lydersløv 22^e April 1825.

Cura, ut valeas.

Velærværdige Hr. Pastor Møller.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg udbeder mig til Laans Marheinickes Dogmatik.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 28. Apr. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse remitteres Grundtvig⁵⁾. At Manden har Ret, troer jeg; men om han derfor bliver Clausens Mester, er jeg uvis om, da jeg ikke har læst

¹⁾ Fyens Biskop Frederik Plum.

²⁾ Storr og Schott bekendte tyske Theologer.

³⁾ Joh. Fried. Flatt, Prof. i Tübingen, anset Theolog.

⁴⁾ Jørgen Thisted var i Tyverne en overordentlig frugtbar Forfatter af religiøse Skrifter.

⁵⁾ Grundtvig, Kirkens Gjenmæle mod Prof. theol. Dr. H. N. Clausen. Kbh. 1825.

dennes Bog. Hans Skrivemaade kunde der i øvrigt være et og andet at sige om. Jeg sender nogle smaa Skrifter. Til Søndag 8 Dsge kan De giærne beholde dem.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 22. Sept. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg havde ventet Dem Høistærede i Dag; men da De er bleven forhindret, venter jeg Dem hver Dag, det er Dem selv beleiligt at besøge mig. De er altid hiertelig velkommen, naar De skiænker mig Fornøielsen af Deres Besøg.

I Clausens Bog¹⁾ har jeg kiget for lidt til at dømme; nok har jeg seet til at vide, hvis Aands Barn det er. Veed De noget i den Sag, modtager jeg slig Efterretning med Fornøielse.

Deres forbundne og hengivne

Engelbreth.

Lydersløv 3. Oct. 1825.

raptim.

Ærbødigst!

Behag at laane mig en kort Tid Registeret over Luthers Werke; med Taksigelse vender den da tilbage.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 4de Oct. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Luthers Forsvar. Det gaaer sin Skiebne imøde, som den kan blive. Der er mange Trykfeil, de groveste har jeg rettet. Jeg har faaet saa faa Ex. ud, at jeg maa bede Dem laane Deres Ex. til Hr. Lang²⁾, naar de har giennemlæst det. Med megen Taksigelse følge adskillige andre, hvilke De af Godhed har laant mig, tilbage.

Vale et mihi fave.

L. 18/11 25.

Engelbreth.

¹⁾ Den ovf. S. 697 nævnte.

²⁾ Sognepræsten i Spjellerup og Smerup.

Ærbødigst!

I Morgen har jeg besluttet at reise til Valløe, da jeg ønsker at tale med Steenberg om Søren¹⁾, som vel er bedre, men som dog ikke er saa brav, som jeg ønskede. Jeg kommer til Dem i Morgen mellem 8 og 9 for at tage Dem med.

Har De Læsebørn, saa bestil dem til Fredag eller Lørdag, eller giv dem et større Pensum til Mandag.

Vale & me ama.

Lydersløv 1. Febr. 1826.

Engelbreth.

I Hast.

S. T. Hr. Møller, Capellan p. p. i Spiellerup.

Ærbødigst!

Venligst Tak for sidste behagelige Selskab paa Reisen til Musernes Tempel. Min Fortale følger²⁾. Finder De noget at bemærke, da sig mig det. Deres Bøger fra Valløe følge.

Vale!

Lydersløv 11/2 26.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg sidder just i en Tienderegning, som ikke tillader Opsættelse, derfor maa De Høistærede venligen undskyldte, at jeg for Øieblikket [ikke] kan besvare Deres Mening om Fornuft og Christendom, men vil giemme den til nærmere Overveielse, naar vi samles igien, at vi ikke skal mangle materia disputandi. Jeg sender en Skrivelse fra en af deres Landsmænd, Torup, Allerup Sogn ved Odense (et terra incognita for mig), som De imidlertid kan speculere paa og da sige mig mundtlig, quid respondendum? Hvor finder jeg, som han siger: Text? vil De ikke eftersee, om der hos Luther intet Sted skulde findes, som i det mindste giver

¹⁾ Engelbreths yngste Søn. Steenberg, den bekendte og ansete Stiftslæge paa Vallø.

²⁾ Fortalen til E.'s Theol. Afhandlinger.

et Glimt af Haab for de bedre blandt Hedninger, eller i det mindste sige derom: non liquet? Thi at skaffe Manden reen Text kunde mueligt have sine Vanskeligheder.

I Henseende til vore Overveielser forleden, da kan jeg endnu ikke undlade at takke Dem for den Bestandighed, hvormed De modstod mine Grunde for Fornuftens Ret til at prøve, da den gav mig Vink og Anledning til en Forandring i den Henseende, som behager mig langt mere end det først nedskrevne, ligesom det vist er christeligere. Jeg sender Dem Udkastet¹⁾, som dog er bleven forøget i Forerindringen selv. Jeg troer, uden Deres Hielp var jeg bleven skyldig i en Inconsequentz, som Vedkommende næppe vilde have manglet at hænge baade Hat og Chenille paa.

I Morgen kommer min Vogn fra Staden; da ventes et og andet hjem. Derfor kom herover en af Dagene.

Quod felix faustumque sit tibi, opto. Vale.

Engelbreth.

Lydersløv 13de Feb. 1826.

Den længe savnede Afhandling følger.

Ærbødigst!

Med Taksigelse følger Jørgen Hattemager²⁾. Buddet er betalt af den Skyldige. Schemaet³⁾ har jeg modtaget, og skal om faa Dage blive remitteret. Megen Tak for Besøget igaar. Grøden staaer paa Bordet, og jeg er endnu i Tøfler⁴⁾, altsaa intet uden

Vale & mihi fave.

Lydersløv 22. Feb. 1826.

Engelbreth.

¹⁾ Til Skriftet! Theologiske Afhandlinger (jvfr. Kh. Sml. 4. IV, 503).

²⁾ Heibergs bekendte Vaudeville, Kong Salomon og Jørgen Hattemager, der udkom 1825.

³⁾ Mulig menes dermed en vedlagt lang Fortegnelse over Skrifter vedrørende Symbolum apostolicum. De allerfleste Titler synes skrevne med Engelbreths Haand, de to sidste med Møllers.

⁴⁾ Naar Engelbreth var fuldt paaklædt, plejede han at gaa i langskaffede stive Støvler uden paa Benklæderne.

Ærbødigst!

Saa gjerne jeg vilde holde, hvad jeg har lovet, saa kan jeg dog ikke. Den omtalte [Bog] af Suhm har jeg ikke; det er et andet Arbeide, jeg har forvexlet dermed. Gebhardi følger; men Udbyttet til at bevise, at fra Danner-folket nedstamme berømte Folkeslag, troer jeg vil blive ringe. Andre har jeg ikke. Venlig Tak for i Gaar.

Vale.

Lydersløv 17. Maj 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse sendes Møller og theol. Maa-nedsskrift tilbage. Hvad der er at sige derom, vil jeg giemme til mundtlig Samtale. Grundtvigs Psalmer¹⁾ synes mig ikke af den Beskaffenhed, at det for deres Skyld var værd at tage sin Afskeed.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 25. Maj 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Schott. Jeg har ikke nok Stunder nu at læse den. Derfor sender jeg Dem den. Jeg har bladet i ham. Han vil forlige Partierne, men derfor synes han mig at give for meget bort, saa han i det, jeg har læst, er nærmere det Rationale, end han selv veed af. I Læren om Jesu Død gaar han over — den er ham kun symbolsk. Jeg bliver ved min gl. Paastand: Partierne kan ikke forliges, med mindre Rationalismen seirer; thi den fordrer, som Papismen, al Eftergivelse af Modpartiet, men vil selv intet give efter.

Vale.

Engelbreth.²⁾

Ærbødigst!

I Tillid til Deres Godhed udbeder jeg mig af Dem, at hvis et uforudseet Tilfælde, som udfordrede ministeriel

¹⁾ Til Jubelfesten 1826.

²⁾ Brevet er udateret, men synes at være fra Sommeren 1826.

Forretning i min Fraværelse, skulde indtræffe (Søndag undtagen) jeg da tør lade Dem, Høistærede Ven, derom underrette, i det Haab at De da rækker mig Deres Bistand, hvorfor jeg vil være Dem særdeles forbunden. Theol. Maanedskrift remitteres med Taksigelse, men da jeg nok gad læst Rudelbachs Recension af Dr. Faber engang endnu, haaber jeg, De engang siden laaner mig den.

Deres forbundne og hengivne

Lydersløv 15de Junii 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Efter Ønske følger Bengels Archiv 1. Deel, desuden Krummacher die Kirche und Volksschule og Blount Sammenligning mellem den rom. Kirkes Skikke og Hedenskabets. Den sidste beder jeg først expederet; thi den er ikke min egen. Jeg selv har forligt mig med K(ongen) af Preussen, som jeg ellers havde meget imod. Brevet er ægte, derom kan vist ingen Tvivl være, dog skal, efter Krugs Anmeldelse af dette Brev, hvad der staaer i Noten ikke være aldeles tilforladelig. — Paa Mandag kommer min Søn Hans hjem, og min Svigersøn Rørdam herud¹⁾. Her vil da blive lidt muntre — jeg venter Dem. Venligst Hilsen og Tak for sidste Besøg.

Deres forbundne og hengivne

Lydersløv 21. Julli 1826.

Engelbreth.

raptim.

Ærbødigst!

Jeg venter min Fætter, Provst Rørdam, i Morgen Aften tillige med hans Børn. Medens Ungdommen raser, kunne vi Geistlige afhandle adskillige theologiske Materier; thi Provst Rørdam er en dygtig Mand og fast i det gamle System, som Klippen i Havet. Vil De derfor skienke os Fornøielsen af Deres mig altid saare behagelige Nærværelse,

¹⁾ Cand. theol. Hans Christian Rørdam var 28. Jan. 1826 bleven forlovet med E.'s Datter Conradine.

venter jeg Dem Søndag Eftermiddag, eller, om De heller vil vælge en roligere Tid, da Mandag Eftermiddag; thi Tirsdag Morgen reiser han. Jeg venter Dem derfor, uden at bestemme Indbydelsen nærmere, da De til enhver Tid er velkommen. For theol. Maanedskrift takkes forbindligst.

Ærbødigst

Lydersløv 28. Julii 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

I dette Øieblik kommer jo mine Læsebørns nederste Klasse, derfor vil De, Høistærede Ven, undskylde, at jeg ikke uden kortelig besvarer Deres Brev. At Twesten ikke er Dem gunstig, saae jeg nok, men at De af hans Argumenter har samlet Kraft til at overvinde ham, er mig kiært; thi desto mere opmuntres De til at føre Deres Strid, som visselig er vigtig, som det egner sig en Helt, og dette er det, jeg vil, da derved Deres Afhandling kan tiene til at opløse denne Opgave, som maa være en Theolog meget vigtigt at komme ret paa det Rene med, og derved opvække andre til at sige deres Mening, naar den rationelle Fornemhed ellers vil tillade det. Den forlangte Afhandling følger. Om faa Dage skal De faa Twesten igien. Jeg fandt en streng Dom over Rationalismen i Stäudlin Gesch. des Rationalismus u. Superrationalismus, og har oversat den for at tilføies min Afhandling¹⁾. Den er haard, men sand, og Skriftet er fuldt af Beviser for dens Rigtighed. Det bliver en Nød at knække for de storsnude K...²⁾!

Vale et mihi fave.

L. 29/8 26.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Deres Afhandling, Høistærede, har jeg modtaget og glæder mig ved i Aften at kunne begynde at studere den. Havde jeg ahnet, at min Opfordring til Dem skulde have

¹⁾ Den findes i Engelbreths Theol. Afhandlinger, S. 169 ff.

²⁾ Skal vist udfyldes: Karle.

sat Dem saa meget i Arbeide, skulde jeg vist have vogtet mig derfor, men jeg tænkte kun paa en kort Skitse eller Udkast af $1\frac{1}{2}$ Ark eller saa omtrent. Imidlertid har det maaskee havt den Nytte, at den har været Dem et solatium animi, og da er det Gavn for Dem selv, ligesom jeg er vis paa, at en dygtig Afhandling i denne Materie vil være nyttig for flere, naar den bliver bekiendtgiort. At den er et dygtigt videnskabeligt Skrift, det er Deres Grundighed og Lærdom mig Borgen for, og at den ikke er bestemt til at hvile i Pulten, det synes dens Omfang at gjøre klart. Særdeles takker jeg Dem, Høistærede Ven, at De har villet gjøre Dem saa megen Uleilighed for at oplyse et mig tvivlsomt Punct, og jeg skal, saa godt jeg formaaer, sige Dem mine Tanker derom om kort Tid. Behag at beholde Schott efter Deres Leilighed. Gabrielis har jeg endnu ikke havt Tid at læse. Jeg venter Dem i mit Huus med Fornøielse for ogsaa mundtlig at takke Dem for den store Opmærksomhed, De har viist mod et i Samtale yttret Ønske.

Deres forbundne og hengivne

Engelbreth.

Lydersløv d. 6te Sept. 1826.

Ærbødigst!

Deres Afhandling har jeg giennemlæst og atter giennemlæst med den største Fornøielse, og jeg kan ikke see rettere, end at De, Høistærede Ven, grundigt og klart har forsvaret det, De vilde forsvare, og som Agrippa sagde til Paulus: Der fattes lidet, at du jo overtaler mig at blive en Christen, saa siger jeg: Der feiler lidet i, at De jo overtaler mig til at blive en Grundtvigianer og Møllerianer. Men det, som endnu holder mig tilbage, er 1. Det er ubeviist, at Symb. Apost. er [af] apostolisk Oprindelse, men det lader sig snarere bevise, at det efterhaanden er blevet til det, det er. Irenæi Bekiendelse, som nok er den ældste, vi har, afviger dog i mange Stykker; det er, synes det mig, misligt at gjøre den til første Erkiendelses Kilde, i det

mindste i de ældste Tider, og endnu mindre tillægge den auctoritas divina. 2. Det er ubeviist, at ikke Manges Underviisning begyndte med Skriften istædet for med Bekiendelsen, skøndt denne siden blev aflagt ved Daaben, ligesom vistnok fleres Underviisning begyndte med Bekiendelsen. Den var saaledes i det mindste ikke for alle fons cognoscendi. De ældste Bekiendelser havde vistnok deres Oprindelse fra den mundtlige Lære, men de sildigere mere af Skriften, saa at de vare som Grundrids til at orientere sig i Skriften, ligesom en Byes Grundrids tiener til at orientere sig i Byen. Men bliver dog under saadane Omstændigheder ikke Skriften første Kundskabs Kilde, og den anden bliver kun Vand af Kilden, som viser Kildens Fortrinlighed? og som man betiener sig af, til man kan øse af Kilden selv. Er den nu Vand øst af Kilden selv, hvorledes kan den da være første Kundskabs Kilde, og Skriften den anden? Troes Kilde kan Bekiendelsen næppe blive, med mindre Troe betragtes = Kundskab; thi fordi Bekiendelsen bliver mig bekiendtgjort, som aldrig før har hørt om saadanne Dogmer, kan jeg dog ingenlunde troe dem, før jeg af Skriften eller mundtlig Undervisning, hentet af Skriften, faaer nærmere Begreb om dens Udtryk. — Disse ere mine Tvivl, som gjør, at [jeg] endnu er uvis, om jeg skal gaae over til Deres Partie. Jeg siger ikke, de ere betydelige; men ganske fortie dem vilde jeg ikke. Den Fremstilling, at Critiken gjør Skriften aldeles uvis for den Lærde, troer jeg bør modificeres, den er sat i det værste Lys for at hæve den anden Forestilling, og kan for den mindre kyndige Læser let give Anledning til saadan Tvivl. Hvor De nævner Tetens [og] Horneman, var det maaske bedre at udelade dem, skøndt de staaer der meget net — i Gabestokken. Enkelte Udtryk kunde modificeres hist og her, og Pennen føres mindre bitter, hvor Talen er om at udelukke Fienderne, i Slutningen.

I øvrigt forsikkrer jeg Dem, at efter min Overbeviisning har De behandlet Deres Emne med Grundighed og Klarhed,

og udarbeidet en meget vakker Afhandling, som De ikke bør lade blive skjult i Deres mørke Kammer, men smukt lade fremgaae in Publico¹⁾. For i mundtlig Samtale at gjøre Dem opmærksom paa en eller anden Smaating har jeg beholdt den, til vi vedtales.

(Brevet er uden Underskrift og Datering, maaske fordi Engelbreth personlig har overgivet Møller det, før det blev afsendt).

Ærbødigst!

De forlangte Bøger følge. At Christendommens Guddommelighed skulde styrte sammen, om Deres Thesis ikke stod, troer jeg ikke. Hvad har den staaet paa i 1800 Aar? Men vist er det, at var kun Symbolum apost. beviist som vere apostolicum, vilde den baade bekræfte Christendomens Sandhed og være en god Skruppe til at skruppe gammelt Skarn ud af Kirken, og holde falske Christne ude. De er, som mig synes, lige i Hælene paa Grundtvig, men De skriver tydeligere. Frit Mod! arbeid for Deres Sag alt hvad De kan, og forsmaae intet, selv det Argument eller historiske Beviis, som kunde synes allerringest. I Forening med andre kan det ofte have stor Vægt. Men dets Ælde maa gøres sandsynlig, om ikke aldeles i Formen, saa i Materien ved at sammenlignes med andre Bekiendelser og patristiske Udsagn; thi ellers storme Modstanderne og demolere Deres Fæstning lige med Jorden, da de nødvendigviis maae indsee, at vinder Deres Thesis Seier, saa kan alle deres Krumspring ikke hielpe, og det er uimodsigeligt klart, at de ere ikke mere Christne end Mohamed. Saasnart jeg kan, skal jeg søge at skaffe Dem King og Budæus. Deres Dom om Schott gjør mig lidet lysten efter den. Er den mig ikke tilpas, faaer Reitzel den igien. Jeg gjorde sikker Regning

¹⁾ Afhandlingen er dog aldrig udkommen. I det hele synes Møller at have haft en Sky for offentlige Udtalelser. Det eneste kendte Skrift, som bærer hans Navn paa Titelbladet (se Erslews Forfatterlex. II, 385) forfattede han i Forening med sin senere Nabo (eller rettere Genbo) Dr. H. C. Rørdam, der udgav Skriftet, og vistnok har været den drivende Kraft i den Henseende.

paa, at den var, som Jøderne sige, fra vorreses Folk. Men er han ikke nærmere end Köster, saa staaer han omtrent som Mettius Suffitius i Tulli Hostilii Strid med Fidenaterne: Albano non plus animi erat quam fidei; nec manere nec transire aperte ausus — fluctuans animo, Livius I, 27. Saaledes har det sig nok og med vor Fogtmann. O defensores veritatis flebiles & miserales! Svicer følger.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 10. Sept. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg takker Dem, Høistærede Ven, ret meget for Laanet af G(rundtvig) og L(indberg). Dem begge har jeg læst med Fornøielse, især L. G. rev mig strax hen, men ved nærmere Overveielse er jeg dog tvivlsom, om han har fuld Ret i at paastaae, at en Præst ikke kan tiltales for, hvor han, som Præst, kalder en andens Lære falsk, og om ikke Juristerne kunde sige, at det da tilkom ham at giøre Regieringen opmærksom derpaa, og ikke, som Skribent, angribe den Anden; thi Præsten og Skribenten ere forskellige Personer. L. synes mig forsvarer sin Sag godt, dog burde han beggnet en Hædersmand, som Ørsted, med mere Høflighed. Dog er han vel saa høflig, som han kan være.

Twestens Dogmatik er god, men indeholder kun Prolegomina. Der er et og andet, som er vigtig for Dem; naar De kommer til mig, kan vi vedtales derom; thi da den er uindbunden, veed jeg ikke, om De vil have den til Laans. Hvorledes han kan faae den færdig i en Deel til, indseer jeg ikke. Men lige meget, bliver han ved, som han har begyndt, skader det ikke, at den er udførlig.

Vale.

Lydersløv 21. Sept. 1826.

Deres hengivne

Engelbreth.

Jeg vilde selv i Gaar have bragt Dem G. og L. paa en Vandring til Hr. Biørn. Men kom for sildig bort; derfor leverede jeg dem til B., som loved at besørge dem.

Ærbødigst!

Hermed følger et Ex. af mit lille Skrift¹⁾, som volder mig mere Bekymring, end det er værd; thi skøndt jeg troede at have rensset det for alt Ukrud, finder jeg dog endnu adskilligt, som let kan betragtes som Bommerter mod Grammatica af dem, som ikke ere mig gunstige. Saaledes findes p. 30 kaldtes, Lin. 3 fra neden, og p. 31 søgte, og p. 51, Lin. 5 fra Enden, maatte. Det er klart, at her bør staae præsens; hvormed undskylder jeg det? Veed De noget Raad, saa giv mig det, thi jeg er raadvild og forknyt. Skal jeg gjøre Anmeldelse eller tie, og lade dem anfalde mig. [Nogle andre Ubetydeligheder anføres]. Hvad skal jeg gjøre derved? At mine Fiender ville anstille stort Raab derover, maa jeg formode, og hudflette mig. Feil er det, det tør jeg ikke nægte; men hvorledes redder jeg mig nogenledes. I Morgen skriver jeg til Kbhavn, da skulde Noget gøres, men hvad? [Forskjellige Udveje nævnes]. De borttog, ærede Ven, min indbildte Kummer i Søndags, maaske kunde De nu lette en anden Kummers Steen. Jeg er fortvivlet over al den Uorden og Skiødesløshed. Nogen Tugtelse fortiener jeg, det tilstaaer jeg, men frygter, den bliver for haard og knuser mig. Veed De noget til Trøst og Raad, saa meddeel mig det, thi jeg trænger storligen²⁾.

t. t.

Lydersløv 8. Nov. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Recensionen af Cl(ausens) Bog³⁾. Det er øiensynlig, at Recensenten vil forsvare Cl. som en oprigtig

¹⁾ Theologiske Afhandlinger. I Kh. Sml. 4. IV, 496 ff. findes Mynsters udførlige Udtalelse om Skriftet, der i Hovedsagen havde hans Bifald.

²⁾ Dette Brev er et Exempel paa den Ængstelse, som undertiden kunde paakomme Engelbreth og hænger sammen med den store, ja ængstelige Samvittighedsfuldhed, som var ham egen, og til visse Tider har kastet Skygger over hans Liv.

³⁾ Der udkom saa mange Recensioner af Clausens Bog (se Erslews Forf. Lex. I, 204), at det ikke er saa let at sige, hvilken der menes.

Christen, skøndt dette paa mange Steder falder ham van-skeligt nok! Alle Hovedinconsequentserne berører han ikke, men glider over de vigtigste Klagepuncter og kalder dem Misforstaaelse!! For dog at give sig Anseelse af Upartiskhed skaaner han ham mindre paa andre Steder og peger hen til adskilligt, som skal harmonere med Cl.'s Christendom: ytttrer sig paa mange Steder selv christelig, men hans Skaansel mod Cl.'s uægte Christendom er paafaldende. For den, som har Behag i Cl.'s Skrift, er den skreven, men bringer næppe Modpartiet paa bedre Tanker.

^{1/2} *U* Delbrück sendes¹⁾, fortræffeligt at ryge for dem, som sætte Symbolet over Skriften. — For theol. Maanedsskrift takker venligst.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 5. Decb. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Deres Bemærkninger i Gaar har vakt Tanker! Maaske jeg er for bitter! Jeg vil det ikke. Hvad De sagde om Lærebegreb fortæner Opmærksomhed. Jeg sender Dem, ærede Ven, hele Smøreriet. Læs det igiennem, antegn Pagine, hvor De finder noget at rette. Om nogle Dage kommer jeg da til Dem, og vi tale derom. — Venligst Tak for i Gaar!

Vale et mihi fave.

Lydersløv 23. Febr. 1827

Engelbreth.

i Hast.

Ærbødigst!

Hermed følger die Brüdergemeine og de 2, De har været saa god at laane mig, ligesom Møllers Bibliothek. Theol. Maanedsskrift fik Hr. Leth²⁾ i Søndags. Jeg for-

¹⁾ J. F. F. Delbrück var Professor i Bonn og udgav 1826 »Christenthum, Betrachtungen u. Untersuchungen« i 2 Bind, der ved sin stærke Fremhævelse af den apostoliske Trosbekendelses Betydning vakte betydelig Opsigt (jfr. Grundtvigs og Rudelbachs Theol. Maanedsskrift X og XII og Mynsters Ytringer om Skriftet: Kh. Saml., 4. R. IV, 502 og 510).

²⁾ Sognepræst i Lillehedinge.

modede, De fortrød ikke derpaa. Bastholm om de Vilde¹⁾ har Hr. Biørn, jeg har den ikke. Mit Manifest mod Clausen er kommet for sildigt. Det Bind er sluttet. Altsaa maa det bie til 12te Bind²⁾; thi af subjective Grunde vil jeg ikke have det andensteds. Det var ilde, men giemt er ikke glemt, et Prosit, hvor seent det kommer, er bedre end intet. Fortryd ikke, at jeg beder, medfølgende Pakke maatte komme til Hr. Biørn ved en Leilighed fra Spiellerup.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 14. Martz 1827.

Engelbreth.

Hoistærede!

Det glæder mig, at De finder Behag i Eschenmayer³⁾. De vil da ikke finde den mindre i hans Religionsphilosophie. Om hans Magtfuldkommenheds Princip er jeg endnu ikke fuldelsen i det Rene; dog troer jeg, at det vel af Fiender kan fordreies, men er i sig selv christeligt og ret.

Hvad Dr. Mynsters Afhandling angaaer, da frapperede mig Deres Dom noget; thi jeg læste den med Behag uden at finde noget deri, som stødte mig eller forekom mig i sin inderste Grund uchristeligt, hvilket jeg ikke kan tænke mig mueligt hos ham, skjøndt jeg rigtig nok har havt Anledning til i den sildigere Tid at bemærke flere vigtige Puncter, hvori vi ikke tænke ganske eens. Jeg vil imidlertid gaae den nøiere igiennem, maaske finde vi da Stof til lidt Disput, naar vi samles igjen.

Hvad Hauge⁴⁾ angaaer, da kan jeg ikke andet end holde ham for en Swarmgeist, som har givet den sorte Punct i vort Hierte formeget Rum og har derfor indbildt sig selv at have et helligt Kald, som han dog næppe havde.

¹⁾ Hist. Efterretn. om Mennesket i dets vilde og raa Tilstand I—IV.

²⁾ J. Møller, Nyt Theol. Bibl. XII. 233—88 indeholder: Svar til Hs. Høiærv. Hr. Dr. og Prof. Clausen fra Provst W. F. Engelbreth.

³⁾ Prof. i Medicin og Filosofi i Tübingen, en stærk Bekæmper af Rationalismen.

⁴⁾ E. skriver Hauge; men det maa dog være Hauge, han mener.

I øvrigt beder jeg, De vil tilgive, om jeg i Striden skulde have sagt et eller andet Ord, som kunde synes haardt eller upassende. Den Konst at lægge Baand paa min Følelse og indre Erkiendelse, naar jeg i Disput bliver varm (kun alt for tit desværre bliver jeg det) har jeg endnu ikke lært. Derfor strider jeg sjelden uden med Venner, som vil tilgive et eller andet heftigt Ord, som mueligt kan undslippe mig.

Med sandeste Høiagtelse er jeg Deres
oprigtig hengivne

Lydersløv d. 6te Apr. 1827.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Om ulæst Bog er ondt at dømme! derfor afholder jeg mig fra al Dom, til jeg har læst den. Hvad Grundtvigs, Delbrücks og Deres Mening om Troesbekiendelsen angaaer, have vi saa ofte disputeret derom, at vi vel næppe omvende hinanden. Desuden synes mig, at vi ved at antage Troesbekiendelsen som fons primarius i det mindste for Læg-mænd aabne Vei for Pavedømmet og sammes Tradition, og derfor har jeg en hemmelig Gru for denne Lære; thi Pavedømmet hader jeg¹⁾. Ligesaa oprigtig tilstaaer jeg, at jeg ikke kan indsee, at G. behandler Emnet med større Klarhed og Præcision end Delbrück, og havde ikke Deres Afhandling, ærede Ven, vidst at sætte Sagen i et langt klarere og mere indtrængende Lys end begge, vilde jeg ikke et Øieblik betænke mig paa at forkaste denne i Protestantismen nye Lære; men der ere Grunde i Deres Afhandling, som man ikke maae forkaste med Fornemhed og Ligegyldighed, og derfor staaer jeg tvivlende, om den er den rette; men Pavedømmet staaer for mig som en Gift-spyende Drage, der, naar den Mening fik Overhaand, kunde udkaste sin fæle Gift og dræbe med sin Aande de ærlige

¹⁾ Denne Afsky fulgte Engelbreth, saa længe han levede. Derfor udgav han endnu i sin høje Alder Jesper Brochmands Skrift: Undervisning, om et Guds Barn uden sin Sjæls Skade kan antage den papistiske Religion. Kbh. 1853.

protestantiske Christne — derfor venter jeg endnu paa Giendrivelse, hvor jeg ikke tilfulde formaaer det selv.

Med Taksigelse for Laanet følger tilbage 2det Bind Rudelbach. Venlig Tak for sidste Besøg.

Vale & me ama.

Lydersløv 29. Junii 1827.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med største Taksigelse for Laanet følger Clausen og hans Modstander i fredeligt Samfund tilbage. Undskyld, at jeg ikke har sendt dem før. De veed, jeg er en uefterrettelig Person. Dog har jeg længe havt Villien at sende disse og flere Bøger, hvilke De har havt den Godhed at laane mig, tilbage med hiertelig Tak for Laanet; men at ville er desværre endnu ikke at udføre. Jeg venter ikke oftere at gjøre Brug af Clausen¹⁾ (han maatte da tee sig saare ubændig) i det mindste ikke af Deres Exemplar, da jeg haaber, at De inden den Tid er befordret. Men gientagen Taksigelse for Laanet henlever jeg med den venskabeligste Høiagtelse

Deres meget forbundne og hengivne

Lydersløv 14de Aug. 1827.

Engelbreth.

P. S. De siger, at Jens Møller er bleven Biskop i Aalborg, men vist veed jeg det ikke²⁾.

Ærbødigst!

— — Jeg synes nu, at jeg har været for grov mod Cl(ausen), og det ærgrer mig, ikke saa meget for hans (thi

¹⁾ Engelbreth udgav dog endnu en Gang et Stridsskrift mod Clausen: »Sendebrev til Hr. Dr. og Prof. H. N. Clausen, i Anledning af hans Afhandling: »Om Dævelslæren og Forsagelsen af Dævelen ved Daaben«. Kbh. 1834.

²⁾ Professor J. Møller blev dog ikke Biskop i Aalborg (jfr. Kh. Sml., 4. IV, 508—9, 511).

han taaler det godt) som for min egen Skyld; thi saadant Klammerie er ikke ærefuldt for dem, som klamres.

Venlig Hilsen!

Deres

hengivne og forbundne

Lydersløv 27. Sept. 1827.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige, Høilærde Hr. Møller, Sognepræst til Torup etc.¹⁾

Spiellerup.

Til denne lille Samling Breve fra Engelbreth kan endnu føjes følgende Brev til ham. Det foreligger kun i en udateret Afskrift uden Underskrift; men det kan ikke være tvivlsomt, at det er fra H. L. Møller, blandt hvis Papirer det er fundet, og at det maa henføres til Aaret 1827.

Høistærede Hr. Provst!

Det vil formodentlig undre Dem, naar jeg ved Tilbage-sendelsen af Medfølgende erklærer, at jeg endnu finder mig ligesaa overbeviist om Sandheden af den Grundtvigske Paa-stand om Troes-Bekjendelsen som tilforn, og dog siger kun hermed den rene Sandhed. Thi det er saa langt fra, at jeg i nogen Maade finder de Grunde angrebne, end sige kuldkastede, hvorpaa jeg hidtil har bygget min Overbeviis-ning, at jeg meget mere maa ansee disse Triumvirers²⁾ forgjæves Forsøg paa at omstyrte dette sande Beviis for, at den ikke saa ganske er grebet af Luften. Vist nok har de opviist mange svage Sider hos den gode Delbrück; ogsaa har de efter Fortjeneste revset ham for hans hist og her temmelig fornærmelige Udeladelser om Skriften, men hans egentlige Hoved-Paastand, at den gamle Kirke, som grundede sig paa den apostoliske Troes-Bekjendelse, var bygget paa en Klippe, at den protestantiske derimod bygger

¹⁾ H. L. Møller blev 29 Aug. 1827 udnævnt til Sognepræst for Taarup, Kvols og Borris i Viborg Stift. Han døde 1870 som Præst i Gylling.

²⁾ Sack, Nitsch og Lücke, hvis Stridsskrifter mod Delbrück (s. Kirkelexikon for Norden I, 620) Engelbreth havde sendt Møller.

paa Sand, naar den gjør Skriften til sin egentlige umiddelbare Grundvold, staaer i mine Øine endnu ligesaa urokket som tilforn; thi at de bevise, at Skriften kan være og virkelig er en Kundskabskilde for Christendommen, ja at den af den ældste Kirke ogsaa er bleven anseet derfor, dermed have de dog intet udrettet med Hensyn til hiin bestemte Paastand. Der maatte jo dels gjøres Forskjel mellem middelbar og umiddelbar, speciel og almindelig Kundskabskilde, dels bevises, at Skriften ikke blot kan være første Kundskabskilde for Theologen, men og for Lægmand; men ingen af Delene finder jeg giort. Videre maatte der agtes paa den himmelvide Forskjel mellem Troens Afprægelse i Skriften og dens levende Udtalelse i Bekjendelsen, en Forskjel, der er saa stor, som mellem dødt og levende — hvormed det da stod i uadskillig Forbindelse at bevise, hvorledes det døde kan vække og gjenføde det døde, noget der forekommer mig at være den fuldkomneste Umulighed — endelig maatte det være viist, at naar dog Skriften udgives for Christendommens eneste Erkjendelseskilde, Theologerne da ikke komme til at indtage samme Plads i den saaledes funderede protestantiske Kirke, som Paven med Concilierne indtager for Papisterne — men ikke en eneste af disse Hovedting har det behaget Triumvirerne at indlade sig paa. Udentvivl er dog Nitzsch den, som har taget Sagen dybest og derfor tager sin Tilflugt dels til en christelig Grundbevidsthed, dels til et »Gottes Wort« i Skriften, som den christelige Kirkes egentlige Grundvold, men da de begge, baade hans christelige Grundbevidsthed og Gottes Wort, staaer tomme der, d. e. uden at tilegne sig noget bestemt Indhold, troer jeg ikke at forsee mig ved at antage, at han har grebet dem af Luften. — Lücke anstrenger sig derimod forat bevise, at heller ikke den ældste Kirke har bygget først og fornemmelig paa Troes-Bekjendelsen; men det er ynkeligt at see, hvorledes han maa mishandle de Gamles, især Irenæi og Tertullians, Udsagn i denne Henseende for at berøve dem Mund og Mæle.

Hen imod Slutningen af Aaret 1826 var Engelbreths »Theologiske Afhandlinger» (180 Sider) udkomne, efter at have været Genstand for mange Overvejelser, inden Skriftet saa Lyset. Det indledes med en »Forerindring», der viser Forfatterens Standpunkt, og af hvilken følgende Brudstykke her kan meddeles:

„Først efter lang og stille Overveielse har jeg bestemt mig til at udgive disse Afhandlinger; thi dels er den paa Sandheds Alter nedlagte Skiærv kun ringe, dels uddele rationalistiske Journaler af deres Overflødigheds-Horn saa mange Ærestitler til dem, som antage sig, hvad den christelige Kirke giennem 18. Aarhundrede har bekiendt sig til, som sand Christendom, at det maae synes heel betænkeligt, at ville forsvare den, da det ikke er behageligt, at udpeges blandt hæderlige Medborgere som en Fanatiker, Pietist, Obscurant o. s. v.

Men da randt mig Apostelen Pauli Ord ihu, 1 Tim. 2, 7: Gud haver ikke givet os Feigheds Aand, og den redelige Wandsbecker Bothes Ord stod mig for Øine: „At tie (til Angreb paa vor Christendom) er vel det Sikkreste og Beqvemmeste, og som oftest ogsaa det Klogeste; men jeg tænker, i en Sag, som saa nær angaaer Alle, kan man ikke modsige for tidligt og for meget; jeg tænker, i en saadan Sag tør ingen ærlig Mand tie eller frygte for Pluraliteten, men bør frit og ufortøvet sige sin Mening, og tage til Takke med hvad der følger paa“ — og jeg besluttede at give mit ringe Bidrag til christelig Sandheds Forsvar, dog baade med Kierlighed, idet jeg strider mod Meninger og Lærdomme, men ikke mod Personer, og med Sindighed og Sandhedskierlighed, overbeviist om, at Christendom kun behøver Sandheds Vaaben til sit Forsvar. Angik Sagen en eller anden theologisk Speculation, da vilde jeg ingen Deel have taget i en saadan Strid, men Striden angaaer de store, for enhver redelig Christen vigtige Spørgsmaal: Have vi i Bibelen Guds sande overnaturlig aabenbarede Ord, et Guddoms-Lys i Verdens Mørke, som Menneskefornuft ikke selv kunde udfinde og give os, men som er os paa overordentlig Maade meddelt af Gud? Eller er Bibelen et Værk, der har sin Oprindelse fra den sig selv overladte Menneske-

fornuft, ligesom ethvert andet menneskeligt Skrift; men dog indeholder Lærdomme, hvilke, fordi de samstemme med Fornuftreligionens Principer, kunne gjøre Paastand paa Troværdighed, og desaarsag, for den christelige Mængdes Skyld, per accomodationem kunne kaldes guddommelige, da ogsaa i Menneskefornuften skinner et Lys fra Gud, saafremt den ikke, som nogle rationale Theologer antage, er væsentlig Eet med Gud?“

Saaledes fortsætter Forf. med en Række Spørgsmaal, idet han navnlig fremhæver, at Mennesket vel kan styrte sig i Syndens Elendighed, men ikke kan frigøre sig derfra uden en himmelsk Hjælp, som er given os i Forløseren, Guds enbaarne Søn Jesus Christus, hvis Ord det derfor gælder om at tro for at naa til Guds Børns sande Frihed.

Da Engelbreth følte sig staaende i særlig Taknemmelighedsgæld til Grev Adam Vilhelm Moltke, tilegnede han denne ædle Stormand sit »lidet Skrift til den evangeliske Kristendoms Forsvar«.

Selvfølgelig sendte Engelbreth sin Ven, Dr. Mynster, et Exemplar af sine theologiske Afhandlinger, som gav Anledning til en interessant Drøftelse af Indholdet, hvorom vi dog her maa nøjes med en Henviisning til Kh. Saml., 4. R. IV, 485—92 og Breve fra og til J. P. Mynster II, 120—21. Mynster var vel nok en skarpere Tænkere end Engelbreth; men med Hensyn til religiøs Følelse og kristelig Tro stod denne ikke tilbage for ham, og i Henseende til Forstaaelse af Tidens Krav og Tarv i kirkelig Henseende stod han sikkert over ham.

En Højtidsdag i Lyderslev Kirke og Præstegaard.

Den 12. Juni 1845 var det 50 Aar, siden Grev J. G. Moltkes Kaldsbrev for Engelbreth som Sognepræst for Lyderslev og Frøslev Menigheder havde modtaget kongelig Stadfæstelse. Det laa langt fra den beskedne Mands Ønsker at faa nogen ydre Højtidelighed knyttet til denne Mindedag. Men andre vilde det anderledes. Biskop Mynster ind-

stillede sin gamle Ven til Danebrogsmændenes Hæderstegn, og det theologiske Fakultet besluttede at tildele ham Doktorgraden, som han allerede 1817 havde erhvervet sig Adkomst til, men som han ved den ham ejendommelige Sky for offentlig mundtlig Optræden eller ved hans Undervurdering af egne Evner var vegen tilbage fra¹⁾.

Det var den samme Følelse, som siden afholdt ham fra Deltagelsen i Roskilde Præstekonvent, hvortil han ikke savnede Opfordring. Han vidste nemlig, at dersom han kom, vilde der stilles Krav til ham, som Senior i Kredsen, om at holde Foredrag, hvilket ikke stemmede med hans Beskedenhed²⁾. I snævrere Kredse, der ikke havde noget Offentligheds-Præg, som hos Pst. Willemoes i Herfølge eller i det sydvestsjællandske Broderkonvent, var det en anden Sag. Dér kom han gerne og udtalte sig frit. Han manglede saaledes ikke hverken Lyst eller Evne til baade i mundtlige Samtaler og i trykte Skrifter at drøfte theologiske Emner, som et Overblik over hans Forfatterskab noksom viser³⁾. Men ellers synes han at have hyldet det gamle Ord: bene vixit, qui bene latuit; ialt Fald undgik han helst saadanne Højtideligheder, som en høj Alder gerne giver Anledning til, undertiden ved, efter indtrængende Opfordring, med sin Hustru at rejse ind til sine Børn og Svigerbørn i Køben-

¹⁾ Se foran, S. 191 ff.

²⁾ Saaledes omtrent udtaler E. sig i et Brev til sin Ven, Pst. J. C. Teilmann.

³⁾ Foruden tidligere nævnte Skrifter af denne Art, udgivne af Engelbreth, kan mærkes: Sendebrev til Dr. og Prof. H. N. Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Diævel læren og Forsagelsen ved Daaben, Kbh. 1834. (Anm. af Clausen i Maanedsskrift for Litteratur XII, 361—8, hvilken Anmeldelse fremkaldte et Svar af Engelbreth i Literaturtid. 1835, S. 167—80). Endvidere hans Bemærkninger fremkaldte ved Grev Reventlows Skrift »Til Medchristne«. Kbh. 1841. Skriftet drøfter tildels samme Emne som ovennævnte Skrift mod Clausen. Dernæst: Den hellige Skrift og dens Forhold til Kirken. Et Vidnesbyrd af Dr. W. F. Engelbreth. Kbh. 1854. Sidstnævnte Skrift er nærmest en Imødegaaelse af den grundtvigske Retnings formentlige Undervurdering af Bibelens Betydning for den kristne Kirke.

havn, eller til Hammer, hvor Svigersønnen Chr. Rørdam og Hustru havde deres Hjem siden 1850—51.¹⁾

Denne Gang — ved 50-Aars Embedsjubilæet — kunde han imidlertid ikke unddrage sig. Baade Biskop Mynster og Prof. theol. C. E. Scharling havde meldt sig, og talrige Medlemmer af Familien, Børn og Børnebørn, var komne tilstede. Curatoren for Vemmetofte Kloster, Grev A. V. Moltke til Bregentved, havde ladet Kirken smykke i Dagens Anledning og var selv kommen tilstede. Beboerne af Lyderslev og Frøslev Sogne overbragte som Hædersgave en prægtig indbunden Bibel og en Sølvkalk med Patelle til Brug ved Sygeberetelser. En højtidelig Gudstjeneste afholdtes i Lyderslev Kirke, der var fyldt til sidste Plads. Efter Salmesang talte Biskoppen først, og derpaa holdt Engelbreth sin »Jubelprædiken«²⁾, hvor han tolkede sin dybe Taknemmelighed for Guds faderlige Førelse gennem de mange Aar, og udtalte sig med stor Ydmyghed om sin egen Virksomhed. Et Brudstykke af denne Prædiken, der giver et tro Billede af Taleren, hans dybe Ydmyghed og inderlige Tro, kan her anføres:

I Henseende til min christelige Virksomhed har jeg følt Vigtigheden af mit Kald, som christelig Præst, saa sandt Herrens Ord ere urokkelige: hvad gavner det et Menneske, om han vinder den ganske Verden, men tager Skade paa sin Sjæl. Jeg har følt Vigtigheden af min Frelsers Ord til sine Disciple: I ere Jordens Salt; I ere Verdens Lys! — og have vi evangeliske Ordets Tjenere ikke samme Kald? — Men er Embedet vigtigt, idet dets Maal er at føre Sjæle til det evige Liv, saa er ogsaa det Spørgsmaal høist vigtigt, som en christelig Præst har at gjøre sig selv: hvorledes har du opfyldt det vigtige Kald?

Hvad skal jeg sige? skal jeg rose og ophøje mig selv?

¹⁾ Se ndf. Engelbreths Brev af 9/6 1855 til J. C. Teilmann.

²⁾ Siden trykt som Manuskript for Lyderslev og Frøslev Menigheder. Af Prædikener, forfattede af Engelbreth, haves ellers kun nogle faa efter Opfordring meddelte til Prædikensamlinger udgivne af Damkier, af Birkedal og Fenger, og af Brammer.

skal jeg rosc min Iver, Nidkjærhed? skal jeg sige: min tro Pligtopfyldelse er min Støttestav, ved hvilken jeg kan gaa gjennem Graven til velfortjent Løn i Evigheden? — Gud bevare mit Hjerte fra saadan Tanke, min Mund fra saadan Tale! Nej! I Ydmyghed gjør jeg den store Apostels Ord til mine: Jeg er den Ringeste af dine Tjenere! 1. Cor. 15, 9. Jeg tør ikke sige: jeg har gjort, hvad jeg har kunnet; thi disse Ord synes mig enten Selvretfærdigheds hovmodige Pral eller Ladheds Hovedpude. — Tør nogen sige dem med Sandhed for den alvidende, hellige Gud — saa vel ham — jeg tør det ikke. Tvertimod: saa mangen Gang har i mine Tanker min Virkekreds ligget for mig som en Ager fuld af Torne og Tidsler, min Virksomhed, som den lade Tjeners, naar jeg har seet hos Lemmer i disse Menigheder Tilsidesættelse af Guds Ord og dets Hørelse, Fornægtelse af den Lydighed, vi ere Gud skyldige, for Verdens Skyld; naar jeg har advaret, formanet i Løndom og i Guds Huus, uden Frugt, og min Sjæl har været dybt bedrøvet, da har jeg ængstelig spurgt mig selv: har du ingen Skyld deri? Hvad om din Herre kom og sagde: hvor ere mine Faar? har du sovet og ladet dem vildfare i Ørkenen? er du en Lejesvend, som kun spørger om det timelige Brød, men ikke om Sjælenes Frelse? — Da har jeg vel seet mangen Gang, at jeg ikke havde gjort hvad jeg kunde og burde; da har jeg følt, at uden Guds forbarmende Naade i Jesu Christo, uden Jesu Forsoning bestaar Ingen for den alvidende, hellige Gud. Vi skulle være Jordens Salt, Verdens Lys, — tør Nogen sige: det har jeg altid været? — Vel ham, om det er Sandhed — Jeg siger i Ydmyghed: jeg er den ringeste af dine Tjenere gak ikke til Doms med mig; thi hvo er retfærdig for dig? jeg bekjender med Proph. Daniel: jeg kommer for dit Ansigt, ikke dristende paa min Retfærdighed, men haabende Naade af din Barmhjertighed. Dan. 9, 18. — Hvad godt jeg kan have udrettet til mine Menigheders Bestyrkelse i Omvendelse, Tro og Helliggjørelse — hvad enten det er meget eller lidet — Gud veed det! — er Guds Værk. Ham og ikke mig være Ære og Priis!

I Kirken blev foruden flere Salmer følgende Sang af-sungen:

Som Skyens Dug, der falder ned,
 Og vender ej tilbage,
 Men giver Marken Frugtbarhed,
 Bereder Høstens Dage,
 Saa gaar dit Ord, o Gud!
 Med Kraft i Verden ud;
 Held den, som du betroer
 Til Udsæd Livsens Ord!
 Din Løn du la'er ham tage.

Ei Glands og Høihed er hans Krav
 Det kan han godt undvære;
 Hans Magt er Jesu Hyrdestav,
 Og Kjærlighed hans Ære;
 Hans Værk er Christi Sag,
 Hans Liv en Pinsedag;
 Med Aandens Kraft og Trøst
 Velsigner du hans Røst;
 Hvad vil han meer begjære?

En Ordets Tjener for dig staar,
 Dig Tak for alt at sige;
 Du skjenked' ham halvhundred' Aar
 Til Gjærning for dit Rige;
 Hans lange Arbejdsdag
 Du saa med Velbehag;
 For Glæder og for Savn
 Lovpriser han dit Navn,
 Og seer mod Himlens Rige.

Med fælles Tak, o Gud! dit Navn
 Med ham vi alle prise;
 Ad Kirkesti til Jesu Favn
 Du lod ham Veien vise;
 Hav Tak for Hyrdestav,
 For Lyset, du ham gav,
 For hvert hans Trøstens Ord
 Ved Grav og Naadebord,
 For Troens Fred og Lise!

Han staar i Templet, vel bered,
 Med Simeon at bede:
 Din Tjener fare hjem med Fred,
 Jeg fik min Frelzers Glæde!
 Vi bede: giv ham du
 En Rad af Aar endnu,
 Med venlig Aftenglands
 Bestraal hans Jubelkrands!
 O, hør os alle bede!

Da Gudstjenesten var endt, samledes en snævrere Kreds i Præstegaarden, hvor Prof. Scharling førte Ordet paa det theologiske Fakultets Vegne¹⁾.

Efter nogle Ord om Festens Betydning og Fakultetets Følelse af Hengivenhed og Højagtelse for Jubilaren, fremkaldt ved Betragtning af hans fortjenstlige Virksomhed i Statens, Kirkens og Videnskabens Tjeneste, dvæler Taleren ved den beklagelige Modsætning mellem Tro og Viden, som paa forskellig Maade var kommen til Orde i de senere Tider:

„Neppe gives der noget Tegn, som stærkere vidner om Nutidens aandelige Forvirring og sønderrevne Tilstand, end hiin Miskjendelse af de Magters Værd og indbyrdes Forhold, hvilke et kjærligt Forsyn skjænkede Menneskene som en veiledende Tvillingstjerne paa deres Vandring gennem Livet til et høiere Hjem. — — Som et levende Vidnesbyrd imod dem, der ikkun kjende en Tro uden Videnskab eller en Videnskab uden Tro, vise dog de Mænd, som ved Lærdom, Aandsgaver og videnskabelig Sands ikke mindre end ved fast Tro og inderlig Fromhed blive Gjenstand for deres Samtids almindelige Højagtelse. I et halvt Seculum har Deres Høiærværdighed med Iver og Nidkjærhed for Deres Kald som denne Menigheds Lærer og Sjelesørger forbundet Kjærlighed til de videnskabelige Studier, hvorved De tidligere forberedte Dem til hiint, og som De senere selvstændig dyrkede med et Held, der vakte Deeltagelse og Opmærksomhed hos dem, der udelukkende havde

¹⁾ Talen findes i »Prædikener og Lejlighedstaler af Dr. C. E. Scharling«. Kbh. 1845, S. 148 ff.

helliget Videnskabernes Tjeneste deres Kræfter. Thi allerede det er en Opmuntring som paaskjønnes af disse, naar den practiske Geistlige, hvis Kaldspligter gjøre Fordring paa saa stor Opofrelse af Tid, og medføre Adspredelser, der saa lidt stemme med hiin udeelte Opmærksomhed, som Muserne skin-syge pleje at fordre af deres Dyrkere, ikke destomindre ved-bliver at bevare levende Deeltagelse for den menneskelige Aands Fremskridt i Kundskab og Erkjendelse, finder Glæde og Interesse i at følge med Videnskabens Udvikling i de forskjellige Retninger, nærer og opliver hos sig selv og Andre Sands for Literatur og boglig Kunst. Hvormeget mere maae det da vinde ham Hengivenhed og Høiagtelse, naar han under Kalds-livets Travlhed og mangehaande Bekymringer bevarer Aands-livlighed og Kraft til selv at deeltage i Opførelsen af Viden-skabens store Tempel, selv indtager sin Plads blandt Arbeidernes Række og udsøger sig sin Gjerning! Om da ogsaa Aarene henrinder, og Tiden graaner Oldingens Haar, skal Mindet om hans Værk ikke forsvinde — thi mindst af alle sømmer det sig Videnskaben at glemme — men den Dag skal opgaae, hvor en frisk Krands skal bindes om hans Navn, og hans Fortjenester stilles en yngre Slægt for Øie, som nød Frugterne deraf, endog uden at kjende dem. — En saadan Hyldning tilkommer den Mand, der kappedes med Zoega og Münter, med Georgi og Champollion om at tyde det gaadefulde Ægypterlands dunkle Sprog og Mindesmærker. — Arnold af Bres-cias Biograph — Samuels Apologet — Viidsomsbogens lærde Fortolker — den protestantiske Kirkelæres varme og nidkjære Forsvarer. Det theologiske Facultet, som for længst har ønsket at regne Deres Høiærværdighed blandt sine Doctors Tal, beder Dem at modtage dette Diplom som et Beviis paa sin Anerkjendelse af Deres Fortjenester; og idet jeg glæder mig over, at det paa Embedsvegne er tilfaldet mig at over-bringe Deres Høiærværdighed dette Blad, som Facultetet ønskede at indflette i den Hæderskrands, Erkjendtlighed og Høi-agtelse idag rækker Dem, tilføier jeg i mit eget og mine Collegers Navn Ønsket om, at Himlens bedste Velsignelse maa ledsage Dem, og at det maa skjænkes Dem længe at nyde den Lykke, som kjærlige Hjerter idag nedbede over Dem!“

Ved Festen i Præstegaarden blev et Par Digte af Christian Winther afsungne, af hvilket det ene, »Fra Børnene«, udmærker sig ved smuk Stemning og indledes med følgende Vers:

De Dage svandt! — O, see Dig fro tilbage!
 Dit Hjerte slaaer jo roligt i Dit Bryst!
 Hiin store Sum af Dine Vandringsdage
 Betragte Du med hellig Veemods Lyst.
 Ach, der er Faa, som Livets Veie vandred
 Saa kjækt og fast, som Du, hvorhen Du kom,
 Med Blik saa klart, med Tro saa uforandret,
 I Kamp saa stærk, i Fred saa ydmyg, from.¹⁾

Nogle Breve fra og til Engelbreth.

Skønt største Delen af Engelbreths Brevvexling — fra-regnet J. P. Mynsters tidligere meddelte Breve til ham — ikke mere eksisterer, skal her dog endnu meddeles en lille Samling tilfældigt bevarede Breve fra og til ham. De sidste er vel som oftest af mindre vægtigt Indhold, men de viser dog alle, hvor stor en Højagtelse og Hengivenhed Engelbreth nød i sin Samtid, og er for saa vidt ikke uden Betydning for hans Biografi. Størst Interesse for os har hans egne Breve. Ikke faa af dem er rettede til hans gamle Ven og Frænde, Præsten Joh. Chr. Teilmann i Tostrup²⁾. De indeholder, foruden mange Ytringer vidnende om E.'s kærlige Hjerte og inderlige Deltagelse i Vennernes Ve og Vel, stærke Vidnesbyrd om den Kraft, hvormed det kristelige Liv rørte sig hos ham. I sin Helhed kan disse ofte lange Breve ikke her meddeles. Større Brudstykker deraf kan

¹⁾ Digtene er aftrykte i P. L. Møllers »Gæa« for 1846, S. 101—04. I Aftrykkets første Linie af det 3die Vers findes dog en større Trykfejl. Her staar nemlig: »Din unge Fod ved Seimens Bredder vanked«; men der skal staa »Leinens« (ved Göttingen). Engelbreth besøgte aldrig Frankrig.

²⁾ Efter Teilmanns Død sendte hans Børn mig Engelbreths omhyggelig bevarede Breve.

dog maaske være af Interesse, som naar han i et Brev (af 9. Debr. 1844) taler om den haarde Kamp, en Kristen ofte maa føre for at overvinde sin Vantro, Selvklogskab og Selvretfærdighed, og saa tilsidst udbryder: »Men arbejde derpaa ville vi, eller rigtigere give vor Aand hen til den Hellig-Aands Arbejde immer meer og meer, saa vil det lykkes tilsidst, at vi kunne staa i den rette Bryllupsklædning, vor Herre til Ære og os til Salighed. Thi dette mener jeg med fuld Overbevisning, at hvad Godt der er hos os, eller øves af os, det er Guds Aands Værk hos os, og vort hele Arbejde er at give os hen til ham; men det er ikke, som Mennesker sluddre om, reen Passivitet, men et anstrængende Arbejde; thi det er Kamp paa Liv og Død mod den gamle Adam, og han er fortvivlet sejglivet og holder os tilbage derfra, understøttet af den Stærke, saa ogsaa deri maa den Stærkere staa os bi, saa det er sandt, hvad den herlige Psalmedigter Grundtvig (thi det er han, og jo meer man læser i hans Psalmeværk, desto meer overbevises man derom) siger:

O Gud, vi er jo først og sidst
 Et Værk kun af din Naade;
 Thi maa den baade her og hist
 For vore Kaar vel raade;
 Og har til Redskab den vi brugt,
 Vi høste jo dens Arbeidsfrugt,
 Naar vi faae Løn af Naade.

En Udtalelse som denne viser, at var Engelbreth end uenig med Grundtvig i mange Stykker, saa var han dog fuldt enig med ham i hans kristelige Grundanskuelse og forstod at vurdere hans store Betydning som Salmedigter.

Foruden de her meddelte Breve fra Engelbreth haves endnu en Del Familiebreve fra ham, hvoriblandt de, som han gennem en lang Aarrække tilskrev sin Svigersøn og fortrolige Ven, Dr. Hans Christian Rørdam, ikke savne Interesse i flere Henseender, men paa Grund af deres over-

vejende private Karakter formentlig ikke f. T. egne sig til Offentliggørelse.

Iver de Hemmer, Præst paa Vallø, til Engelbreth.

Walløe d. 3^e Novbr. 1815.

Med megen Forbindlighed takker jeg Deres Velærværdighed saavel for det Beviis paa Deres Agtelse, som De ved Tilsendelsen af Deres Afhandling har behaget at give mig, som og for den Nydelse, De derved har forskaffet mig. Det for min Svoger bestemte Exemplar skal jeg paa Mandag aflevere. De modtage tillige herved Bevidnelsen af den høiagtelsesfulde Hengivenhed, hvormed jeg stedse har den Ære at være

Deres ærbødigste Tjener

S. T. Herr Provst Engelbreth.

Hemmer.

Amtsprovst P. H. Mønster til Engelbreth.

Jeg har modtaget Deres Høiærværdigheds Skrivelse af 8de d. M. og den dermed følgende Gave. Særdeles takker Jeg Dem for dette Beviis paa Tillid og Venskab, og skal stedse stræbe ei dertil at findes uværdig; men end meere vil Jeg takke Deres Høiærværdighed derfor, naar Leiligheden faaer tilladt mig at gennemlæse nøie det vist nok saare interessante Arbeide, i hvilket jeg hidtil desværre kun har kunnet kaste flygtige Blik, da det rædsomme Skrivelser og de evige Reiser gjøre mig fast levende død for alle litterære Sysler; dog der oprinder vel lysere Dage. Deres Høiærværdighed unde mig fremdeles Deres Venskab og Yndest, hvortil jeg broderligst anbefaler mig.

Ærbødigst

Ringsted d. 28. Novb. 1815.

P. H. Mønster.

Til Høiærværdige Hr. Provst Engelbreth.

Præsten E. C. Tryde i Glumsø til Engelbreth.

Glumsø d. 7. Jan. 1816.

Næsten frygter jeg, at Deres Høiærværdighed anseer mig for uskionsom, da jeg efter at have modtaget et Ven-

skabs- og Agtelsesbeviis fra Deres Haand, der var mig saa saare kjær, dog har ladet saa lang Tid hengaae, før jeg sagde Dem den Tak, jeg saa levende følte i mit Hjerte. Det er i Sandhed ikke Bevidnelsen af en sædvanlig Høflighed, naar jeg siger Dem dette i Anledning af Deres mig sendte Dissertation. Den yngre Videnskabsdyrker har ingen glædeligere og kjærere Opmuntring, end naar den ældre og kundskabsrige rækker ham Haanden og ved et venligt Vink giver ham tilkjende, at han i ham finder en Medbroder, der ikke ganske invita Minerva vandrer den samme Vei, og vel engang ved fortsat Flid kan naae et høiere Standpunkt paa Banen. Som et saadant opmuntrende Haandtryk har jeg anseet Modtagelsen af Deres Høiærværdigheds Dissertation, og derfor har den været mig saa kjær og glædelig. Men levende har den tillige opvakt det Ønske hos mig, at jeg maatte være Dem nærmere, og oftere personligen nyde Deres lærerige Omgang. Der er vel intet, der mere ei alene forsinker, men forhindrer Videnskabsmandens Uddannelse paa Landet, end Mangel paa personlig videnskabelig Meddelelse, hvormed hans Tænkning holdes i bestandig Virksomhed, hans Ideer uddannes og berigtiges, og hans Blik bliver mindre indskrænket. En saadan Omgang savner jeg næsten ganske i min Omgangskreds, og jeg føler, at Savnet skader mig. Hertil kommer endnu mange Aarsager, som hindre mine litterære Fremskridt. Mine Børn voxe til (jeg har en Søn, nu alt paa ottende Aar), deres Underviisning tager allerede meget og vil snart tage fast al min Tid, da mit Embede efter priselig Skik er saa beskaaret, at det ei bliver mig mueligt at lønne nogen Huuslærer — og saa den jævnlige Kamp mod de qvælende, forstyrrende Næringssorger, der nu synes at ville nedbryde Haabet i hvert Huus! — Dog ikke til saadanne Klager var dette Brev bestemt. Det bliver i det mindste sluttet med noget behageligere! I det Haab, at De, Høistærede! ei anseer det for Ubeskedenhed, tillader De mig at anføre, ikke som en Erindring mod Deres lærde Arbeide, men som en Bemærk-

ning, hvortil det maaskee i en Note ved et eller andet Sted maatte behage Dem at give os nogle oplysende Vink [angaaende] Følgende: Augusti har i sin Indledning til det gamle Testament, i den specielle Afdeling om Kohelet¹⁾, bemærket, at det ikke er usandsynligt, at Forfatteren af Salomons Viisdom (han synes kun at antage een Forfatter) har skrevet sin Bog til en Gjendrivelse og Berigtigelse af Kohelet, og at det er paafaldende, hvorledes *Σοφία* Salomonis foredrager og udsmykker de samme Antitheser af Udødelighed og Nydelse som Kohelet, men i Modsætning til denne; ligesom han ogsaa finder det paafaldende, hvorledes begge Bøger polemisk have Hensyn til hinanden, endogsaa i enkelte Træk. Jeg veed nok, at man ikke meget kan stole paa den gjetningslystne, neppe grundig lærde Augusti; men Parallelismen synes dog ogsaa mig paafaldende, og dersom en grundigere Undersøgelse gav Augustis Iagttagelse Medhold, var det dog en interessant Bemærkning. Da de faa ovenanførte Ord af Augusti i forbigaaende ere henkastede i hans ikke meget mærkelige Bog, har jeg troet, at de maaske vare blevne ubemærkede af Dem, og har voget at gjøre Dem opmærksom derpaa.

I det Haab og med det indstændige Ønske, at De ogsaa fremdeles vil værdige mig Deres Agtelse og Venskab, slutter jeg disse Linier og bevidner Deres Høiærværdighed med Ærbødighed og Erkjendtlighed min Hengivenhed.

E. Tryde. ²⁾

Til Høiærværdige Herr Provst Engelbreth.

Domprovst J. M. Hertz til Engelbreth.

Roeskilde 9. Jan. 1816.

Af Deres Høiærværdigheds lige saa kjærkomne som hædrende Brev, hvormed De sender mig Deres Værk over

¹⁾ Prædikerens Bog, over hvilken Engelbreth senere udgav en Oversættelse og Forklaring, „Koheleth efter den af R. Stier angivne Plan“, Khvn. 1828 (Særtryk af J. Møller, N. th. Bibl. XIII).

²⁾ Den senere bekendte Stiftsprovst i København.

Viisdommens Bog, seer jeg, at De allerede den 26de Novb. f. A. har tiltænkt mig dette mig saa kjære Beviis paa Deres Venskab. Jeg iler derfor med, idet jeg bevidner min ærbødige Tak, tillige at melde, at jeg først i Overgaars modtog Brevet og Bogen, for at De ikke, ved muligt at tiltroe mig Ligegyldighed for Deres venskabelige Opmærksomhed, skal fristes til at tabe noget af Deres gode Meening om mig, hvilket vilde være mig saa meget ubehageligere, som jeg oprigtigt kan forsikre, at Deres Højærværdighed fra den Tid, jeg havde den Lykke at gjøre Deres personlige Bekjendskab, var en af de Mænd, hvis Agtelse og Venskab jeg især har ønsket at erhverve og beholde. I Tillid til, at dette mit Ønske nu er opfyldt og fremdeles skal opfyldes, henlever jeg stedse

Deres Højærværdigheds
med sandeste Højagtelse hengivne
og forbundne Tjener

S. T. Hr. Provst Engelbreth.

Hertz. ¹⁾

Engelbreth til J. C. Teilmann, Præst i Tostrup.

Kiære Ven og Broder!

Jeg takker Dig kiærligen for Dine 2de sidste venskabelige Skrivelser, hvoraf jeg dog, saavidt jeg erindrer har besvaret den første, hvori der meldtes mig om Bøgernes Indkøb. Hvad din Gratulation angaaer i Henseende til min Søn²⁾ modtager jeg den med Taknemmelighed; det glæder mig selv inderlig, at han tegner til at blive et bravt og solid Menneske, maae han kun beholde Helbred, men Brystet duer ikke ret paa ham. Det er en stor Lykke, at han er i en Omgangskreds af gode Mennesker, som have Følelse af det gode i Mennesket og Sands for ægte Videnskabelighed. I øvrigt faaer den gode Gud raade. Hvad Ridder-

¹⁾ Senere Biskop i Ribe.

²⁾ E.'s ældste Søn Hans Peter E. blev 1817 Student fra Roskilde Skole. Han endte som Præst i Ørbæk og Provst i Vinding og Gudme Hrd. i Fyn († 1868).

slaget angaaer, da erkiender jeg det som et Hæderstegn fra min Konge, og, som jeg troer at have fortient som mangen anden, uden forresten at troe, at jeg egentlig har fortient det. Det skaffer kun Glæde for den, som sligt Tant kan fryde, jeg gav det gierne bort for et par bedre Øine. Jeg har havt Brev fra Amtsprovst M(ønster), at han ingen Kasse havde til mig¹⁾. Jeg faaer nu oppebie en Leilighed, da den kunde komme enten til mig eller til Kbhvn. til Holm²⁾, thi der møder den Omstændighed, at W(emmetofte) Post nu rider, ikke kører, saa derfra er Communicationen spærret. — — Jeg veed vel et endnu bedre Raad; men om det finder gunstigt Øre paa vedkommende Steder, veed jeg ikke; det er: naar det bliver Frost, kommer Du og Rørdams³⁾ herhen og bliver nogle Dage, og medtager Kassen. Om Vinteren har man meest Lyst og bedst Leilighed til at passiare, og vi skal passiare fra Soel staaer op til længe efter den er gaaet ned. En varm Stue, et tarveligt Maaltid med et Glas god Viin det skal I faae, og velvillige ærlige Hierter, som inderlig vil glæde sig over Eders Komme, og glæde sig, jo længere I ville blive. Troe mig, det er et godt Raad. Erindrer Horatii Ord:

Dum loquimur, fugerit invida

Ætas. Carpe diem, quam minimum credula postero.

Hold Conference med vor gode Rørdam, og melder mig: Wir dicretiren also: fiat. Tager med saa mange som mueligt, vi skal nok faae Plads. Vi kunne og tale om Din Plan. [En Del Raad gives om, hvorledes J. C. Teilmann,

¹⁾ Kassen indeholdt nok de Bøger, Engelbreth havde kjøbt paa Auctionen efter sin Morbroder, Hr. Peter Teilmann i Tostrup, hvorom ovf.

²⁾ Engelbreths Svigersøn, senere Konferensraad og Departementsdirektør i Finansministeriet, Chr. Fred. Holm, der altid var ham en god Støtte m. H. t. hvad der skulde udrettes for ham i Hovedstaden.

³⁾ Thomas Schatt Rørdam, Præst i Ondløse, hvis Hustru var en Søster til Præsten Joh. Chr. Teilmanns Hustru.

der nys var kaldet til sin Faders, Hr. Peter Teilmanns, Eftermand i Tostrup og Uggerløse, bedst kunde indrette sit Avlsbrug. Engelbreth var nemlig paa dette Omraade agtet som en meget kyndig Mand, særlig i sine yngre Aar]. Men kom Du herhen, kunde vi i Samtale afhandle Alt. — Mette¹⁾ er kommet hjem, hun har ikke i lang Tid havt Krampe, men maa daglig bruge Medicin, saa det hele ikke hover mig; men det bliver maaskee bedre efterhaands. — Efter Rørdams Brev formoder jeg, at Du nu cum omnibus er flyttet til Tostrup²⁾. Gud give Dig mange glade Leveaar i Din Fædreneboe, at Du maa virke med samme redelige Iver for Guds og J. C. Ære, og føre mange paa Troe og Gudfrygtigheds Vei ved Lære og Exempel, som Du hidtil har giort, da skal Dit Arbeide i Herren ikke være forgæves, og med Tillid til Gud paa alle dine Veie kan Du sige:

Jeg giver Gud min Vandringsstav,
 Og lader Ham mig føre,
 Da gaaer min Vei forbi min Grav,
 Han vil mig saliggjøre,
 Og jeg vil froe
 I Haab og Tro
 Og Taalmod vandre giennem Livet.

Gud lade Din retskafne, kiærlige Hustrue leve med Dig til at lindre Dig Livets Møie, og dine Børn opvoxe med sunde Siæle i sunde Legemer, og Livets sande Lykke, Guds Fred, være i eders Hierter og i eders Bolig.

Hvorledes har det gaaet med Reformations-Festen hos Dig? Bram og Støi havde vi intet af, kun nogle Krands og andet Stads af Gran og andet, som Haven kunde yde til at pryde Kirken; men jeg troer, det lykkedes mig at gjøre dem det begribeligt, hvad Festen egentlig havde til Hensigt. Efter at have 3 Søndage i Forveien fremsat paa mueligst opbyggelige Maade Ref. Historien i Tydskland

¹⁾ Engelbreths Datter af første Ægteskab. Hun døde tidlig.

²⁾ J. C. Teilmann havde tidligere været Præst i Jydstrup og Valsøllille.

indtil Confess. Augustana og den danske Ref. Hist. og derpaa de vigtigste Lærdomme, hvori vi ere uenige med de rom. Catholske, oplæste jeg om Onsdagen for talrige Forsamlinger i begge Kirker Underretning for Almuen¹⁾ og den augsburgske Confession; paa Festens 1ste Dag Guds Velgierning ved Ref., at vi kende J. C. som den rette Veileder til Salighed for dem, som følge ham, hvorhos jeg viste, hvorlunde Luther lærte ikke at troe Menneske-Lærdom, men Guds Hellige Ord i Bibelen og derfor gav Bibelen i alle Hænder og indrettede en Gudstieneste, hvorved vi opvækkes til at tilbede Gud i Aand og Sandhed. — Den 2den [Dag] viiste jeg, at ei egen Fortieneste, ei Helgenes Forbøn, ei Aflad kan frelse, men kun Troen paa J. C., ved hvem Gud af Naade retfærdiggjør, og af Luthers egne Ord viiste, hvorlunde han lærte, at Troe, Kiærlighed og Guds-frygt ere saa uadskillelige som Solens Lys fra Solen, Ildens Varme fra Ilden, og deraf tog Anledning til at vise, hvorlunde vi som evang. Christne skulde troe alene paa J. C., og voxe i Gudsfrygt.

Det var omtrent Indholdet. Det var lange Prækener; men skønt Kirkerne vare saa fulde, de kunde være, var alt Stilhed, og jeg er mig bevidst at have concentreret klart og tydelig den evang. Kirkes Hovedlærdomme. Saaledes har jeg helliget den Fest, som ei vender tilbage hverken for os eller vore Børn. — Jeg veed dem, som have vanhelliget den med slette Taler og slet Opførsel. Det er skiændigt; jeg veed dem, som have vanæret den ved ikke engang i saadan Anledning at gjøre sig Umage, f. Ex. Gutfeld²⁾, som næsten har tabt sin Renomee blandt

¹⁾ Dette Skrift var udgivet paa Regeringens Foranstaltning. Samtidig udkom et værdifuldt Skrift af Cd. th. M. G. P. Repholtz: •Om Reformationsaaret• (Kbh. 1817). Det vidner fordelagtigt om Forfatterens Grundighed og lykkelige Fremstillingsevne. Et Engelbreth tilegnet Exemplar af dette Skrift findes i min Besiddelse.

²⁾ F. C. Gutfeld, Holmens Provst, hvis blomstrende Veltalenhed dækkede over et tyndt, rationalistisk Indhold († 1823). Engelbreths Dom om Gutfelds Adfærd er aabenbart en Genlyd af Beretninger,

de bedre sindede ved det uforberedte Sludder, han kom frem med. Hvad skal man dømme om evangeliske Lærere, hvis Hierter ikke engang en saadan Fest kan røre til Alvors-tanker? — Dog Papiret vil ikke mere. Gud velsigne Dig og Dine.

Din oprigtige Ven.

Lydersløv 27. Nov. 1817.

Engelbreth.

Engelbreth til Præsten H. L. Møller, Dalsgaard
Præstegaard.

Høistærede Ven!

Efter længe at have havt Forsættet at ville tilskrive Dem og takke Dem paa det hierteligste for Deres sidste mig saa behagelige og kiærkomne Skrivelse, har jeg idag begyndt at sætte dette i Udøvelse.

— — Deres Udvikling af Grundene, der maa borttage Frygten for, at Papisterne skulde raabe Victoria! naar man lod Troesbekiendelsen gaae forud for Skriften som et historisk Vidne for evang. Christendom, finder jeg saaledes, at jeg intet med Rette veed at indvende derimod, naar det Spørgsmaal kan, jeg vil ikke sige med Vished, men med høiere Sandsynlighed, afgiøres, hvorvidt den Troesbekiendelse, som antages, har den fornødne Ælde til at kunne gælde som ældre end Skriften. Opløsningen af dette Spørgsmaal, saavidt dette kan gives, venter jeg af Dr. Rudelbach, hvis megen patristiske Lærdom just gjør ham skikket til at besvare det. Finder jeg det saaledes løst, at der er mere for end imod, skal jeg ikke findes uvillig til at indlade mig i Underhandlinger om Capitulation. Theologisk Maanedsskrift er nu ved Døden afgaaet med Parentation af Grundtvig; dog det veed De vel selv allerede; men Grunden

han havde faaet fra Kbhvn. Selv synes han i sin Iver for at hævde Luthers Fortjenester at have gjort vel meget af det. Navnlig fatter man ikke, at han kunde ansee det for tjenligt at oplæse hele den augsb. Konfession for sin Bondemenighed. Men maaske har han nøjedes med det vigtigste.

skal dog ikke have været Mangel paa Abonnenter, men at det gik over Rudelbachs Kræfter næsten ene at holde det ilive. Skade er det, thi nu sover Theologien nok ind igien og lader Fienderne rumstere, desuden var der mange gode Stykker deri. Naturligviis raaber Rationalisterne Hurrah! Men fri for Sorger er de dog ikke, thi mange unge Theologer, der begyndte som grumme Rationalister og brændte af Iver mod gammel Christendom, som fordum Saulus, gaae siden over til det christelige Partie, og give Guds Ord Ære, saaledes for nylig 3de dygtige unge Theologer, en Boyesen¹⁾, Kirkegaard²⁾ og Licenciat [J. F.] Fenger i Berlin, især bevægede ved Neander, have forladt det rationale Partie, og ere gangne over til det christelige. Det glæder mig stedse, naar især de, som skulle være Folkets Hyrder, ikke paa Skrømt, men for Alvor ære og elske Guds Ord; thi paa Skrømt bliver det immer meer og meer Mode blandt Rationalisterne at bruge de gamle christelige Udtryk om Christi Blod [og] Forsoning, og giver deri deres Afgud, Dr. Röhr, Tonen an; men det er dog kun klingende Bjældelyd, og denne Verdens Falskhed. — I et tydsk Tidsskrift af Ulmann og Umbreit er ogsaa skrevet en kort Anmeldelse af mine theologiske Afhandlinger, hvori, dog meget kort, siges, at i det første søger jeg at forsvare den saakaldte orthodoxe Christendom, i den anden derimod viser jeg mig som den værste Rationalist. Saaledes kommer man stundom uformodentlig til Ære uden at vide deraf eller ville det. Forsaavidt indrømmer jeg giærne deri at være Rationalist, forsaavidt jeg, efter at have lagt Guds Ords Udsagn til Grund, søger at forene de bibelske Udsagn med christelig Speculation, efter svage Speculere-Evner, og at trænge ind i Skriftens Hemmeligheder, saa langt som Guds Ord giver mig Lov, uden at fordreie, forvanske og fornærme det, og saaledes troer jeg vel de fleste videnskabelige Christne ere Rationalister; men forsaavidt Rationalisterne og Naturali-

¹⁾ Lars Nannestad Boisen.

²⁾ Peter Chr. Kirkegaard.

sterne ere synonyme, som begge kaste Krog for den hellige Skrift, skøndt ofte under udvortes Ærbødigheds Maske, for at faae den til at blive Nul qua Aabenbaring, er jeg ikke Rationalist og vil ikke søbe af Fad med disse protestantiske Jesuiter. Har jeg Uret deri, eller er jeg i min Afhandling om Treenigheden¹⁾ gaaet videre, end Ret er mod Guds Ord? Jeg synes det ikke, men derom kan De nok sige mig deres Mening, naar De engang spidser deres Pen for at sende et venligt Ord til Graatoppen i Lydersløv. Aargangen af Hengstenbergs Kirchenzeitung koster 6r 2 ½ rede Sølv. Han skal ellers nu være bleven Superintendent et Sted i Preussen, saa man ikke veed, om den længer vil blive fortsat, eller muligt ophøre. Dette sidste vilde jeg høist ugierne; thi vel rase Rationalisterne imod den og paa deres Viis spotte, hvor de have ondt ved at svare, men den indeholder dog mange vakkre Bidrag (at altid lige rige Afhandlinger eller Notitzer skulde findes, maa man ikke gjøre Regning paa i en Zeitung) og giver Modstanderne adskillige Boller at tygge paa, som ere ret gode, ligesom og enkelte nyttige Literatur-Notizer, som vel kan gøres behov; thi mange af de tyske Journaler gjøre som B(iskop) Plum i sine Anmeldelser, de fortie de bedste af Modpartens Skrifter. Dog kan jeg just ikke sige det om Allg. Kirchenzeitung; men den holder Walløe Læseselskab ikke længere.

Rudelbach udgav en Prædiken om falske Propheter; den satte den unge Clausen²⁾ i Harmen, og han skrev en nedrivende Recension i Literatur-Tidenden med Navns Underskrift, men R. var ikke seen, for han skrev et Skrift imod ham: Saul blandt Propheterne, hvori han haardt angriber Clausen som falsk Lærer, og forsvarer sin Prædiken, der dog rigtig nok havde enkelte svage Sider, der kunde

¹⁾ Anden Afdeling af Theol. Afhandlinger.

²⁾ H. N. Clausen kaldes den unge til Forskel fra Faderen, den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen.

give Fienden Anledning til Storm. Det sidste Skrift er lærd og grundigt, men meget bittert. Clausen skal i Literaturtidenden have svaret, wie ein Caftur (som Siegfred Lindenberg sagde), at han ikke indlod sig med en saadan Modstander eller vilde forsvare sin Dom for Læsere af Theol. Maanedskrift og Evang. Kirchenzeitung. »Mod Mad-diker som I en Himmel ikke fegter« Joh. von Ehrenpreis¹⁾. Jeg troer ikke, jeg har meldt Dem, at Dr. Rudelbach arbejder paa et stort videnskabeligt Forsvar for Troesbekiendelsen og dens Ælde for at understøtte Grundtvigs Mening. Det skal udkomme, kort paa Latin, udførligt paa Tydsk. Jeg længes meget derefter. I Anledning af Formælingen²⁾, hvis Herligheder De eller Deres Kone vel har faaet beskrevne fra Spjellerup, har flere Promotioner fundet Sted. Dr. Hohlenberg over Gen. X, ganske rationalistisk. Hele 1 Mosebog mythisk. X. Cap. skrevet formodentlig i Salomos Tider efter Phoeniciers Angivelse, indeholdende en Tabula geographiæ efter den Kundskab, Jøderne ved Hielp af Phoenicier kunde have — men Dissertationen er iøvrigt lærd, oplysende i mange Puncter. Til Slutning en Undersøgelse om Gog og Magog, hvorefter Gog er Schytterne, og Magog Schyt-tien — intet Nyt. Min tilkommende Svigersøn, Rørdam, en Dissertation de authentia Epist. Barnabæ, der, som mig synes, godt forsvarer Brevets Ægthed, skjønt dog Dr. Rudelbach ikke vilde indrømme, at alle Stenene var ryddede af Veien, og opponerede, dog venskabeligen, næsten 2¹/₂ Time, foruden lange Complimenter i Begyndelsen og Enden. Cand. Hald en Dissertation de summa animi perfectione, hvor han forsøger af flere Udtryk hos Johannes, *Κοινωνία, ζῶν* etc., at forsvare, at deres Mening er summa animi perfectio. Jeg er endnu kun kommet halv deri, saa jeg tør ingen afgørende Dom fælde. Lindberg en meget lærd Dissertation om en phoenicisk Inscription. Den har jeg

¹⁾ J. H. Wessels samlede Digte, udg. af I. Levin, 2. Udg., S. 52

²⁾ Da Prins Frederik (VII) ægtede Prinsesse Vilhelmine.

ikke seet. Den skal være dediceret til Biskoppen og ledsaget af et Brev, hvori han efter Nogles Sigende skal have gjort Biskoppen endeel Undskyldninger og Complimenter; mere veed jeg ikke. En Smidt¹⁾ skrev en phil. Magisterdisputats om Indiernes Offringer, en tør kiedsommelig Compilation, hvori der neppe er 10 Linier, som Forfatteren kunde sige: de er mine egne. Sproget maadeligt. Han skal være bleven meget haardt behandlet af Opponenterne. — Om Grundtvigs Prækeners 1^e Deel er Dem tilhændekommet, veed jeg ikke; der ere mange meget smukke Prædikener, men nogle synes mig meget dunkle, alle har jeg ikke læst dem endnu. Dr. Mynsters herlige Afskedstale²⁾ til sin Menighed har jeg læst, og den er udtalt af en dyb Følelse og maa have fremkaldt Taarer i Strømme, Hans Thema: Hvad har jeg vidnet om min Herre? efter den Text 6. Søndag e. Paaske: Ogsaa I skulle vidne om mig; og nu fremstiller han kort sin christelige Overbeviisning, som han havde lært for Menigheden, som Vidnesbyrd om sin Herre og Frelser, saaledes som enhver redelig Christen vilde underskrive, og derpaa vender han sin Tale til Menigheden med Tak og Velsignelse i dybt indgribende, rørende Ord. Hans Brudetale og Prædiken ere begge, efter min Mening, skønne og passende. Rygtet har gaaet, at han har brugt et nyt Vielseformular; men det er ikke sandt³⁾. — — Man har sagt, at han skal have faaet saa saare meget for Brudevielsen; men endnu for 8 Dage siden

¹⁾ Michael Nielsen Schmidth, da theol. Kandidat: døde 1840 som Præst i Ølsted, Aarh. St.

²⁾ Holdt, da M. fratraadte sit Embede, som 1ste resid. Kapellan ved Frue Kirke, efter at han 9. Maj 1828 var udnævnt til Confessionarius samt Hof- og Slotspræst. Engelbreth havde efter Begæring faaet en Afskrift af Prædikenen fra Mynster, som ikke ønskede at udgive den (s. Kh. Saml. 4. R. IV, 694—5, jfr. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, S. 277).

³⁾ Om de Forandringer, Mynster havde foretaget i Vielsesritualet, se hans Brev af 23. Nov. 1828 til Engelbreth i Kh. Saml., 4. R. IV, 693—4.

havde han Intet faaet¹⁾. Dette for at opløse Rygter, der muligt endog kunde trænge [frem] til Limfjorden²⁾.

I den tyske Literatur veed jeg kun at gjøre maadelig Rede for mig, thi naar undtages et Skrift »Gespräche über den vornehmsten Einwendungen gegen die christliche Wahrheit, nebst einem Vorworte von Tholuck«, hvilket jeg kiøbte, thi jeg troede, det var af Tholuck; men det er af en anden, synes mig uklart og ikke ganske tilfredsstillende i flere Puncter. Det 2^{det} Skrift har jeg nylig faaet ud: Hahns³⁾ Dogmatik (det er den Hahn, som havde Striden i Leipzig de indole Rationalismi, og som siden skrev om die Evangelische in Preussen und Sachsen, hvilke Skrifter jeg troer at have anmeldt Dem). Jeg har læst samme indtil »om Menneskets Fordærvelse« og synes godt om den. Den giver en kort, klar og bibelsk Udsigt over hver Lærdom, derefter rige Citater af ældre Skrifter, de vigtigste Dogmer, anfører kort Modstandernes Meninger med kort Giendrivelse og et kritisk Udvalg af Literaturen. Han nægter Imputatio peccati Adami, og vist nok er den et Kors for Dogmatikerne og leder consequent til absolutum decretum Augustini et Calvini, som er en dyb og fæl Grav at falde i, hvori næsten Gud forsvinder for Siælens Øie; men hvordan vi undgaae den, veed jeg ikke saa rigtig. Det er mig et meget dunkelt Capitel i min Dogmatik, hvori jeg langt fra ikke er i det Reene. Den evangelisk-lutherske Kirke antager imputatio, men forkaster absolutum decretum; men det er i Grunden inconsequent, som Hahn rigtig bemærker. Sige vi, der ere semina virtutis i os tillige med semina peccati, hvilke sidste ere vitium originale, og i Følge deraf kan vi med Frihed bøie os hen til det Gode eller til det

¹⁾ Mynster blev dog udnævnt til Kommandør af Danebrog, samme Dag Vielsen foregik.

²⁾ Dalsgaard Præstegaard, hvor Møller boede, ligger tæt ved Limfjorden.

³⁾ Om August Hahn, preussisk Generalsuperintendent († 1863), en betydelig orthodox Theolog, s. Kirke-Lex. for Norden II, 327.

Onde, dog maa semina virtutis i os opvækkes og bestandig pleies af den Hel. Aand, for at vi kan bevares i den sande Troe; vinde vi da i Grunden stort ved denne Lære; vi behøve altsaa bestandig Guds Naade, og uden den kan ikke semina virtutis komme frem etc. Ergo kan kun det Onde groe frem af os selv; har vi ikke her det gamle lutherske bibelske: «vi ere Vredens Børn af Naturen»? Ere vi Vredens Børn af Naturen, saa ere vi Gud mishagelige; ere vi Gud mishagelige, saa ere vi strafskyldige, og af hvad Grund? fordi vi efter vor Natur, som vi har i Arv fra Adam, kun kan synde, naar ikke Guds Aand og Naade staaer os bi. Er her ikke en imputatio peccati Adami? — Jeg ønskede at høre Deres betænksomme Mening om denne tvivlsomme Sag. Hr. Leth, Biørn og jeg holdt for ikke længe siden en lang Conference derom paa Vemmetofte; men vi kom ikke ud deraf.

Her har De, ærede Ven, hvad jeg i Korthed kan berette Dem om literaire Nyheder fra Fædrelandet og Tydskland. Dog endnu et. Et Skrift skal være udkommet af Prof. Rask, som synger gammelt Quad med (1) Mose, Skabelsen, Paradis — Adam o: en Folkestamme, som havde haft mange Forfædre; Syndfloden partiel osv. Hvad Skriftet hedder, veed jeg ikke, jeg troer: den ældste ægyptiske Tidsregning. Cui bono al den opkogte og atter opkogte Viisdom? Rationalisterne har vidst det længe og mere end det; sande Christne sælge ikke den gamle Lampe for nye Kobberlamper¹⁾, som skinne blanke i Dag [og] ere sorte i Morgen. Slet, siger jeg, har Manden reist, naar han ikke har bragt anden Viisdom tilbage; den havde vi længe før ham; derfor behøvede han ikke at reise saa langt. O daarlige Verdens Ære! Den falske Hore boeler saa Mange med. —

Tak for Bidragene til Pastoraltheologien. Jeg troer, De har handlet rigtigheden ved at tage Sagen alvorligt fra Begyndelsen; thi giver man efter i Begyndelsen, maa man

¹⁾ Hentydning til Oehlenschlägers «Aladdin».

siden altid giøre det. Dog troer jeg, man bør bruge Kirkens Sværd med største Varsomhed; er Alterens Sacramente et Naademiddel, og dertil et stort, hvo tør bestemme, hvorvidt og hvorledes den Hellig Aand kan og vil virke paa det ubodfærdige Hierte derved, naar vi først ved alvorlig, dog kiærlighedsfuld, Tale har søgt at bryde Veien eller knuse Steenhieret baade ved Lov og Evangelium? Holder jeg dem derfra, kan jeg [saa] ikke dermed forhindre Guds Aands Virkning? Jeg tilstaaer, dette har oftere holdt mig tilbage fra at nægte Saadanne Adgang til Sacramentet, om hvilke jeg havde lidet eller intet Haab til værdig Nydelse. I et Øieblik falder Aandens Sæd, vi vide ei naar eller hvor. Dog nægter jeg ikke, jeg ofte har tvivlet hos mig selv, om det var Ret eller Uret at tilstede dem Adgang. Derfor siger jeg dette ingenlunde, som vilde jeg dermed dadle Dem. Nei langt fra! Men hellig Iver kan let henrive, uden at en selv mærker det; derfor raader jeg kun: brug Lovens Hammer i Løndom og aabenbare, hvor det er nødvendigt, dog saa at en kiærlig Hensigt lyser igiennem; men brug Sværdet, Kirken rækker, saa lidt som mueligt. — —

Vi lever ved det gamle, dog drives Skolebesøg langt stærkere end forhen, ikke at tale om gymnastiske Øvelser. Jeg har nu læst Anmeldelsen¹⁾ i Theol. Studien etc. Jeg betragtes som inhuman, fordi jeg har sagt, at Rationalismen vil omhugge Aabenbaringstræet, og har sammenlignet den med Romanisterne ad modum Sartorii²⁾. Min Afhdl. om Treenigheden siges at være et legende Phantasispil eller Phantasiasmus, og at jeg helder til Romanisterne ved saadanne Forklaringer, som ere langt fra Guds Ords Simpelhed. Alle Ortodoxe faae Skrup, men Prof. Blok³⁾, Clausen, P. E.

¹⁾ Af Engelbreths Theol. Afhandlinger.

²⁾ E. W. C. Sartorius, da Prof. i Dorpat, anset orthodox Theolog. Engelbreths Nabo, L. B. Leth i Lillehedinge, har oversat et af hans Skrifter. Kirke-Leks. for Norden IV, 54.

³⁾ Formodentlig menes Prof. S. N. J. Bloch, Rektor i Roskilde, der var bekendt som ivrig Rationalist.

Müller, Dr. Johansen¹⁾ faaer Røgelse, saa det har en Art; endelig faaer Theol. Maanedsskrift og jeg de værste Hug; men det rører mig ikke; thi en saadan Dom maatte jeg jo vente, naar en Rationalist fik fat i mig. Nu skal udkomme et stort Maanedsskrift for Literaturen i alle dens Grene, hvori Clausen og Hohlenberg har det Theologiske. Der skal komme Afhandlinger, Udsigt over Skrifter og Bedømmelser. Hvad Theologie der kommer fra de 2^e Herrer, veed jeg og subscriberer ikke, skjønt jeg nok vil læse, hvad der monne forekomme. Ret malitjensk og tildeels fordreiet er den grundtvigske Mening om Troesbekiendelsen fremsat [af] bemeldte Anmelder, som har alt tilfælles med en ægte Rationalist lige til Falskhed og Løgn. Ligesom jeg holder Ev. Kirchen-Zeitung, agter Hr. Leth at holde Brandts homiletische und liturgische Blätter, og deraf venter jeg Stof til adskillige Notizer i sin Tid. Jo længere jeg læser i Hahn, desto mere behager den mig. Men han er ogsaa i de Fordømtes Tal; thi ikke engang Skiærsild er nok for ham. — Hæc sufficient! Forbindligst Hilsen til Deres Venne-Hustrue. De selv være venligst hilset fra mig og Mine. Vi tænke og tale tit om dem. Bevar mig i Deres venskabelige Erindring!

Votum: En glad Juul, et lykkeligt Nytaar!

Deres hengivne og forbundne

Lydersløv 4. Decb. 1828.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige og Høilærde H. L. Møller, Sognepræst til Thorup og Qvols i Dalsgaard Præstegd.²⁾

Engelbreth til Cand. theol. Hans Chr. Rørdam.

Høistærede kiære Hr. Fætter!

Forberedt ved en Skrivelse af lignende Indhold fra min Datters Side kom Deres venlige Skrivelse mig ikke saa uventet, som ellers vilde været Tilfældet.

¹⁾ Præsten ved Petri Kirke i Kbhvn.

²⁾ Dette lange Brev udgør, skrevet med en fin Stil, kun lidt over 3 Kvartsider. Saadanne Breve skrives næppe mere.

Den sande Høiagtelse, jeg føler for Dem, som en Slægtning af det hæderligste Rygte, foreenet med Venskab for Dem som en kierlig Søn af fromme Forældre, som jeg tæller blandt mine bedste Venner, gjør, at jeg aldeles intet har eller kan have mod, at De vil forbinde Dem med min Datter Conradine, tvertimod inderlig glæder mig over, at Gud har styret det saa kierligen mod hende og os, hendes Forældre, at en ung Mand af et hæderligt Rygte og et sandt christeligt Sind og Tænkemaade, og min bedste Vens Søn, har vendt sit Hierte til hende, og derfor med Glæde forsikkrer Dem om vort Bifald til deres Forbindelse, ønske den, og bede Gud om hans Velsignelse til samme, og Naade over samme, ligesom vi ogsaa meddele Dem vor Velsignelse. — —

Deres hengivne og forbundne Ven

Lydersløv d. 3. Febr. 1826.

Engelbreth.

S. T. Hr. Cand. theol. Rørdam, Ondløse.

Provst M. F. G. Bøgh, Præst i Herfølge,
til Engelbreth.

Min kjære og ærede Ven vilde herved modtage min forbindligste Tak for deres Skrivelse af 25de f. M., som var mig meget velkommen og interessant at gjennemlæse. Gamle Hornsylds Skrift¹⁾ eier jeg, men har endnu kun læst lidet deraf; vel sandt, han passiarer jo endeel, dog lider jeg hans Skrift ret godt, og at det vil stifte Nytte hos læge Folk med nogen Dannelse, har nogen Erfaring bekræftet for mig, da jeg fra saadanne har haft Skrivelse, hvori yttres Tilfredshed med Skriftet.

Hvad Literaturtidenderne betræffer, da iler det ikke med sammes Tilbagesendelse, og jeg beder Dem derfor at beholde samme, indtil De i Mag kan faae dem læste.

¹⁾ Jens Hornsylds Betragtninger over Bibelen, hvoraf 1ste Del udkom 1831.

For de meddelte literære Nyheder takker jeg Dem meget, men til Gjengjæld haver jeg kun at sende lidt Nyt fra mig selv, som jo kunde være vigtigt nok, hvis kun Arbeidet selv duer noget. Jeg har nemlig skrevet en kort Fremstilling af min Undersøgelse om Treenighedslæren, deels for selv desto bedre at kunne oversee Sammenhængen i mit Raisonnement, deels for at kunne forelægge Dem, min lærde Ven, mine Anskuelser til Bedømmelse!

Vist nok er der i denne korte Fremstilling meget, som bør nærmere deels udvikles, deels bevises; men dog mener jeg, at en Mand, der har tænkt saa meget, som De har, over det Emne, her behandles, vel vil forstaae min korte Fremstilling.

Jeg har vel nærmere og nøiere bearbejdet alt, men denne vidtløftigere Bearbejdelse er ikke af den Beskaffenhed, at jeg kan sende Dem samme. Før jeg kan det, maa den først omskrives, men dette vil medtage Tid. Imidlertid, da jeg meget længes efter at høre, hvad De dømmer om mine Anskuelser, saa giver jeg mig den Frihed at sende Dem min korte Fremstilling af Tingene, med venlig Begjering, at De vilde bevise mig den Tjeneste at gennemgaae dette lille Arbejde.

Dem og Frue, kjære Ven, lykønsker jeg af ganske Hjerte med den Glæde, snart at see Deres Familie samlet hos Dem.¹⁾

Gud skee Lov! vi befinde os ret vel. — Fra Deres meget hengivne

Ærbødigste

Herfølge 12te Juni 1831.²⁾

Bøgh.

Gud afvende i Naade fra os den befrygtelige Colera !!!

Hølrærværdige Hr. Provst Engelbreth.

¹⁾ Engelbreths Svigersønner, C. F. Holm og A. L. Casse, tilbragte sædvanlig med deres Familier gennem mange Aar Sommerferien i Lyderslev Præstegaard.

²⁾ Brevskriveren døde nogle Maaneder derefter, 17. Okt. 1831.

Provst Th. Sch. Rørdam, Præst i Tølløse,
til Engelbreth.

Kjæreste Ven og Svoger!

Da den i mit sidste Brev til Dig anmeldte Epidemie stedse udbreder sig, og da der alene i mine Sogne er femhundrede Mennesker syge, har jeg anseet for rigtigst at udsætte den hos mig til førstkommende Onsdag bestemte Præstesamling indtil videre, og melde Dig herved denne Forandring med Hensyn til min forrige Invitation. Jeg og min Familie ere endnu, Gud være lovet, forskaanede; men alle mine Folk ere syge med Undtagelse af Stuepigen. Høstarbeidet er som en Følge heraf ogsaa standset meget, da i mange Gaarde alle ere syge; imidlertid hjælpe de Friske, saa godt de kan, med at høste for de Syge. Er det ogsaa saaledes i din Egn, tør jeg saa vel neppe vente mig den Fornøjelse at see Dig hos mig paa denne Tid. I Tostrup og Uggerløse Sogne skal der endnu være flere Syge end her, og Sygdommen skal der være mere ondartet og typhøs. Det er sørgeligt, at Søster Mette i Tostrup¹⁾ i disse Dage ogsaa er bleven angrebet af denne Sygdom og ligeledes Svoger Christians Søn Andreas i Roeskilde. Teilmann var her i Gaar paa sin Tilbagerejse fra Roeskilde og medbragte dog den gode Tidende, at hans Søns Tilstand ikke er farlig, med Guds Hjelp.

Under disse sørgelige Omstændigheder kan jeg dog have den Fornøjelse at melde Dig, kjæreste Svoger! den glædelige Efterretning, at Heiberg²⁾ er beskikket til ordineret Katechet i Frederitz, og om Gud lader os leve, tør vi derfor vente den Glæde i denne Anledning at see Dig og dine Kjære her engang i Efteraaret.

¹⁾ Rørdams Svigerinde, Præsten J. Chr. Teilmanns Hustru.

²⁾ Cd. th. Arve Christian Lind Heiberg, der var forlovet med Rørdams ældste Datter, Georgine. I det følgende, hentydes til deres Bryllup, som Rørdam dog ikke oplevede, da han døde 18. Sept. 1831 i den Epidemi, han i Brevet omtaler.

Gnd holde sin beskjærmende Haand over alle og forbarme sig over os for sin store Barmhjertigheds Skyld! Vi hilse kjærligst, og stedse er jeg af ganske Hjerte

din Dig hengivne Ven
og tro Svoger

Tølløse den 27. August 1831.

Th. Sch. Rørdam.

I mine Sogne er der i Alt 18 Personer døde af Epidemien.

S. T. Herr Provst Engelbreth.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kiæreste Ven og Broder!

Allerede før dit kiærlige Brev var vi blevne underrettede om det for os alle høist sørgelige Dødsfald af vor trofaste Ven og Svoger Rørdam, og med inderlig Smerte takker jeg Dig for din kiærlige Meddelelse. Sørge for ham vilde være Daarlighed, saa vist vi troe paa Frelserens Forjættelse til den gode og troe Tiener. Det var han og nyder saa den sande Fred i Hans Samfund, som han troe forkyndte, og hvis Discipel han var i Ordets egentlige Forstand. — Men sørge maae vi jo, en Støtte er falden for mange, for en svagelig Hustrue og mange uforsørgede Børn, en trofast Ven er bortkaldt fra os, i hvis Hierte der ikke var Sviig, og hvor finde vi hans Lige! En kiær Familiekreddes Glæde, den I saa ofte nød, er tilintetgiort. Men, trofaste Ven og Broder! vi ville dog sørge som Christne, der vide med Troens faste Vished, at en himmelsk Fader styrer Alt, og styrer Alt med Viisdom og Naade. —

Gud trøste og styrke dit Hjerte i din dybe Sorg, at Du maa vinde Kraft til at være alle de dybt Sørgende en kiærlig og trofast Trøster og Bistand! Vi ville hellige vor afdøde salige Ven og Svogers Minde i vore Hierter i op-rigtig Kiærlighed, stræbe at vandre som han i Christendom og sand Gudfrygtighed, at vi kunne glædes ved Christnes Haab! — —

Nu er vi kun to tilbage, Broder; vi slutte os endnu tættere til hinanden, om det er mueligt, i trofast og usvigelig Broderkiærlighed, ikke sandt! indtil Gud ogsaa løser det Baand hernelen, for ogsaa at knytte det evindeligen hisset. Idag, formoder jeg, er vor fromme Vens jordiske Deel nedlagt i Graven. Guds Fred være over hans Støv til en ærefuld Opstandelse, Guds Trøst i alle hans bedrøvede Efterladtes Hierter! Herren velsigne og bevare Dig og Dine Kiære!

Din til Døden tro Ven og Broder

Lydersløv 22. Sept. 1831.

Engelbreth.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kiære Ven og Broder!

— — Fra Peter Rørdam er den Efterretning, at da han befinder sig bedre efter Badet¹⁾, vil Prinsessen bekoste hans Reise til Florentz og Pisa i Vinter, efter at have ladet spørge C. Rd. Steenberg, om han anseer det godt for Peter, hvortil han svarede: ja. Men en Sime har han i Nakken og skal have en foran i Halsen tillige, saa han har det med Besværlighed. — — Chr. Rørdam har jeg nylig havt Breve fra. De leve alle vel. Nu kan snart det 2^{det} Hefte af hans herlige, practiske Commentar over Matthæus ventes at komme ud. Det 3. Hefte indtil 26 Cap. har jeg her hiemme for at læse det igiennem, inden det sendes ind til Boghandleren. Det er et ægte christeligt Skrift, som efter min Mening burde være i hver Skole. — Der er et Kald, Skiørpinge ved Holsteinborg, som Søster Rørdam²⁾ søger for Hans Rørdam; men om han faaer det, eller Boisen i Storehedinge³⁾, veed jeg ikke; thi den unge

¹⁾ I Ems; jfr. Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling I, 131 ff., hvoraf ses, at den paatænkte Rejse til Italien forandredes til et Ophold paa Madeira.

²⁾ Brødrene Rørdams Moder, der var Søster til Teilmanns Hustru.

³⁾ F. E. Boisen var Kateket i Storehedinge og blev Præst i Skiørpinge.

Greve¹⁾ har lovet Boisen, at han skulde komme øverst blandt de proponerede. Jeg holder mine Ønsker in suspension; thi jeg har selv opmuntret B. til at søge det, og dog vilde jeg for H.'s svage Helbred ønske ham det. Derfor holder jeg mig aldeles neutral i denne Sag, da de begge er brave, christelige Mænd. — Det synes nu at blive Alvor med Ritualet. Vistnok er Mynster den bedste Enkelte, som kunde vælges til at ordne det. Men med al min Kiærlighed til ham har jeg dog den Frygt, at hans Bestræbelser ikke ville finde Bifald, enten hos det ene eller andet Partie, og at han vil faae slet Tak for al sin Umage, og jeg frygter, at hans Grundsætning, at inddrage under Christendommens Banner saa mange, han kan, vil gjøre ham latitudinarisk og forlede ham til at sætte rhetoriske Udtryk, som kan tages i 2 Meninger, istedetfor klare og bestemte Udtryk, saaledes som Tidens Viis er. Og dette vil mishage det christelige Partie, og det andet Partie faar det ikke spiritualistiskt og simplicificeret nok. Nu, Tiden vil opklare det. Jeg ønsker et gammeltchristeligt Ritual, thi det hviler paa Sandhed; men [jeg] er ikke af de strænge, der troer, at enhver Tøddel, der forandres, bringer Siæle-Skade; dog holder jeg for, bedre for lidt [forandret] end for meget. —

Din hengivne Broder og Ven

Lydersløv 25. Sept. 1837.

Engelbreth.

S. T. Hr. Teilmann, Sognepræst i Tostrup.

Seminarieforstander G. P. Brammer
til Engelbreth.

Snedsted Præstegaard den 30te Septbr. 1840.

Tusind Tak, Høiærværdige Ven! for deres sidste kjære Brev! Det handlede for en Deel om den Mand, der er Overbringer af dette, Student Holm, der nu er dimitteret som en beqvem Seminarist. Jeg havde gjerne seet, at Udfaldet var blevet bedre, men det er Directionens Dom, og

¹⁾ Den bekendte Missionsven, Grev F. A. Holstein til Holsteinborg.

skjøndt Seminariets var lidt mildere, kan jeg dog ikke sige, hiin var for streng. Vist er det, at de Indbildninger, Seminariststanden ofte beskyldes for, blive ikke mindre ved Sammenligningen med de Studenter, der tager Seminarist-examen som Privatister. Hvad Holm angaaer, da lader han til at være en brav Mand og at have nogen Interesse for sit tilkommende Kald; hvad der fattes ham i seminaristisk Dannelse (at catechisere har han noget Greb paa), vil han da, under Guds Bistand, ved Flid og Erfarenhed nok vide at tilegne sig. Skulde Grev Moltke tale med D. H. om ham, kunde De maaske bemærke, at jeg har yttret Ovenstaaende om Holm, hvis Dimissionsattest jeg dog nødig vilde skulde skade ham hos hans Velynder.

Hvad D. H. skriver om de religiøse Bevægelser i Deres Egn, interesserer mig meget. I Thy findes ingen Bevægelse af den Art, og deri er jeg vistnok den Mand, som har meest Skyld, hvad enten jeg nu har gjort vel eller ilde i at sætte mig som et Bolværk mod Conventiklernes Strøm, hvilken det efter mine Forhold just havde i høi Grad staaet i min Magt at udbrede, saavidt Mennesker kunne forudsee, hvad der kunde have skeet. Af min lille Afhandling om gudelige Forsamlinger udenfor Kirken kjender min ædle Ven min Meening om disse, og hvad jeg meener, Præst og Meenighed bør sætte istedet. Naturligviis stræber jeg selv at opfylde, hvad jeg kræver af Andre, og at lede min Menighed ad den Huusandagtens, Sjæleveskabets og Lønkammerbønnernes Vei, som jeg sætter Priis paa fremfor de store Forsamlinger, i hvilke Lægfolk agere Præster, eller i hvilke Præster tale af egen Erfaring med Forsømmelse af Guds Ord, eller tale til de Tilstædeværende som til lutter Gjenfødte istedetfor som til Hvede blandet med Klinte. Jeg behøver vel ikke at sige Dem, som jeg i mange Aar har glædet mig ved at vise Fortrolighed, at jeg kun anvender eller rettere har anvendt (thi nu behøves slet ingen Slags) aandelige Vaaben i denne aandelige Striid. Hvad Algreen angaaer, da var det Cancelliet og ikke mig, : der

havde roest ham, som jeg da troede, han fortjente ; der loed ham afskedige. At Seminaristerne ogsaa i Henseende til Conventikler maa være Lov underkastet, er jo i sin Orden. — Undskyld, at jeg skriver saameget herom, optag dog endelig ikke mine Ord, som var jeg saa ubeskeden, at jeg vilde lære en Mand, en Christi Tjener og Stridsmand som Dem, hvad De i Deres Forhold har at gjøre. Men just fordi jeg har saa stor Agtelse for Dem, vilde jeg saa nødig miskjendes af Dem, saavidt jeg i mine Forhold handler anderledes. Ellers har jeg opgivet Haabet om at undgaae Miskjendelse, navnlig i Conventikelsagen; thi vist er det, at jeg (uforskyldt) er bleven udskregen som en Forfølger af gudelige Forsamlinger, og paa den anden Side (ligesaa uforskyldt) er bleven anseet for en primus motor til dem her i Egnen. Er heri noget Sandt, da er det kun, fordi der ei bliver nogen Ildebrand, hvor der ei er nogen Ild. Underligt nok, at Navne, der tyde paa det Modsatte, skulle sættes i Forbindelse med den aandelige Ildebrand paa Mors. Om Kold har jeg Intet hørt, siden han prostituerede sig ved sit Inserat i N(ordisk) K(irketidende) om Skolesagen, hvori det, han skrev, som var gyldigt, før var bekjendt, og det, som før ikke var bekjendt, var ugyldigt. Frost var i ingen Henseende opvakt, da han forlod Seminariet; men da han et halvt eller heelt Aar efter sin Dimission kom til samme Sted paa Mors, hvor Kold havde været constitueret Skolelærer, fik han den Retning, han nu har gjort sig bekjendt ved. Det er ogsaa en af Conventiklernes skadelige Følger for en Seminarist, at de forhindre hans intellectuelle Uddannelse ved t. Ex. at gjøre ham ligegyldig ved, hvorledes han skriver og bogstaverer sine gudelige Breve. I Preussen maae Seminaristerne prøves efter deres Dimission. Den Skik var god her. Skolelærer Henrichsen paa Mors kommer nok under Provsteret for sine Anfald paa Bibelen¹⁾. Jeg har hørt, at Provst Sørensen skal

¹⁾ Poul Henrichsen, Lærer i Flade paa Mors, udgav 1840 et Skrift, „Skolelærerens nærværende Forfatning“, hvorfor Forfatteren efter

have frabedt sig Sæde i den Ret og foreslaget Pastor Balslev¹⁾).

Hæc hactenus. Min Helbred er taalelig, min Kone bærer taalmodig paa den Syvende. Alle de 6 Børn havde Mæslinger eller vare Reconvalescenter under Examen. En streng Tid for os, især for min Hustru. Herren haver hidindtil hjulpet. Hans Naade forblive over Dem, ærværdige Ven! I hans Kjærlighed forbliver jeg

Deres med al Højagtelse
hengivne yngre Broder

Høiædle, høiærværdige
Hr. Provst Engelbreth,
Cons. R., R. af Db.

Brammer.

Engelbreth til Præsten H. L. Møller i Gylling.

Høistærede kiære Ven!

At tale om det Forbigangne og at gjøre Undskyldninger for det ikke Skrevne — derom vil jeg sige som den nyeste Philosophie om Fortrydelse over gamle Synder: Lasse den Wust liegen! Nu De er flyttet, eller paa Veien at flytte til Gylling, ville vi betragte Alt, hvad der kan henføres til Opholdstiden i Dalsgaard til — det Forbigangne, opslugt af den Alt fortærende Tid, og holde os til det Nærværende, og da modtage vil De min hiertelige Lykønskning til den heldige Forandring efter mange trange og kummerfulde Aar under haarde Sygdomme i deres forrige Kald, at De baade er kommet til et langt bedre Kald, et mildere Klima og kun een Kirke. Inderlig have vi alle glædet os over den lykkelige Forandring, og Gud skiænke Dem af Naade et bedre Helbred, at De i mange Aar maa leve til at virke tro i Herrens Viingaard med Lyst, og finde det daglige Brød for Dem og talrige Familie uden ængstende Nærings-sorger. Det ønske vi visselig Alle for Dem og gode Kone,

Kancelliets Ordre blev sat under Tiltale (Erslew, Forf.-Lex. I, 634 og Suppl. I, 771).

¹⁾ Præst i Vejerslev, senere Biskop i Ribe.

der saa troligen har stridt med Dem under mangan Sorg og i mange kummerfulde Timer og stridt som en oprigtig Christeninde.

Idet nu det nye Kald har en betydelig Avling, og Rørdam sagde mig i Fredericia¹⁾, at det var uvist, om De vilde forpagte Avlingen bort eller beholde den, kan jeg ikke undlade som Deres gamle Ven at sige Dem min oprigtige Mening i den Sag, som en Mand, der selv har en stor Avling og vel veed, hvad Omsorgen for den fører med sig for den, som ikke har naturlig Lyst og Dygtighed til det Praktiske i Landvæsenet. De, kiære Ven, hænger for meget i Deres Bøger, er alt for samvittighedsfuld til for Deres Avlings Skyld at forsømme Deres Kaldspligter, og dertil alt for svagelig og har for lidt praktisk Takt til at kunne bestyre en saadan Avling uden Tab — eller om De kunde maaske undgaae det — uden at have andet for Deres Deel end daglige Bryderier, hvilke De ikke taaler, ligesom Deres gode Kone maatte — sit *venia verbo* — i egentligste Forstand slæbe sig ihjel. Dertil kommer, at skal en saadan Avling drives til Indtægt, fordrer det en høist betydelig Udgift til Avlsredskaber, Besætning o. s. v. som vil sætte Dem i en stor Giæld, der vilde trykke Deres Sind meget, især i Tilfælde af legemlig Svaghed, og være høist byrdefuld for Deres Kone og Familie, om Gud kalder Dem om nogle Aar.

Derfor kan jeg ikke undlade at raade Dem: kan De faae Avlingen bortforpagtet paa gode Vilkaar, som vel i disse Tider ikke er saa vanskeligt, saa gjør det, og tag Mænd i Raad med Dem, som have Erfaring i Landvæsenet og Livserfaring, at Alt kan blive ordnet paa den for Dem fordeelagtigste Maade, uden derfor at afpine Forpagteren den sidste Blodsdraabe, og gjør det for nogle Aar, under behørig Sikkerhed for Afgiften. Det er mit ærlige Raad,

¹⁾ Engelbreth havde for ikke længe siden besøgt sin Svigersøn, der 1841 havde tiltraadt sit ny Embede i Fredericia.

og jeg troer, De kjender mig saa meget, at De veed, at jeg vil Dem og Deres vel. Jeg maa selv beholde min Avling; thi Forpagter i Gaarden vil jeg ikke have, og her er ingen i denne Egn, som jeg med Sikkerhed kan overlade den. Forøvrigt er jeg hiertelig keed af det hele Væsen.

De vil maaskee sige: jeg har ikke begiæret det Raad, og deri har De vist nok i sig selv Ret; men jeg veed dog, at De ikke siger det om mig; thi baade veed De, at jeg siger Dem min Mening af et ærligt Hierte i oprigtig Velvillie imod Dem, er heller ikke saa uerfaren i Sagen, at mit Raad skulde synes aldeles utidigt, og desuden føler mig pligtig, som Ven, at sige mine Tanker i denne Henseende.

Litteraire Nyheder har jeg ikke synderligen at omtale; thi jeg bliver gammel, kan ikke huske det Nye, jeg læser, maa læse om igien, saa gaaer Tiden hen. Avlingen skal jeg ogsaa holde lidt Øie med, men min Gang er langsommere; ride kan jeg ikke for et Broks Skyld; ogsaa det tager Tiden bort. Det nyeste og bedste, jeg kiender, er Sartorius; die heilige Liebe etc., et herligt Skrift¹⁾. I Henseende til Opvækkelse er den stærk i Lillehedinge Sogn, noget tiltagende i Havnlev Sogn; i mine Sogne kan jeg desværre ikke sige andet, end at Døden hersker. Vel holder jeg Bibellæsning hver anden Søndag Eftermiddag med Sang; men paa enkelte Faa [nær] ere Tilhørerne ustadige, sielden over 30 — og jeg kan ikke sige, Kirkegangen tiltager, eller Lyst til Samtaler med mig, eller Anskaffelse af Bøger²⁾.

¹⁾ E. W. C. Sartorius (s. foran, S. 753) Die Lehre von der heiligen Liebe, oder Grundzüge einer evang. kirchlichen Moralthologie, 1ste Del 1840. Serere udkom endnu 2. og 3. Del.

²⁾ I et lidt senere Brev (10. Jan. 1842) udtaler E. sig dog til H. C. Rørdam paa en lidt mere forhaabningsfuld Maade: »Min Bibellæsning er godt besøgt. Jeg har Borgestuen fuld, naar jeg holder den. Men Kirkegangen har endnu sin Mangel, skjøndt den vist nok er endeel bedre, end de fleste andre Steder. Jeg gjør min mueligste Flid, og overgiver det Øvrige i Herrens Haand; hvad kan jeg gjøre mere«.

Hos Willemoes i Herfølge er Opvækkelsen stor, især i Annexet. Er der nogle Saadanne i Deres nye Pastorat?

Det hegelske Væsen tager meer og meer Overhaand ved Universitetet, især da Martensen holder overmaade interessante Forelæsninger, og disse ere philosophisk dybere end Clausens overfladiske Rationalisme — men Maalet, hvorhen de stræbe, er dog — Rationalismen.

I øvrigt leve jeg og Mine vel, men finde det vel fugtigt i Veiret til stor Skade for Høe, Tørv, Ærter, Vikker, Hvede og anden Sæde-Art, hvor det er sidt.

Venlig Hilsen, Gud befalet!

Deres gamle Ven

Lydersløv 6. Aug. 1841.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige, Høilærde Hr. H. L. Møller, Sognepræst til Gylling. Frit til Horsens.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kjæreste Ven og Broder!

Saa hiertelig vi alle deeltager i Din elskede Datters, Lises, Lykke, under Guds naadige og faderlige Styrelse, at have fundet en trofast Ven og en retskaffen Mand, ved hvis Haand hun kan vandre igjennem denne Verdens Ørk, i hvilken Gud vor Fader vil give os Manna af Himlen og Vand af Klippen, men ogsaa paa mange Maader tugter os velfortient, for at lede os Alle til de store Ting, Omvendelse, hvilken vi alle trænge til for at rive os løs fra Verdens Baand og Snarer, og Tro, at vi maa øves i med barnligt Sind at overgive os til Gud den treenige, ogsaa der, hvor han skiuler sit Ansigt for os, for saaledes at gjøre os due-lige til vort rette Hiem, det himmelske Canaan. — — Det vil være os en sand Glæde at være tilstede ved deres Forbindelse, og i Forening med hendes kiærlige Forældre, mine dyrebare Slægtninge og redelige Venner, at bede Gud om hans Naade, Trøst, Fred og Velsignelse over dem.¹⁾

¹⁾ Teilmanns Datter, Elise Henriette, blev 20. Okt. 1843 gift med

Havde jeg faaet Dit kiærlige Brev et par Timer tidligere, havde jeg kunnet melde Fogs Svar, som just var her; men jeg tænker nok, at han modtager den venlige Indbydelse, saa fremt han kan faa det Fornødne arrangeret paa Wemmetofte¹⁾. Vi haabe altsaa at møde hos Dig, favente Deo, Torsdag Aften d. 19^e; men eet maa jeg dog bemærke, at vi ikke kunne kiøre paa vor Postvogn, der, naar der er 3 Sæder i den, ikke tillader at have den fornødne Bagage med, og saaledes maa kiøre i min Wiener-vogn; men til den behøver jeg 4 Heste²⁾. Det indseer jeg vel er ikke Dig bequemt; men jeg tænker, de kunne vel faae Plads hos Helmers paa Bonderupgaard³⁾. — Vi reise da hiem om Mandagen, og da Aftenen er mørk, kunne vi logere hos Secretair Rønnenkamp⁴⁾ paa Bregentved. Saaledes, troer jeg, Alt kan ordnes uden at være Dig til Uleilighed, naar vi kommer til Dig. Si quid novisti rec-tius, candidus imperti.

Gud velsigne Dig, elskte Broder, og kiære Cousine og ganske Hus!

Din tro hengivne Broder

Engelbreth.

Lyderslev 12^e Oct. 1843.

S. T. Hr. Teilmann, Sognepræst i Tostrup.

Cd. th. Jacob Frederik Engberg, Lærer ved Borgerskolen i Holbæk; endte som Svigerfaderens Eftermand i Tostrup († 1877).

¹⁾ Engelbreths yngste Datter, Frederikke, var forlovet med Carl David Fog, p. Kapellan hos Pastor Biørn paa Vemmetofte; Fog endte som Præst i Lillehedinge († 1878).

²⁾ Det hører til mine Erindringer fra Barndommen, at naar mine Forældre med deres Børn besøgte Bedsteforældrene i Lyderslev, blev vi undertiden befordrede i en stor Wienervogn med 4 skønne sorte Heste for, vel især af Hensyn til Bagagen og den Tids daarlige Veje.

³⁾ En Datter af Forpagter Helmers paa Bonderup i Tostrup Sogn var gift med Engelbreths ældste Søn, der var Præst i Ørbæk.

⁴⁾ Han og især hans Hustru (født Holst) var Venner af Familien i Lyderslev. Senere blev han Forpagter paa Juellinge, en af Grevskabet Bregentveds Gaarde, ikke langt fra Lyderslev.

Engelbreth til Peter Rørdam, Præst i Mern.

Kiære Broder og Ven!

Det har tøvet lidt med at besvare og takke Dig for sidste Skrivelse, i hvilken Du meddelte os Underretning om Christians tilkommende Bolig i Hammer¹⁾. Den synes at være hyggelig. At Værelserne er lidt lave, er vel mindre stemmende med Tidens høit stræbende Aand, men er luunt og Brænde besparende; og da Manden har 2 Værelser, kan han bestemme det ene til Tobaksstue, saa fyldes ikke de smaa Værelser med Dampen af en, dog i Sandhed ilde-lugtende, mistænkelig Plante, især naar Du kommer; thi Du kan fylde om Morgen en stor Stue med den stærke Damp. En saadan Bestemmelse er ogsaa Konen i Huset behageligere. — —

Tak, hiertelig Tak til Dig og Din Søster for Eders kiære Nærværelse ved Missionsfesten; den glædede min Kone og mig meget, og ville I ved Leilighed gientage den, ere I hierteligen velkomne, og et saadant Besøg, f. Ex. med Broderen, et par Dages Tid, kunde da være saare moersomt, og ikke alene det, men ogsaa christeligt nyttigt til at opklare Ideer. Det Forslag kan Du nu have i Tankerne indtil videre, hvormed jeg tillige giver at betænke, at Indbyderne ere gamle Folk, som, om Saadant udsættes hele Aar, let kunde være reist bort til Hiemmet hinsides.

Jeg er glad ved, at Din Broder har faaet Hammer Kald og er bleven fri for Provstiets kiedsommelige Forretninger (i det mindste ere de det for største Delen!). Paa Søndag holder han Afskedsprædiken. Det bliver en tung Afskedsprædiken; thi den, man deler Lidelser med, staaer Ens Hierte nærmere end Andre, og der er vist mange i Fredericia, som have ham kiær; thi de have kiendt ham som deres Ven i Gierning, men jeg haaber, han vil blive fornoiet her, om end mangan venlig Tanke vil ile hen til

¹⁾ Dr. Hans Christian Rørdam i Fredericia var 25. Sept. 1850 kaldet til Præst i Hammer og Lundby.

Fredericia og Erritzø. Den 11te forlader han Fr.; men Hustrue og Børn forbliver der i Vinter.

Det kalder jeg en Hæderskamp for Danske Drenge paa Frideriksstads Skandser. Lad Løgnerne nu prale; lige godt, naar de faae Pryglene. Vore kiække Drenge har grundfæstet Danmarks Hæder i lange Tider, og forstyrret mange tyske Indbildninger, beregnede paa dansk Feighed, Sløvhed, Usselhed — og som sloge reent Feil, hvorved de ere komne i en slem Vildrede, og Preussen, med al Pralen af sin Ærlighed og Samvittighedsfuldhed, faaet skønne Hilsener for Troløshed, Uredelighed, Samvittighedsløshed, og, med Undtagelse af de tyske Løgn-Historikere, faaer et maadeligt Skudsmaal i Historien. At Slesv.-Holst. og Tydskerne immer bygge paa Løgn, er et klart Vidnesbyrd om deres Sags Uretfærdighed; thi Uret kan ikke undvære Løgner; men Ret elsker Sandhed.

Iøvrigt vilde jeg ønske, at Stormagterne vilde giøre Alvor af Sagen inden Vinteren; thi vel frygter jeg ikke for et Vinterfeldttog fra vore Troppers Side, men haaber, at som vor Herre ved Idsted, Misunde, Frideriksstad, ogsaa ved Laboratoriet i Rendsborg, har taget Sl.-Holst. paa Ordet, da de sagde: Have vi Uret, saa lade Gud os falde (Nielsensk-Hyklerie!)¹⁾, saa vil han ogsaa hielpe os i et ordentligt Slag; men vore Tropper døie svært, idet de immer ere udsatte for Fiendens Drillerier, uden et turde giengiælde, og derfor stedse maa være paa Vagt imod ham. Men gaaer det ikke til virkeligt Alvor, saa blæse være med Noter, Protocoller og Conferentzer! Men mit Haab er til Gud, at han ogsaa hielper os ud af denne Klemme.

Dersom det skulde blive Alvor, at Pr. Friederik af Hessen skulde komme til H. Cassel og give Slip paa den danske Arveret, saa synes det, at Augustenborgeren har ved at anstifte Oprøret bundet et pent Riis til sig selv;

¹⁾ Herved sigtes til den slesvigske Provst (Gen.-Superintendent) N. J. E. Nielsens famøse Forsvar for de slesv.-holst. Præsters Edsbrud.

thi han er da den nærmeste Thronarving, og som Konge i Danmark vilde han vist nok ikke miste Slesvig og Holsten, men vilde da være kommen til at søbe den Kaal, han selv havde spyttet i. Men Gud forbyde, at den Ulykke skulde skee, at saadan Forræders Æt skulde bestige Danmarks Throne!

Vor Ven Boisen¹⁾ drager altsaa til Slesvig. Byttet er godt; men mange Vanskeligheder vil han nok faae at kæmpe med. Det vil glæde mig, om det kan gaae ham og Familie vel!

Kiærligst Hilsen til Dig og Din kiære Søster fra Moder og mig,

Din hengivne Broder og Ven

Lydersløv 31. Oct. 1850.

Engelbreth.

S. T. Hr. Pastor Rørdam.

Præsten P. A. Plum i Spjellerup til Engelbreth.

For Deres Høiærværdigheds venlige Skrivelse, som jeg modtog noget før min Afreise til Norge, og den deri tilbødte velvillige Bistand takker jeg ret meget — jeg haaber, at De godhedsfuld undskylder, at jeg nu først faaer Tid at besvare det. [Embedssager].

Det gjør mig ondt, at Deres Høiærværdighed nu skal miste en kjær og tilvant Nabo i Herr Leth, som jo er befordret til Horne i Fyen. Men da det jo er et meget godt Embede, og venteligt efter hans Ønske, saa kan man jo dog ikke andet, end paa hans Vegne glæde sig derover. Det skal ogsaa være en meget god Menighed; ellers tænker jeg, at Savnet af hans nuværende vilde blive ham det tungeste²⁾. Hans Excellence, Herr Grev Moltke vil nu ventelig, trods Rigsdag og Grundlov, udøve sin Kaldsret. Jeg har

¹⁾ F. E. Boisen var kaldet til Præst i Vilstrup ved Haderslev. Han havde i sin Tid været Kateket i Storehedinge, hvor E. havde lært ham at kende og at sætte Pris paa ham.

²⁾ Se »Afskedsprædiken holden i Lillehedinge og Havnlev Kirker af L. B. Leth« (Kiøge 1852).

hørt ham sige, at han formeente sig at have, navnlig til alle Vemmetofte Klosters Kald, en ubestridelig Forslagsret.

Med venlig Hilsen til Dem og Deres er jeg Deres Høiærværdigheds

hengivne og forbundne

Spjellerup 24de Juli 1852.

P. A. Plum.

Høiærværdige Herr Consistorialraad Dr. Engelbreth, R og Dbmd p. p.

Provst Joh. Th. Neergaard i Faxe til Engelbreth.

Det glædede mig meget af Deres Høiærværdigheds meget Ærede af 23. dennes at modtage Stadfæstelse paa, hvad jeg havde hørt andetstedsfra, at De og Fru Provstinden kunne haabe at faae Deres Svigersøn [C. D. Fog] til Nabopræst. Jeg takker sandelig Gud for den nye Faderglæde, han skjænker Dem. Vi alle, der kjende Deres Høiærværdighed, ønske Dem af Hjertet saadan Glæde. Ogsaa er det mig kjert at skulle, vil Gud, træde i Embedsforhold til Deres høitagtede Svigersøn. Gid vi havde ham snart i Lillehedinge. [Om Embedets Besørgelse indtil den ny Præst kunde komme, og om Skolelærerembedet i Lyderslev, der var blevet ledigt ved Lærer Astrups¹⁾ Død].

Jeg beder min ærbødigst Hilsen forebragt for Fru Provstinden, og henlever med største Høiagtelse

Deres Høiærværdigheds ærbødigste.

Faxe 27. Oct. 1852.

Neergaard.

Høiædle, Høiærværdige Hr. Provst,

Dr. theol. Engelbreth,

Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

¹⁾ Denne mindes som en, ialtfald i det ydre, ret mærkelig Fremtoning fra en svunden Tid, der altid fremtraadte med megen Værdighed med Nakkekam i sit Haar. Hans Efterfølger Andreas Outzen Vilhelm Jensen († ²¹/₆ 1881) sluttede sig med megen Hengivenhed til den gamle Provst og har skrevet flere kønne Digte til hans Højtidsdage.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

— — Igaar og idag er vor Biskop¹⁾ her. Han visiterede i Kirken igaar for en meget talrig Forsamling. Efter hans Ønske prædikede jeg, og min Text var Joh. 14, 1—5, især sidste Vers: Jeg er Veien, Sandheden og Livet, ingen kommer til Faderen uden ved mig. — — Da han ogsaa ønskede, jeg vilde catechisere, valgte jeg Verset: Tak for al din Fødsels Glæde osv., men kom ikke længere end til 3^{die} Strophe: Tak for Daabens hellig Væde, saa var han fornøiet, og Algreen traadte frem. Biskoppen indledte med Ordene: Jeg og mit Huus vil tiene Herren, og efter Catechisationen gav han en særdeles smuk Forklaring over Velsignelsen; Herren velsigne Dig og bevare Dig osv. med Bøn for Menigheden. Vi brugte vore egne Psalmer, som vi have haft et par Aars Tid²⁾, hvorved han dog bemærkede, at det ikke var legitimt, og der burde egentlig søges Tilladelse til saadan Forandring, men fandt dog Psalmerne smukke, og Sangen, i hvilken Menigheden med vor fortrinlige Kirkesanger, Jensen, som ogsaa har veiledt de Unge i Menigheden, tog flinkt Andeel, saa det virkelig var en smuk Kirkesang — var han meget vel fornøiet baade med Sang og Prædiken og Ungdommens Svar. Han er en

¹⁾ H. L. Martensen.

²⁾ Denne lille Samling Salmer havde Jens Schiørring faaet indført. Han var Kapellan hos Engelbreth fra 1851, men fratraadte Stillingen 1854, da han var bleven angreben af Brystsygdom. Han efterfulgtes af P. K. Algreen, der allerede 1855 blev kaldet til residerende Kapellan i Nykøbing p. M. Begge var dygtige Prædikanter og ivrige Grundtvigianere (s. Biogr.-Lex. I, 180. XV, 161). Den theologiske Forskellighed mellem dem og Engelbreth havde dog ikke bragt ubehagelige Sammenstød, da han erkendte deres Iver og Dygtighed. Kun Schiørrings Forlovelse med Familiens Stuepige havde bragt nogen Misstemning i Huset, som E. selv dog neppe havde nogen Del i. Den Højskole- og Frimenighedsbevægelse, som senere ytrede sig i Syd-Stevns, stammer maaske oprindelig fra J. Schiørrings Paavirkning.

elskelig Mand og meget omgængelig, vil vinde sin Geistlighed, da vor gamle Biskop, med al sin Fortræffelighed, dog ligesom trak en Snor mellem sig og Præsterne.

Paa Torsdag d. 12te træder jeg, om Gud vil, ind i det 60de Embedsaar, men det vil jeg høitideligholde i Stilhed, og derfor reiser Moder og jeg til Hammer for der at holde Festen i en lille Kreds, fri for Verdens Larm. Conradine havde troet, at Skat kunde være bleven færdig forinden, og vi holde hans Forlovelses og Examens Fest tillige; men han kommer neppe til mundtlig Examen før efter den 12^e.

Det vil glæde mig, om Du vil sige mig ved Leilighed, om Du ikke troer, min Udlægning af Joh: Aabenbaring kan blive nyttig fra den practiske Side, o: til Meniges og læge Læseres Opbyggelse og til at forjage sværmeriske og falske Udlægninger og Overdrivelser af denne vigtige Bog¹⁾; det har været mit Hovedøiemed med at skrive min Forklaring. Hvad enkelte Punkter angaaer, betragtede fra den lærde, theologiske Side, kan de mueligt finde Modsigelse, da jeg i dem afviger fra de sædvanlige Forklaringer — men det faaer komme, som det kan. Nok for mig, om den kan være christelige Læsere til Bestyrkelse i Troen paa Guds sande Kirkes evige Bestaaen. — —

Om S. Kierkegaards hade- og ondskabsfulde Angreb paa Personer, Geistligheden i Almindelighed og Christi Kirke paa Jorden — er ikke værd at skrive, ligesom jeg længe har ophørt at læse dem. Om Striden mellem Birkedal og Knudsen, Rudelbach, Zeuthen staaer jeg fast paa deres Meninger i Hovedsagen og troer bestemt, at naar vi søge Fred med Romanismen og indrømme den, hvad Birkedal vil tilstaae den som Fredsvilkaar (p. 149), forenet med Læren om Kirken som over den hellige Skrift, og denne som et

¹⁾ Til Engelbreths Alderdomsskrifter hører hans Trilogi: Guds Kirkes Længsel og Glæde, udtrykt i Høisangen og den 145de Psalme, Kbh. 1852; og Guds Kirkes Seier. St. Johannes Aabenbaring udlagt, Odense 1855, hvorpaa han med stor Kærlighed havde arbejdet i en Række Aar.

dødt Ord, dunkelt, ufuldstændigt, saa føres vi ikke alene til Roms Porte, men midt ind i St. Peders Kirke i Rom¹⁾.

Gid disse Linier maa finde Dig, elskede Ven og Broder, oplivet, som vi ere, af Sommersolen, styrket til den vante Virksomhed, og Glæden vende tilbage i Dit Huus²⁾. Guds Naade og Fred med Eder Alle! Bevar mig i Din Kiærlighed.

Din gamle Ven og Broder

L. ^s/_e 55.

Engelbreth.

Foruden de her meddelte Breve til Teilmann fra Engelbreth er endnu bevaret en Del fra hans sidste Aar, der i høj Grad vidner om, hvorledes han med Gnds Fred i sit Hjerte daglig beredte sig til sin Bortgang fra denne Verden. Mange Salmever er indflettede; det var en Skat, han bevarede i sin Erindring, og som var ham til megen Trøst.

Skønt hans aandelige Kraft endnu var bevaret i en mærkelig Grad, modnedes dog efterhaanden hans Beslutning om at trække sig tilbage fra Embedets Gerning. Han havde været Præst i over 63 Aar, da han søgte sin Afsked, som 4. Dec. 1858 blev ham meddelt. Han forblev i sin gamle Bolig i Naadensaaret, indtil han i Efteraaret 1859 med sin Hustru flyttede til sin Svigersøn og Datter i Lillehedinge³⁾. Endnu den sidste Sommer, han befandt sig i Lyderslev Præstegaard, havde han med sin Hustru gjort en Rejse til sin gamle Ven i Tostrup, der til fælles Glæde ledsagede dem over til deres Søn, Provst Hans E. i Fyen.

Nu stod kun den sidste store Rejse tilbage. Men den gamle Vandringsmand var rejsefærdig, som kun de færreste blive det. Dog havde han endnu et Ord, som det laa ham

¹⁾ I Aarene 1854—5 var Striden angaaende den grundtvigske Ånskuelse blusset stærkt op. Engelbreth tog Del i den ved sit tidligere nævnte Skrift „Den hell. Skrift og dens Forhold til Kirken“.

²⁾ Teilmann havde været alvorlig syg, men var nu igen kommen til Kræfter.

³⁾ Ved Afskeden fra det gamle Hjem (11. Sept. 1859) blev en Tak fra Lyderslev Menighed bragt den gamle Provst i Form af en smuk Sang, forfattet af den tidligere nævnte Lærer Vilh. Jensen.

paa Hjerte at faa sagt¹⁾. Den grundtvigske Sondring mellem det levende Ord (Sakramentordene) og det døde Ord (Bibelen) havde han aldrig kunnet fatte. For ham stod det som noget, Gud havde sammenføjet til Liv og Lys for sin Menighed, og som Menneskene derfor ikke burde adskille, hvad han allerede havde udtalt i sin Bog, »Den hellige Skrift og dens Forhold til Kirken« (1854), hvor han siger: »Den i Sakramentordene og i den hellige Skrift bevarede guddommelige Overlevering danner en af Guds og Christi Aand gjennemtrængt Enhed, som bærer Kirken og er dens norma normans eller styrende Regal, hvilken den som Husholder skal følge, men ikke raade over«. Herved blev han.

Mæt af Dage, men uden egentlig foregaaende Sygdom, døde Provst Wolf Frederik Engelbreth den 22. Maj 1862. Hans gamle Hustru, med hvem han i 63 Aar havde været forenet i et saare kærligt Ægteskab, levede endnu nogle Aar hos sine Børn i Lillehedinge Præstegaard indtil sin Død 4. Juni 1868.

Mindeord ved Provst Engelbreths Jordefærd.

En meget stor Kreds — deriblandt 22 Præster — var forsamlet i Lyderslev Kirke ved den gamle Provsts Jordefærd 30. Maj 1862. Blandt de Mindeord, som her lød, kan følgende hidsættes²⁾. Afskedssangen er forfattet af den tidligere nævnte Skolelærer Vilh. Jensen.

1.

Af Pastor C. D. Fog i Lillehedinge.

„Holder mig ikke op, thi Gud har givet Lykke paa min Reise; lader mig fare og jeg vil vandre til min Herre“: Det

¹⁾ Er den hellige Skrift et dødt Guds Ord? En Undersøgelse af Dr. theol. W. F. Engelbreth. Kbh. 1862.

²⁾ Foruden de her meddelte Afskedsord talte Svingersønnen, Dr. H. C. Rørdam, i Kirken og Sønnen, Provst H. P. Engelbreth, ved Graven (s. Taler ved Dr. theol. W. F. Engelbreths Jordefærd i Lyderslev den 30te Mai 1862. Storehedinge 1862).

var Abrahams gamle og tro Tjener, den fromme Elieser, der fordum taledes saaledes, da han havde udført sin Herres Ærinde i det fremmede Land og stundede mod Hjemmet, — da Rebekkas Slægtninge gjerne vilde holde ham tilbage endnu en liden Stund og de bade ham derom.

Her i denne Kiste, paa hvilken Taknemmelighed, Hengivenhed og Kjærlighed har henlagt sine Krandse, slumrer i Døden en gammel og tro Herrens Tjener, en from Elieser; han havde nu udført den Gjerning, som der var ham givet her paa Jorden i det fremmede Land, han kunde vel nu, møt af Dage og træt af Møie, længes efter Hvile, efter Hjemmet heroventil, længes efter at komme hen til sin himmelske Herre, som han troede paa og som han elskede, — og vi kunne ei Andet, vi maae og vi bør unde den Gamle den Hvile og Fred, som vi i Tro paa Frelseren ere forvissede om, at han har fundet hos ham. Og dog er det os, hans Nærmeste, saa tungt at skilles fra ham, og hans Bortgang har ret ladet det gaae op for vor Sjæl og end mere lært os at forstaae og føle, hvor stor en Plads han, den elskelige Olding, indtog i vore Hjerter, og vi havde gjerne beholdt ham endnu længere iblandt os. Have vi ikke med vore Ønsker og Bønner søgt ligesom at opholde og standse ham, at han endnu en liden Stund skulde blive tilbage hos os? Have vi ikke gjort det, naar hans Børn og Nærmeste fra de forskjellige Steder samlede sig paa Familiens Høitidsdage og saaledes ogsaa i forrige Uge paa hans Hustrues 83de Aars Fødselsdag? Da sadde endnu begge de kjære velsignede Gamle ved hinandens Side livlige og glade midt iblandt os; vi takkede da Gud for hans store Naade, at han havde ladet os beholde dem saa længe, og vi frembare Ønsket, — om det saa var Guds Villie —, at han endnu en Stund vilde forunde os den Glæde at have dem iblandt os. O havde han, som nu hviler her, vidst, at hans Tid var saa snart forhaanden, at det endog den samme Dag skulde gaae efter det Ord, som skrevet staaer: „Eders Høitider skulle forvandles til Sorg“, mon han da ikke vilde have sagt til os: „Mine Kjære, holder mig ikke op, thi Gud har givet Lykke paa min Reise, lader mig fare og jeg vil vandre til min Herre“.

Han havde forlængst beredt sig til at vandre derfra, og

han tænkte hver en Dag derpaa, han har oftere sagt til mig: „Jeg er beredt, naar min Herre vil kalde mig.“ Og naar han skuede tilbage paa sit lange Liv, da var og hans Sjæl idel Tak til Gud for hans store Naade imod ham og han bekendte i Ydmyghed: „Jeg er ringere end al den Miskundhed og Trofasthed, som Du, o Gud! har viist imod din Tjener.“ Gud har givet ham Lykke paa hans Reise og paa saa mange Maader velsignet hans Liv. Han har udrustet ham med Aandens Gaver og faderlig ledet hans Gang igjennem Verden, indtil han nu farer til sine Fædre med Fred og bliver begravet i god Alderdom. Han har skjænket ham en god Hustru, der i 63 Aar med trofast og kjærligt Sind har staaet ved hans Side og deelt Livets Glæder og dets Sorger med ham. Han har givet ham Glæde af hans Børn og igjen af deres Børn, han har givet ham at kunne lægge velsignende Haand paa Børnebørns Børn, og Alle ærede og elskede de den Gamle.

Gud har givet ham Lykke paa hans Reise; han kaldte ham tidligt til dette Sted at være en Hyrde for Christi Menigheder her, og gav ham Styrke og Kraft til med sjelden Nidkærhed at gjøre Embedets Gjerning, som var hans Liv og hans Glæde. Gud lod ham finde Hjerter, som aabnede sig for ham i Venskab og Kjærlighed, og hans Navn er blevet nævnet med Høiagtelse ikke blot her, men rundt omkring i vort Fædreneland; han lod ham finde Kjærlighed hos disse hans Menigheder. Og ikke sandt? I, som hørte til Christi Hjord, som han vogtede her, I ville ikke glemme „den gamle Provst“, han meente Eder det saa vel; hvor er han ikke, støttet paa sin Stav, med trofast Kjærlighed gaaet omkring iblandt Eder at bringe Eder Guds Ord, at besøge de Syge og trøste de Bedrøvede! O glemmer ei heller hans Ord og Formaning til Eder; derved ville I hædre ham bedst i hans Grav. Gud bevarede ham en sjelden Aandens Livlighed og Styrke indtil hans høie Alderdom, hans Øie var ikke blevet sløvet, og hans Kraft ikke veget fra ham. Guds Naade og Menneskers Godhed havde maaget det saa, at da han her nedlagde Embedets Gjerning, kunde han og hans Hustru hos en elsket Datter finde et stille Fredens Hjem i Nærheden af deres gamle Hjem; Gud forskaanede ham for et langt og smerteligt Syge-

leie og lod ham i hans sidste Strid have saa mange af sine Kjære samlede omkring sig.

Gud har givet ham Lykke paa hans Reise, ja han har ladet ham finde Velsignelsen, det sande, evige Gode, det, som er den høieste og bedste Eiendom for et Menneskeliv, lod ham finde den kostelige Perle, for hvilken at vinde Alt skal villigt gives hen, den Ædelsleen, der vel ikke er sleben saa, at den falder Verden i Øinene, men dog for alle Guds Børn straalere med evig, uforgjængelig Glands og Herlighed. Den fandt han i den sande og levende Christentro, den bar han i sin Sjæl, han levede i Guds Søns Tro, som elskede os og gav sig hen for os. Han har sagt til mig: „Naar jeg er død, saa skal Du holde Tale over mig og saa skal Du sige om mig: „Jeg agtede mig ikke at vide Noget iblandt Eder uden Jesum Christum og ham korsfæstet.“ Og frit og freidigt tør jeg her paa dette Sted, hvor han i 64 Aar har staaet med Christi Evangelium, gjentage hans Ord og sige det: Han agtede sig ikke at vide Noget iblandt Eder uden Jesum Christum og ham korsfæstet. Han ragede frem i sin Stand ved Lærdom og Indsigt, men han agtede det altsammen for Intet at være i Sammenligning med Jesu Christi sin Herres Kundskabs Ypperlighed, og det var hans høieste Id og Stræben at vinde Christum og findes i ham, saa at han ikke havde sin Retfærdighed, den af Loven, men den ved Christi Tro, Retfærdigheden af Gud formedelst Troen. Greben af Christo Jesu forglemte han, hvad er bagved, og rækkende efter det, som er foran, ilede han mod Maalet, til det Klenodie, som hører til Guds Kald i Christo Jesu. Af denne Tro udsprang den stille, salige Guds Fred, som boede hos ham, deraf den Mildhed og Kjærlighed, som var udbredt over hele hans Væsen, deraf hans Troskab i Herrens Tjeneste, hans Bestandighed indtil Enden, deraf den rolige Fortrøstning, hvormed han sagde til os i sin Dødskamp: „Min Sjæl er i Guds Haand.“ Derfor elskede han Guds Ord over alt Andet, og derfor troer jeg ogsaa af hele min Sjæl, at han, som er Guds levende Ord, vor Herre Jesus Christus selv, nu af sin uendelige Naade har æret sin gamle Tjener og sagt til ham: „Gak ind til din Herres Glæde.“

Ja Gud har givet Dig, vor kjære, gamle Fader! Lykke

paa din Reise og Du er nu vandret hen til din Herre og til dit rette Hjem, og vi lade dig fare, men vi lade Dig ikke fare uden med Lov og Tak til den gode Gud for al hans Trofasthed og Kjærlighed imod Dig, uden med Tak til Dig selv for Alt, hvad Du med Guds Naade har været for os. Din gamle Hustru siger Dig Tak for al din Kjærlighed, Gud styrke og opholde hende fast i Jesu Tro indtil Gjensynstimen kommer. Vi, dine Børn, sige Dig Tak for al din Faderkjærlighed, for det Exempel, Du har givet os, at Du i dit eget Liv har viist os, hvad det vil sige, at være en Christen, og det love vi Dig, at dit Minde skal leve hos os i Velsignelse. Gud hjælpe og styrke os Alle til at følge Dig efter og leve tilsammen i vor Herres Jesu Christi Tro og i hans inderlige Kjærlighed, at vi engang maatte samles med Dig i det evige Faderhjem, i Fredens Land, i det lyse og deilige Himmerig. Det høre Gud i Naade for Jesu Christi Skyld. Og saa far hen i Fred. Farvel i Jesu Navn.

Dog førend jeg slutter — endnu Et. Jeg vilde gjerne række Eder Alle en Mindegave fra den kjære Hensovede, og det vil jeg gjøre ved i hans Navn at overgive Eder et Psalmevers, som han forlængst har overgivet mig. Han elskede vore gamle deilige Psalmer, og jeg har ofte undret mig over, at han, saa gammel som han var, endnu kunde bevare saa mange i sin Hukommelse. Deriblandt er der et Vers, som han elskede og som han har sagt mig, at han i sin høie Alderdom saa ofte har bedet og gjentaget. Jeg er i disse Dage endnu mere kommen til at tænke derpaa, da jeg efter hans Død kom med en Kjærlighedsgave fra ham til en blind 85 Aars Olding i min Menighed og denne da sagde mig, at den Afdøde trende Gange havde besøgt ham og hver Gang havde han gjentaget det for ham. Saa giver jeg Eder dette i vor kjære hensovede Faders Navn, og Gud give, at I maae bede det, som han har bedet det, at Eders Bøn maa blive hørt, som jeg troer og er vis paa, at hans Bøn er bleven hørt.

Jeg venter Dig, Herre Jesu! til Dom,
 Hvert Øieblik jeg seer mig om;
 Hastigt Du komme kan og brat
 Ved hver en Time, ved Dag eller Nat.

Lad brænde min Hjertes Lampe bered'
I Tro, i Haab og i Kjærlighed.
Jeg sover eller vaager, saa være Du min,
Jeg lever eller døer, saa være jeg din,
Og naar Du kommer, kom mild og blid
Og gjør mig salig til evig Tid.

Amen.

2.

Af Provst Storm i Herfølge.

Til det Kjærlighedens Vidnesbyrd, som fra de Nærmeste have lydt til os saa inderligt og opbyggeligt, være det mig som en Fremmed tilladt at føie min personlige Tak til den hæderkronede Olding, ved hvis Kiste jeg staaer. Thi jeg mindes saa klart den hjertelige Godhed og Velvillie, hvormed han bestandigt kom mig imøde, den Veiledning og Bestyrkelse, som jeg altid fandt hos ham, naar jeg søgte Lys og trængte til en grundig Besvarelse af de vigtige kirkelige Spørgsmaal, den inderlige Deeltagelse og kjærlige Medfølelse, som han altid lagde for Dagen og varmt udtalte, naar Glæden oplivede eller Sorgen nedtrykkede mig, og jeg gjemmer mangt et Blad fra ham, skrevet med hans faste Haand, præget med hans klare Tanke og belyst af det Troens Guld, som han gjemte i sin Sjæl. Men til denne min oprigtige Tak kan jeg ogsaa føie en Taksigelse fra disse Herreders Præster, som med Kjærlighedens og Høiagtelsens Baand vare knyttede til ham, der betragtede ham som en Stolthed, en Hæder for vor Stand; og naar vi saae hen til ham, følte vi, at det er en sand Tale: dersom Nogen begjærer et Biskops Embede, han haver Lyst til en god Gjerning. Thi han var aarvaagen, beredt til Forsvar og Angreb, naar den lutherske Kirke, som han med ungdommelig Kjærlighed omfattede, naar det levende Ord, hvori han fandt Hvile og Lys, blev angrebet, og indtil hans Alderdoms sidste Dage kjæmpede han med det Aandens Sværd, som er Guds Ord; han var gjæstfri i Ordets fulde Betydning og hvor mange af os kunne ikke mindes, hvor mildt den Gamle kom os imøde og bød os Velkommen, hvor glad han drog os ind i sit Lønkammer for at tale med os om de Ting, som høre til Guds Rige; han var beqvem til at lære, fordi han af sit

Hjertes Forraad fremdrog Gammelt og Nyt og meddeelte os af sin Kundskabs og Lærdoms Skat, men saaledes, at han aldrig nedtrykkede ved sin aandelige Overlegenhed, men op-livede og opreiste ved den ægte christelige Ydmyghed, som aabenbarede sig i Alt. Han stod høiagtet og elsket iblandt os, og jeg tør her nok fremdrage det Vidnesbyrd, som Stiftets høiærværdige Biskop meddeelte ham, da denne ved den Gamles Entledigelse udtalte sin Høiagtelse og Paaskjønnelse af hans mangeaarige velsignelsesrige Virksomhed og sagde: „jeg er for-visset om, at han blandt Fædrelandets Geistllge længe med Kjærlighed vil mindes iblandt dem, der udrustede med Tro og Lærdom under Tidernes Bevægelse have staaet fast paa den Grundvold, som er lagt fra Begyndelsen og baade i gode og onde Dage i Bestandighed have arbeidet paa den sande Kirkes Opbyggelse“ — et Vidnesbyrd, som glædede den Gamle, som han i sin Sjæls Ydmyghed skjulte, men som nu i denne Stund skal føies som et Blad til Hæderskrandsen paa hans Kiste, et Vidnesbyrd, som vi Alle istemme og „den Gamle i Lydersløv“ skal leve i velsignet Minde hos danske Præster og indtil sildige Slægter nævnes som den, hos hvem omfattende Lærdom og hjertelig Barnetroe boede tilsammen. Med Mindet om ham forener Bønnen sig: Herre Gud, himmelske Fader! hjælp os ved din Helligaand, at vi med hans Troskab, hans Kjærlighed og Ydmyghed maae forvalte den hellige Gjerning, Du har betroet os, til de Helliges fuldkomne Beredelse og Christi Legems Opbyggelse!

Amen.

Mel. Af Høiheden oprunden er etc.

Saa end engang, o Fader kjær!
 Med Dine Børn Du samles her,
 De samles om Din Kiste,
 Thi her Din Røst, som Sang i Vaar,
 I tre og tredsindstyve Aar
 Til Himlen Vei os viste;
 Ja med Troens Ild saa herlig,
 Hjertenskjærlig,
 Til Guds Ære
 Tolked' Du hans rene Lære.

Nu bære vi Dig til Din Grav;
Men takke Gud, at han Dig gav
Saa yndig blid en Aften,
At Børnekrands om Leiет stod,
Gud ei Din gamle Viv forlod,
Men Kjærlighed gav Kraften.
O vi veed, at hende kunde
Ingenlunde
Du undvære;
Fromt det korte Savn hun bære!

Som sidst vi sagde Dig Farvel,
Saa siger atter hver en Sjæl,
Hvor Følelse er inde:
Vi skilles aldrig heelt fra Dig;
Thi Kjærlighed er ogsaa rig
I et velsignet Minde;
Og det skal nu, her vor Fader
Os forlader,
Holdt i Ære
Arvegods for Slægter være.

Modtag i denne Afskedsstund
Fra vore Hjerter og vor Mund
Den bedste Tak vi eie;
Vi bringe den fra Store, Smaa,
Fra Velstands Hjem og Armods Vraa,
Fra hvert et Smertens Leie.
Gud Dig lønne, Dine frede,
Og berede
Os at vandre
Smukt til Himlen med hverandre!
